

శ్రీ కృష్ణ
అనంతనిధం దము

అను నామాంతముగల

ధంధోదర్పణము

కృష్ణ పురి:

ప్రొ. కె. రామస్వామిశాస్త్రిలు అండ్ సన్స్ వారిచే

ప్రకటితము.

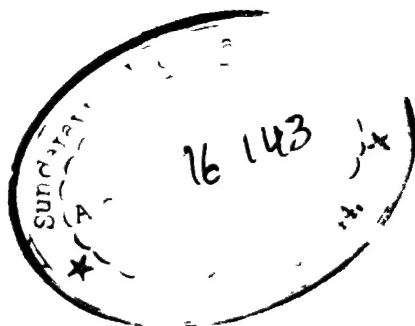
మిగిలినది = Reserved.]

[Price Rs. 2-0-0

C-6488

508.194821

PRINTED AT
Sri Rama Press
MADRAS—21.

ప్రథమముద్రణము—1921

ద్వితీయముద్రణము—1947

తృతీయముద్రణము—1958

విషయ సూచిక.

విషయము	పుట	విషయము.	పుట.
ఉపోద్ఘాతము	.	ద్వితీయాశ్వాసము.	
ప్రథమాశ్వాసము		గద్యలక్షణము	28
ఇప్తదేవతాస్తుతి	1	ఛందములు	29
సంక్షాల్ప రణము	2	ఛందోవృత్తసంఖ్య	30
గద్యబద్ధలక్షణము	"	సర్వసమవృత్తభేదసంఖ్య	31
గురులఘువిర్ణయము	3	సమవృత్తములు	31
గణావృత్తలక్షణము	3	అర్ధసమవృత్తములు	58
ఇంద్రియచంద్రికాణభేదములు	5	విచమవృత్తములు	59
సంయోగవర్ణగణములు	6	ఉద్ధరమాలావృత్తములు	61
గణఫలములు	"	తృతీయాశ్వాసము.	
గణాధిదైవతములు	"	కందములు	65
కృత్యాదివర్ణనీయగణములు		అర్కలు	66
నక్షరములంను	,	గీతులు	67
ప్రాస ప్రకరణము	7	సమవిచమగీతులు	68
ద్వాదశవిధప్రాసములు	8	సీసములు	69
షడ్విధప్రాసములు	15	తరువాత	76
యతి ప్రకరణము	17		

విషయము.	పుట.	విషయము.	పుట.
అక్షరాలు	77	విమోచములు	105
పదములు	78	కారక శబ్దములు	109
దేశాలు	80	క్రియాపదములు	111
చాటు ప్రబంధములు	83	అవ్యయశబ్దములు	"
ఉదాహరణ లక్షణము	,	విశేష్యవిశేషములు	112
పట్టికీర్తయములు	85	క్రియావిశేషణములు	"
చరుణాశ్వాసము		పంచాశద్విర్ణములు	113
దశదోషములు	89	పద్యర్థములు	114
పట్టుండులు	97		

ఉ పో ధ్వా త ము.

అనంతామాత్యుడు.

అనంతామాత్యుని చరిత్ర - వినుర్వకులకు తెలిసినంత వట్టుకుంటుంధి విజ్ఞాన నర్వన్యములోను, అంధోకపుల చరిత్రలోను ఉన్నది. చరిత్రకచర్యణ ముగా అందులోని విషయములనే మరియొకసారి చర్చించివ్రాయడ మన మనరము ; గనుక వాచిలోని సారాంశములకు మాత్రము సంక్రమించి తెలియ జేయుచున్నాను.

అనంతుడు అరువేల నియోగి బ్రాహ్మణుడు; కాండిన్యగోత్రుడు. ఇతనిముత్రాకరైన బయ్యర్కుకు తిక్కనసోదయాజి 'భవ్యభారతి' అన్నవిరు దిచ్చెనట. అనంతుడు రచించిన గ్రంథములు 1. భోజరాజీయము, 2. భండో దర్పణము, 3. రసార్థవము. భోజరాజీయములో ఉన్న 'సీ. విలసితంబగు కృష్ణచేళా,' అనేపద్యమునుబట్టి అనంతుని తండ్రియైన తిక్కన కృష్ణానుండ లములోని శ్రీకాకుళమున కొడయఁదైన యంధోనల్లభుని సేవచేయుచుండె ననిన్ని, రసార్థవముందున్న "కా. కానొందకొకవర్తముకొ" అనేపద్యముబట్టి ఇతడు క్రీ. శ. 1485. జనవరి లే 25 ది రసార్థవము రచియించి దేవాజి తము చేసినట్లు తెలియవచ్చుచున్నది గనుక, ఇతడు 15-వ శతాబ్దము నకును నున్న వాడనిన్ని నిర్బుందేహముగా తెచ్చవచ్చును.

భండోదర్పణముతో నాలుగవ అశ్వాసము చివర నొకపద్యమందు భోజరాజీయమును మాత్రమే స్మరించుటచేత అనంతుడు మొట్టమొదట భోజరాజీయము, తర్వాత భండోదర్పణము, అటుపిమ్మట రసార్థవము రచించి ఉండునని ఊహించవచ్చును.

గ్రంథవిశేషము.

తెలుగున లక్షణగ్రంథము లనేమిగా ఉన్నది. వీటిలో అనేక గ్రంథము లింకను అచ్చుపడలేదు. 1917 సం॥ కవిజానామయము అంభో సాహిత్య భిషక్తువారిచే కొత్తగా ప్రకటితమైనది. నేటికి క్రివాన్క రామ స్వామికావ్యుల అండ్ సన్స్ వారిచే ఈ భండోద్యమము ప్రకటితమైనది. దీని రంగరాజ్ భండము మొదలయిన గ్రంథములు వీరిచే త్వరలో అచ్చుపడతనని ఉన్నది. ఇదిపరకు చాలాకాలము అచ్చుపడి ప్రచారములో ఉన్నది నులక్షణసారము, అప్పకవీయము.

అనంతుడు భీమకవినిగాని కవిజానామయమునగాని ఎవరి ఉన్నట్లు కనబడదు.

అనంతుని భండోద్యమమును ఎదుటనుంచుకొని అప్పకవి కొన్ని వృత్తము లకు లక్ష్యములు వ్రాసినట్లు స్పష్టముగా కనిపించుచున్నది. మదరేఖ తోడక, మనోజ్ఞ, క్రియకారక, సర్కుటము శిఖరిణి, పృథ్వీ మొదలయిన వృత్త లక్ష్యపద్యములు అనంతుని పద్యములలోని పదములతో కనబడుచున్నది. వీటిలో ఒక్కటి చూడండి:—

అజీవ శక్త నిరంకారార్చిత పద్వయ్యో

భుజగకు లాభిప తల్పయోమిని సులింపగా

నజయతిసోంది నకాభిరార్చితమైచను

ఋణావగు నర్విమనోజ్ఞఋణ్యుపరాగమై.

అనంతునిది.

అజమృదవాసవనంక . తార్చితపాదపం

కజయుగళుక్ హరివిరిక్తకారు మనోజ్ఞనా

ఋణావగు వృత్తమునందు . వీరిసులింపగా

నజజభరంబులు మోల్పునచ్చిన దిగ్గతిక్.

అప్పకవిది.

• 1932 సం॥ న ముద్రింపబడినది.

తొలగున అనంతము కవిజాత్రయము ఎదుట నుంచొని ఈ ఛందోదర్శనమును వ్రాసియుండుచేతనా అని ఎంతయిరించి చూచినను బద్ధములలో పోలిక ఎక్కడనయినను కనబడలేదు.

కవిజాత్రయముకంటె ఛందోదర్శనము పెద్దగ్రంథము. కవిజాత్రయములో సంక్షాధికారమందు గణపములు, గణగోత్రములు, గణలింగములు, వీణాక్షరములు మొదలయిన విషయముల గురించి 35 బద్ధములున్నవి. ఛందోదర్శనములో వీటిలో మాఖ్యమైన విషయములగుంచి 6 బద్ధములు మాత్రమే ఉన్నవి. గాని వర్ణ, ప్రాసములు, వస్తుత్కయములు ..వీటి గురించి ఛందోదర్శనములో ఉన్నన్ని విషయములు కవిజాత్రయములో లేవు.

1. "క. యగగనిరుచియాలు .." ఛందో. పుట 61; కవి. పు. 52.
2. "క. క్రతుమునః బ్రస్తారమా .." ఛం. పు. 85; కవి. పు. 76.
3. "నీ వృత్తమునకువలె .." ఛం. పు. 69; కవి. పు. 67.

ఈ మూడుబద్ధములు రెండుగ్రంథములందున్న కనబడుచున్నవి. వీటిలో మొదటిది రెండున్న ఎవరుతెప్పినవో విగ్రంథములో యి ప్రక్షిప్తము యవలెనో తెలియదు. మూడవది ఛందోదర్శనములోనిదేగాని కవిజాత్రయములోనిదికాదని మరియొకచోట వీటికికలానే తెలియజేసికాదు.

అనంతము 105 నమవృత్తభేదములకు 9 విషయవృత్తభేదములను జూపించికాదు. కవిజాత్రయములో 123 నమవృత్తభేదములన్నవి 6 విషయవృత్తభేదములన్నవి ఉన్నవి.

కాత్యుపకాతులగుంచి ఛందోదర్శనములో తెప్పినంత గ్రంథము కవిజాత్రయములో లేదు. యజులు, కళిలు, ఉక్కుకళలు వీటినిగుంచి కవిజాత్రయవర్గ విమిష్టి తెప్పలేదు.

లక్షణగ్రంథములన్నిటిలోను ఛందోవిషయములు ఎక్కువగా వివరించి తెప్పినది అర్చకపీఠమే అనుటకు నుండేమాటలేదు. అందుచేతనే, అర్చకవి

“క. ఒకచానికంటె ముఖ్యే,

తొక్కటి విశేషము: తెప్పచుండుకతమునకొ

నకల గ్రంథములును ఇదు,

మక తెలియునె లక్షణప్రపంచంబెల్లన్.

క. ఇది చదివినపిమ్మట మఱి,

యెదియేనియు: జదువుదుద్ధియేలావొడమునొ

అదఁబడి గ్రంథములన్నియు

తెదలివెడలి సారముల్ల వివరింపంగన్.”

అని వ్రాసుకొన్నాడు. అయితే నిరంతరభాధికారమును వహించిన వానివలె తన ఇష్టానిష్టములబట్టి లక్షణములను అతడు కాసిందినాడు. శ్రీ వావిళ్లవాడు ఇప్పుడు త్వరలో అచ్చుత్తింపించబోయే అప్పకవీయ పీఠికలో అది తెలియజేయుట యుక్తముగా ఉండును; గాని, ఇక్కడ చర్చించుట అనవసరము.

● గ్రంథ ప్రచారము. ●

“శ్రీ. క. 1620-వ సంవత్సరప్రాంతములందు కవిగా బ్రసిద్ధిజెక్కిన వాడు” అని వీరేశలింగము పంతులుగారు చెప్పిన చిత్రకవి ఆనంతయ “వారి శృంగార నలాపాఖ్యాన ప్రకాశికలో” (V. 8.) “క. ప్రథమాంకవిభక్తు అత్ర...” అనే—భండోదర్పణములోని—పద్యమును ఉదాహరించివాడు ఈ పద్యమునే 16-వ శతాబ్దాంతమున ఉండిన వాడని వీరేశలింగముపంతులు గారు చెప్పిన ముద్దరాజు రామన్న “రాఘవపాండవీయాదర్శము” లో (I. 2, iii. 65) చెందుచోట్ల ఉదాహరించివాడు. అంతేకాదు “హాసినీ” అని నాకారముగా తెప్పవచ్చునటువలె, “వీర తీర్థయనుచు...” అనేపద్యము ఆనంతయ భండమందున్నట్లు ముద్దరాజురామన్న “రాఘవపాండవీయాదర్శము” లో (II. 6) చెప్పినాడు; గాని, ఆపద్యము భండోదర్పణములో కనబడదు.

ఈపద్యము ఎవరిదో తెలియదు. “ఇంబు” అనే ప్రయోగమునకు ఆ ఆదర్శము లానే (2. 98) ‘ఇంబదరగా భజనంబులని యనంతుని ఛందోప్రయోగము’ అనికూడా ఉన్నది. ఇది అప్పకవీయములో లయగ్రాహికి లక్ష్యలక్షణ పద్యముగా కనిపించుచున్నది గాని ఛందోదర్శనములో కానరాదు అయితే అప్పకవి “పదనైదవశతాబ్దముభ్యమనందుండిన లక్షణచేత్త” అని వీలేక దింగమువంతులంగారు వ్రాసినారుగదా; అప్పకవి పద్యమును ముద్దరాజుకావ్యమున ఎట్లుచాపించి యుండును! ఇంతకంటెను ఆశ్చర్యమైనదేమంటే, చిత్రకవి అనంతయగారి హరిశ్చంద్రనలోపాఖ్యాన ప్రకాశికలో ద్వితీయాశ్వాసాంతమున (శ్రీవర్ణుల చివరీతారామస్వామికాన్తు)లవారి విశుర్వముతో కలిసి శ్రీవాల్మీకివారిచే వ్రాడికమైన ప్రతి పుట. 128) వర్కుట పృథ్త వ్యాఖ్యలో “ఈవృత్తమునకి శోకికాకమును నామాంతరము కలదు. లక్షణము—ఓరిలెదనాదిదేవు... (అప్పకవీయము. ఆ. ౪.)” అని ఉన్నది. ఈ గ్రంథము మొదట అచ్చొత్తించిన పూండ్లరామకృష్ణయ్యగారిో పూర్వలేఖకులో అప్పకవీయ పద్యములను ఈ వ్యాఖ్యానములలో దూర్చి ఉండవలెను. నేనుచూచిన తాటాకుపుస్తకములందు ఇది కానరాలేదు.

— పాతనిర్ణయము. —

శ్రీవాల్మీకి వేంకటేశ్వరులు తమపద్యము 14 ప్రకులు శోధించి పాతనిర్ణయముచేసి గ్రంథ ముచ్చొత్తించినారు; వారు నావద్దపంపిన ముద్రితగ్రంథమును, నాపద్యమును శ్రీవరవత్తువారి ప్రతిని, చూపించి ఈ ఉపోద్ఘాతమును టిప్పుచిది వ్రాసినారు.

— ఛందోవిషయములు. —

మొఖ్యమైన ఛందోవిషయములు ఈ చిన్నవీతికలో ఇముడ్పుటకు వీలయినంత మట్టుకు చర్చించి లాక్షణికులలో గల మతభేదములను తెలియ నేయఁచున్నాను.

వ.డి.

“యతి పర్యాయపదములలో పడియునునది తెలుగు; దాని పుష్పత్తి యూహ్యము” అని జయంతి రామయ్యపంతులుగారు కవిజనాశ్రయ పీఠికలో వ్రాసినారు. వారు వ్రాసినట్లు ‘పడి’ ‘పలి’ అనేవి తెలుగుమాటలనిన్ని వడు అనే అణపమాటతో సంబంధము కలది అనిన్ని నాఅళి ప్రాయము. యతి, విరతి మొదలయిన పర్యాయపదములతో పాటు పడి (పలి) అనేమాటను తాత్పర్యము వ్యవహరించుచున్నను దీనికి ఒక అర్థవిశేష మున్నట్లు స్పష్టముగా కనిపించు చున్నది. “అద్యోపళి” అనే అంధశబ్దచింతామణి సూత్రములోను, అందుకు అనువాదముగా ఉన్న తెనుగు లక్షణగ్రంథములలో పద్యములందున్న ‘పడి, (పలి)’ అనే ఉన్నదిగాని ‘యతి, విరతి’ మొదలైన పర్యాయపదములలో నుది యేదీ కనబడదు. చూడండి.

1. “చరణాద్యక్షరమేపడి” కవిజనాశ్రయము.

2. “పాదప్రళమాక్షరముత్పాదితమగు పలియనంగ” కావ్యాలంకారచూడామణి.

3. “వాసుగలమొదలివ్రాయ పడియనఁబరగఁ” భండోదర్పణము.

4. “చరణచరణమున కాద్యక్షరములు పగులయ్యె” అమృతనీయము.

తనందర్పణమున పడి (పలి) బదులుగా యతి, విరతి మొదలయిన పర్యాయపదములలో నుదియేదిన్ని వాడవూడదన్నట్లే తోచును. సంస్కృత శ్లోకములలో పాదములనుభ్యమందు విక్రంతిమాత్రమే ఉంటుందిగాని తెలుగు పద్యములలో ఉన్నట్లు అక్షరమైతి లేదు. గనుకనే కాటాంపడి (పలి) యను తెలుగుమాట తెలుగుభండస్సులలో వాడవలసివచ్చినది. వడు అంటే మార్గమని అర్థము. పద్యపాదము విక్రంతినుసరించి రెండుభాగములు కాగా ఆ భాగ

మొదటి అక్షరములు పాదభాగములకు మార్గము చూపించిన ట్లుందుట చేతను, మొదటిభాగముయొక్క ప్రథమాక్షరముతో (అనగా పాదాద్యక్షరముతో) రెండవభాగము మొదటి అక్షరము మైత్రిగలదిగా ఉండవలెనన్న నియమము ఆచారమై ఉన్నది గనుకను, వడి (వళి) అని మీదచూపించిన స్థలములలో లాక్షణికులు ప్రయోగించి ఉండురని నా అభిప్రాయము.

వడి భేదములు.

కవిజనాశ్రయములో వదివిధములైన వర్ణమాత్రమే ఉన్నవి. కావ్యా లంకారచూడామణిలో కుండ్రెందున్న, ఛందోదర్పణములో ఇరుపై నాలుగున్న అప్సరీవీయములలో నలువది ఒకటిన్ని, వళి భేదములు కనిపించుచున్నవి. ఈలాగున వర్ణసంఖ్య ఎక్కువతక్కువగా ఉండుటకు కారణమేమై ఉండును? తక్కువగా వర్ణపేర్కొన్నవారికి పనికిలన లోపముకలిగినదా? లేక, ఎక్కువగా చెప్పినవారు అవసరముగా వర్ణసంఖ్య అధికము చేసినారా? లేక కవులు వ్యతంత్రించి ప్రొత్తప్రొత్త ప్రయోగములుచేసి ఉండుటచేత తర్వాతి లాక్షణికులు వర్ణసంఖ్య ఎక్కువచేయవలసి వచ్చినదా? తమిషయములు చక్కగా విమర్శించవలసి ఉన్నది గనుక కవిజనాశ్రయము, కావ్యాలంకారచూడామణి, ఛందోదర్పణము, అప్సరీవీయము .. ఈనాలుగింటిలో ఉన్న వర్ణ భేదములు ఒకచట్టకలో చూపించి విమర్శించుచున్నాను:—

పరిచిసాక్షయము-10

1. వర్ణయతులు

కావ్యములకారణాచారము-12

1 వర్ణము

2 వర్ణము

ధ్వనిదర్శనము-24

1 వర్ణయతులు

2 వర్ణయతులు

3 వర్ణయతులు

4 వర్ణయతులు

వర్ణయతులు

2 వర్ణయతులు

3 వర్ణయతులు

4 వర్ణయతులు

5 వర్ణయతులు

5 వర్ణయతులు

6 వర్ణయతులు

7 వర్ణయతులు

8 వర్ణయతులు

9 వర్ణయతులు

అక్షరయతులు-41

1 వర్ణయతులు

2 వర్ణయతులు

3 వర్ణయతులు

4 వర్ణయతులు

5 వర్ణయతులు

6 వర్ణయతులు

7 వర్ణయతులు

అక్షరయతులు

8 వర్ణయతులు

9 వర్ణయతులు

10 వర్ణయతులు

11 వర్ణయతులు

12 వర్ణయతులు

13 వర్ణయతులు

14 వర్ణయతులు

15 వర్ణయతులు

16 వర్ణయతులు

6 ఎక్కడియది
యంకాక్షరయది

7 వికరయది

ఉత్తయవకుం

8 పాదయకులు

6 పువయకులు

8 పాదయకులు

9 ద్వ్యక్షరకృతక్షర
పుతాక్షరపరి

10 మకారయది
11 ఎక్కడియది
12 సంయుక్తయది
13 కద్యవచ్చయది

14 భిన్నయది

15 దియది

16 వికల్పయది

17 యం క్షవికల్పయది

18 అక్షరపరి

18 క్షయంకయది

19 పాదయకులు

20 రావవ్యయది

17 అక్షరానికాక్షర
యకులు

18 మవర్తయకులు

19 వికరయకులు

20 సంయుక్తయది

21 కద్యవచ్చయది

22 వికల్పపరి

23 భిన్నయది

24 మ ప్రకృతయకులు

25 అంత్యోచ్చ సంధియది

26 వికల్పసంధియది

27 అక్షరపరి

28 అక్షరపరిమరకులు

ఉత్తయవకుం

అ

10 అక్షరములు	10 అక్షరములు	21 విద్యార్థులు	32 విద్యార్థులు
11 చిహ్నములు	11 చిహ్నములు	22 విద్యార్థులు	33 చిహ్నములు
12 (మూలము)	12 (మూలము)	23 విద్యార్థులు	34 విద్యార్థులు
	(మూలము)	24 విద్యార్థులు	35 విద్యార్థులు
		25 విద్యార్థులు	36 విద్యార్థులు
		26 విద్యార్థులు	37 విద్యార్థులు
		27 విద్యార్థులు	38 విద్యార్థులు
		28 విద్యార్థులు	39 విద్యార్థులు
		29 విద్యార్థులు	40 విద్యార్థులు
		30 విద్యార్థులు	41 విద్యార్థులు

వక్షఃభేదము లన్ని నమాకలనముచేసి ఈ దిగువగుర్తు లుంచి తెలుపు చున్నాను.

1. అ=వి=వౌ (=మైత్రికి గురుతు, ప్రాస్యస్వరముబట్టి దీర్ఘస్వరముకూడా ఉన్నట్లే ఊహించ వలెను)
2. ఇ=ఎ
ఓ (ఇ, ఎ) } =ఋ=ౠ=వృ (ఋకార మేవ్యంజనముపై ఉన్నా విడిగా ఉన్న స్వరమువలె ఊహించ వచ్చును.)
3. ఐ=ఔ, ఔ (ఇ ఎ.) (ఇ ఈ ఎ వి లు గూడిన లకలే అని అర్థము)
4. ఉ=ఓ
5. ఋ; (ఋ. వర్ణలకు ఇట్లే) (ఋఅను నాసికము కాక తక్కిన వర్ణాక్షరములు నాలుగున్ను అని తెలియజేసే గురుతు. ఆ నాలుగున్ను అనోస్యమైత్రి గలవి అని అర్థము.)
6. ఌ=ఋ=ౠ=వృ
7. ఌ=ఋ=ౠ
8. ఌ=ఋ=ౠ
9. ఌ=ఋ=ౠ=వృ=ఌ
10. ఌ=ఋ=ౠ=వృ=ఌ (ఌయ అంటే య ర అ వ శ ష స హ లు రి ఋ)
11. ఌ (ఉ, ఓ)=ఌ (ఉ, ఓ)
12. ఌ=ఌ
13. ఌ } =ఌ

14. శ్లో ౧౬

15. హయలకు స్వరమైతి } వ్యంజనము పొటించకుండా హకార యకార
ముల పైని ఉన్న స్వరములకు ప్రత్యేకించి వడి
చెప్పవచ్చును.

16. సూక్ష్మస్వరవ్యంజనములు కడికోనము పొటించవచ్చును.

ఉ. దాసోఽహం' అస్మోస్య'లో అ', వహాస'లో ఓ'
జగజ్జుకుడు'లో 'త', వాగ్ధరి'లో ఔ'

17. సంయుక్తవ్యంజనములలో' వివ్యంజనమునకు వడి ఉంచితా చాలును;
గాని పాదమున మూడువారలగు చోట్ల వడి
కావలసిన వృత్తములలో స్థగ్ధరాది వృత్తము
లలో సర్వత్ర విదో ఒకవ్యంజనమునే పొటించ
వలెను.

18. ఉభయపగులు-అఖంజనది—(రీటిని గురించి ప్రత్యేకముగా చర్చచేయ
వలసినది.)

19. పాసనది.

తై న ఉదాహరించిన వాటిలో 1, 4, 5, 6, 7, 8, 11, 15, 17
సర్వలాక్షణిక సప్తకములు.

2-వ చానిలో ఇ ఈ ఎ వి యు ఋలకు మైత్రిమాత్రమే కవిజ
మాత్రయములోను కావ్యాఖంకారచూడామణిలో ఉన్నది; తక్కిన విషయ
ములు మూడున్న అనంతుడున్న అచ్చకవిన్ని చెప్పినారు. అయితే అచ్చకవి
చెప్పినట్లు మూడున్న మూడుభేదములుగా చెప్పుక అనంతుడు రెండుభేదములు
గానే చెప్పినాడు.

3-వ ది అనంతుడు మాత్రమే చెప్పినాడు తక్కినలాక్షణికులు దీన్ని
గురించి వివిధ చెప్పినట్లు కనబడదు. అంతరినిలప్తి గ్రాహి ఒప్పుకోవలసినదే.

9-వ దానిలో వై-న్; వై-న్; అని విందుయగుటచేతను
న్-న్ అని వరసయగుటచేతను, అందరున్న చెప్పినారు. ఇదిగా,
వై-న్; వై-న్; వై-న్ వై-న్ వేరేభేదములుగా అప్పుకని
చెప్పినాడు; గాని అనివసరము, విందువరసయగుటచేతి ఇది సాధించవచ్చును.

10-వ దానిలో వై-న్ అని మాత్రమే విందుయని కింద అంద
రును చెప్పినారు. వై-న్ అనే కుకారయని అనంతుడు అప్పుకని చెప్పి
నారు విన్నకోట పెద్దన చెప్పలేదు. అప్పుకనియములో ఈనాటి లక్ష్యముగా
భీమన చాటువర్ణము (చ. గరళత ..) ఉన్నది. ఈభీమనే కవిజనాశ్రయ
కర్త అయితే ఈవర్ణభేదము తన లక్షణగ్రంథములో ఎందుకు పేర్కొలేదో!

12-వ దానిగురించి భారతములో ప్రయోగములున్నా కవిజనా
శ్రయములోగాని కావ్యాలంకారమూడామణిలోగాని ఏమీచెప్పలేదు. అనం
తుడు వరులకుమాత్రమే చెప్పిచెప్పి దీనిని అభేదనిరి' అని పేరుపెట్టినాడు.
వరులకు అభేదమున్నదిగాని వరులకులేదుగదా! గనుక, ఈపేరుదీటికి సార్థకము
కాలేదు. అప్పుకని ఎందుచేతనే వరులకు అభేదనిరి వై-న్ వరులకు అభేదవర్ణ
యగుటనిన్ని పేర్లుపెట్టినాడు. అయితే, రెండవదానిలో మొదటిదికూడా
ఇమిడి ఉన్నది గనుక వై-న్ వై-న్ (అభేదవర్ణయని) అని ఒక్కటిగాచెప్పితే
చాలదా!

13-వ దానిగురించి కవిజనాశ్రయములోగాని కావ్యాలంకార
మూడామణిలోగాని ఏమీ కనబడదు జనలకు మాత్రము వడి అనంతుడు
చెప్పినాడు జనజలకుకూడా వడిగలదని లిక్కినసోమయాజి ప్రయోగ
మాధారముగా తీసికొనిచెప్పినాడు. గాని సోమయాజి మరియొక్కవడు ఇటు
వంటి ప్రయోగముచేయలేదు ఈ ప్రయోగమైనాచేసి ఉండదనిన్ని ఇది మరి
యొక సాక్షముకాదనిన్ని కొందరి అభిప్రాయము. ఇది మరియొక సాక్షము అయితే
లిక్కినసోమయాజి గాని కావ్యముననే జ్ఞాన కావ్యోచ్చారణ మారి ఇప్పుడు
వచ్చు గాథ' అని కంఠోచ్చారణ వచ్చినదని తేల్చిచేసెను. నన్నయ

ఈపటి వాడలేదు; మీదఁజెప్పిన ప్రయోగముకాక పూర్వకవిప్రయోగము మరి యొకటి కనబడలేదు గాని, ఉత్తరాంధ్రపులు కొందరువాడివారు.

14-వ చానిగురించి మువ్వముగా చెప్పినవాడు అప్పుకవి. మువ్వముగా లక్షణముచెప్పుకపోయినా, అనంతకవి తాను వ్రాసిన పద్యములో కడలకు పైత్రి ఉంటుంటునేక అకవి! పైత్రి ఇప్పమే అని ఉపసంహరించి ఉన్నది. (యా. మా. 1, 95) లకకు పైత్రికలదని ఎక్కటియని గురించి వ్రాసిన పద్యములో చెప్పినాడు. నీటినిగురించి కవిజాత్రయములోను కావ్యాలంకారచూడామణిలోను విమోచియించలేదు. అకపైత్రి! అదిపద్యమందే ప్రయోగమున్నది.

15-వ చానిలో నాలుగువిషయము లున్నవి రెండువిధములయిన సంధికార్యములచేత స్వరమున్న మరియు రెండువిధములయిన సంధికార్యములచేత వ్యంజనమున్న గూఢముగా ఉంటుంది. ఈనాలుగు విషయములను నాలుగు విధములైన యతులుగా అప్పుకవి పేర్కొన్నాడు (అంతరివర్గ, పృథ్వి, అంత్యోచ్చరంధ్ర వికల్పరంధ్ర) నీటిలో స్వరసంబంధమైనవి రెండున్న ఒక్కటిగాచేసి అనంతుడు మూడువిధములయిన యతులు పేర్కొన్నాడు. విన్న కోటపెద్దన పృథ్వివరులగురించే లక్షణమునఁజెప్పి అదేశయతి! లక్ష్యముగా ఇచ్చినపద్యములో అంతరివర్గవగికికూడా పరిపాఠ్యము అంత్యోచ్చలో గూఢ స్వరమునకు అ'తో వడి కూర్చినాడు. గూఢముగాఉన్న వ్యంజనముగూర్చి విమోచియలేదు. కవిజాత్రయములో నీటిలో విడిచి చెప్పియొందలేదు. నన్నయ భారతకుండు కాక తక్కిన కొన్ని పూర్వగ్రంథములందు నీటికి లక్ష్యములు చూపించవచ్చును.

16-వ చాని గురించి మరొకవిషయము లున్నది.

మధ్యస్థమైన ప్రయోగములు అనేకముగా ఉండుటచేతను పేయ తాంబూల లాక్షణికులలో కొందరినప్పటికనుక కనుకను అభిందవడి ఒప్పుకోక

తప్పదని, "తెలుగు" అనే పుస్తకము సం 9-10 లో చేత వ్రాసిన వ్యాఖ్యము చూడండి.

అఖండపడి ఒప్పుకొన్న తర్వాత ప్రాచీనమొదలయిన ఉభయవర్ణముల వేరే పేర్కొనుట అనవసరము. కాకుండా మొదలయిన వాటిలో స్వరము ప్రధానము అని చెప్పి లేచాలి. అఖండపడి ఒప్పుకోకపోవుటచేత అనంతుడు కొన్ని ఉభయవర్ణ విభాగములు విర్యవ్యక్తపరిచినవి. అత డేర్పరచిన విభాగములలో వేరక కొన్ని అఖండపడ్ల కనిపించడముచేత అప్పుకని మఱికొన్ని విభాగములేర్పరచినవి. 12 విభాగములయిన ఉభయవర్ణ అప్పుకని పేర్కొన్నా వీటిలో దేనిందమారాని అఖండపడ్ల కనబడుతూనే ఉన్నవి ఉ. వివర్ధకపడి; భామగ్యడి; చతుర్థి విభక్తిపడి మొదలయినవి.

19-వ ది శీతాద్యుపాసనలలో తప్ప మరెక్కడను దీని ప్రయోగములేదు గనుక, అక్షరమైతిలో సంబంధములేదు గనుక, దీనిని పూర్వ లాక్షణికులు యతులలో పేర్కొనలేదు. యతి! బదులుగా వచ్చేదిగనుక ఇదిన్ని ఒకయతిభేదమే అని అప్పుకని పేర్కొన్నాడు.

అనవసరముగా చేప్పిన యతిభేదములు

భిన్నయతులు, ప్రత్యేకయతులు — అనంతుడు, అప్పుకని పేర్కొన్నారు. వేరిది * లో ఉన్న రీ'ని దివి' లో ఉన్న ది' ని మైత్రి కలదు; వేరి య దిలో ఉన్న యా'కు అకారముతో మైత్రికలదు; ధరింత' డి లో ఉన్న రీ' శేధతో మైత్రికలదు 'ధరియంత'లో ఉన్న 'యా' ఇకారముతో మైత్రికలదు; అని ప్రత్యేకముగా కొత్తయతిభేదములనెందుకు చెప్పుకలెనో తెలియదు. వేరిదిలో ఉన్న కారమునై స్వరము విరుగునన్న భిన్నపదపూజనని చెప్పవలెనంటే, అలాగనే చెప్పురాదా! ఇటువంటివి యింకా ఉన్నవి; ఎన్నని పేర్కొనగలము! ఉ ఉన్నది, (ఉన్న + అది), ఉన్నది

* చూ. అప్పుక. అనంత 128. డి. చూ. అప్పుక. అనంత. 128.

(ఉన్న + తి), ఉన్నాడు (ఉన్న + వాడు; ఉన్న + తడు), ఉ చిన్నది (చిన్న + తది), రాజపు (రాజ + తపు) ఇటువంటిమాటలు చేరిన మఱివికావా? *

ఈసించు భుజించు మొదలయినవాటిలో మధ్యవర్ణమునై స్వరము విరుగునటుల ప్రసిద్ధులయిన పూర్వకపుల ప్రయోగము లున్నవి —

1. నందియం దీరమణీయకాంతి నుప + మించుగ.

(ఆది క. V. 155)

2. ఇరవుగవాధారగని భు + జించుట యొప్పుక.

(భద్రపు II. 98)

3. ఎక్కటజించునంతకు వ + రించుట.

(భద్రపు III. 170)

రేఫయుతయతి:—ఈ యతిభేదము అనంతు దెందుట తెప్పికాడో తెలియదు; తెనుగుమాటలలో ఋకారముందదు; మ్రుక్కు, మ్రము మొదలయిన మాటలలో ఉన్నది రేఫ, అని తెప్పియుండును గాని ఇదియొక యతి భేదముగా తెప్పియుండదని నా అభిప్రాయము. అందుచేతనే పట్టికలో దీనిని వేరేసంఖ్య చూడ 18 అని ఉంచినాము. ఇది కనిపితే అనంతుడు 25 వది భేదములను పేర్కొన్నాడని తెప్పవలసి ఉంటుంది 24 వది భేదములనే అనంతుడు పేర్కొనినట్లు అప్పుకని ప్రాసినాడు.

ఎక్కటి (వికర) వక్త—ఇది లాక్షణిక లందరున్న తెప్పికారు. ఏ అక్షరమునకు ఆ అక్షరమే వదిగలది అని దీని ఆర్థము అటువంటి అక్షర

* శృంగారశైల III. 120 టి నమంచి దమనుండు పుత్రైది నాకు”లో యతి తప్పని ప్ర. భేదము వేంకటరాయకాన్త్రులవారు విద్ధి నారు గాని, ఈపాకమే వ్రాతప్రకులలో ఉన్నది. తెక్కన ఇట్టి యతులు వాడినారు. చూ. కాంతి. II. 87 ‘నాకు వక్షిణగా నిచ్చినాడనింక; అక్క 1. 45 నాడు గుఱుకునిచ్చినా చెప్పరనినను” గణక తప్పుకాదు.

మీరు 'మయరలవ' లు అని కవిజాగ్రయములోను 'మరలవ' లు అని కావ్యలంకారచూడాదులలోను, 'మరలవ' లు అని భంధోదర్పణములోను ఉన్నది.

విందుయెరిగిబట్టి, మా'కు వైంపతోపడి ఉండగా, 'కు' ఎట్లు ఎక్కటి పడి కాగలదు? సరసుయెరిగిబట్టి ఆయవాలకు పడి చెల్లగా, 'య' ఎట్లు ఎక్కటి పడికాగలదు? దకారముతోను, లకారముతో 'కా' కు పడి అంగీకరించిన అనంకుడు కా' ఎక్కటి పడిగా ఎట్లుచెప్పగలదు?

ఇది అంగారవక్తగా నిమగ్నంచేకాబోలు అప్పుకని, రణలనే వికతర యతులక్రింద పేర్కొన్నాడు.

రాక్షసిమలు పాటించిన అక్షరమైత్రిచాలానుట్టుకు తుల్యాస్య ప్రయత్నం సావర్ణ్యం" అనేధర్మములుబట్టి ఏర్పడదని చెప్పవచ్చును. గాని ఈదిగువ సదాహరించినవాటిలో తుల్యాస్య ప్రయత్నము పూర్తిగా ఉన్నట్లు కనబడదు.

1. ఇ. ఎఱు ఋకారము మూర్ధస్యముగదా! తాలవ్యాచ్చులతో ఎట్లు మైత్రికలుగును? అయితే, ఋకారమునకు తాలవ్యోచ్చారణ పూర్వము ఉండెను. గనుకనే కృష్ణుడు. క్షత్రధయనది* రాసురాసు ఋకారమునకు తాలవ్యోచ్చారణమారి ఉత్వములోకలిసిన రేఫోచ్చారణవచ్చినది ఋఋలు తిరులని తెలుగువారు పలుకుచున్నారు. ఇది అనంకుని నాటికేపచ్చివట్లు కనబడుచున్నది సుక్కు రేఫయుకమేగాని పృక్కు* అని ఋకార యుతము కాదని చెప్పినాడు. ఇటువంటిదే ఇవడి.

2. దంశ్య 'చేకేస' లకు తాలవ్య చణ'లకు మూర్ధస్య 'ష' కారము నకు మైత్రి ఎట్లు సావర్ణ్యమునుబట్టి కలిగినది? ఏటిమైత్రికందె నెంతోలా

* ప్రాకృతభాషలలోను, పాలిలోను ఋకారము కొన్నియెడల ఇకార మయినది. ఆరవములో కృషిడు, తెలుగులోను, కన్నడములోను కృ-క్రి.

నో కున్న 'కలభము'లో ఉన్న 'క' కున్న మైత్రి తెలుగువారి ఉచ్చారణ బట్టి ఎక్కువగా ఉన్నట్టున్నది ఇది అన్నీ ఉచ్చములు గనుక వాటికి మైత్రి కలదు అంటే, హకారముకూడా ఉచ్చము, ఉపధ్వనియజిహ్వమూరియములు కూడా అట్టివే. అంతర్థములయిన 'యరలవ'లకేల మైత్రిలేదు!

3. లఘ్వలఘు యకారములకు తుల్యార్థ్య ప్రయత్నము పూర్తిగా ఉన్నదా? యామినీ'లోని 'య' వచ్చినయప్పుడు' లోని 'య'—ఈ రెండున్న ఒక్కలాటివా?

ఉ. వణలు భిన్నవర్గములు, అనుశాసితత్వమే సామాన్యము అంటే, తక్కిన అనుశాసితలలో ఎందుకు మైత్రికూడదు? తత్సమతద్యవములలో వణలు మారుచుండును. ఈ గుణము గొనము; సావర్ణ్యము కొంతవరకుండ అట్టే ఈరెండును ఒకదాని కొకటి వచ్చునంటే, దడలు ఈలాగునే దేశ్యవదము లలో కనిపించుచుగదా; వాటికి మైత్రి ఎందుకు తెప్పరాదు? ఉ. దొంగ, దొంగ, దావల; దావల, సంస్కృతమందు తకార మొకప్పుడు టకారమగున గదా.

రీ. లడలకు, వ అలకు (వ వ్రవ) అభేదమున్న కారణముచేత మైత్రి అంగీకరించినప్పుడు, రుల రెండుకు మైత్రి ఉండరాదు? (నవరము, వలిలము; రేఖ, రేఖ)

రీ. తెలుగులో గవలు, లవ'లు కొన్నిమాటలలో మారుచుండును ఈ వగడము, వవడము, తెలుగు, తెలుగు.

వడ్డిస్థలము

సంస్కృతలోకములలో విక్రాంతి ప్రధానము; ఖండాద్యక్షర మైత్రి కావలెన్న నియమములేదు. తెలుగు వద్యములలో ఖండాద్యక్షర మైత్రి ప్రధానము విక్రాంతి (అనగా వదము మునియవలెన్న) నియమములేదు విక్రాంతి విచ్ఛిన్నముగా ఉండుటవల్ల మేలే కలిగినదని చెప్పువచ్చును. అన్ని పాద

ములలోను విక్రాంతి ఒక్కచోటనే ఉండుటకంటే మారుతూ ఉంటే బద్ధము రసోద్భవముగా ఉండుటకు విలువను. అక్షరమైత్రీ కావలెనని కోశేనాదు విక్రాంతిస్థలమందు వడిపాటించుట నుంచిదే కాని విక్రాంతిస్థలమును నిర్ణయించు టలో రసజ్ఞులైన కవులు తమ స్వాతంత్ర్యము తెడగొట్టుకో మాడదని కామతము.

లక్షణానుక్రమము మొదలైనవి వస్తుట్లున్నా కవులుకొద్దిగా స్వాతంత్ర్యమును చూపించకపోలేదు. సంస్కృతలాక్షణికులు పుత్రములలో ఎక్కడెక్కడ విక్రాంతి ఉండవలె నని చెప్పినారో అపుత్రములకు నరిమైన తెలుగు బద్ధములలో అయాస్థలములంటే వడి నియమము సాధారణముగా ఉన్నది; గాని, చాలా చోట్ల తప్పినది. ఉదాహరణములు —

1 భుజంగప్రయాతము:—సంస్కృతమున 6 అక్షరముల తర్వాత * తెలుగున 7 తర్వాత వేదము వేంకటరాయశాస్త్రులవారు సంస్కృత చండితులు గనుక సంస్కృతనియమమే పాటించినారు.

2. చంచామరము —సం. 8, తెలుగు 9.

3. శిఖరిణి —సం. 6; తె. 12.

4. అర్జుదికాకులు:—చూడండి, మూలము III 8 .4.

తెలుగుబద్ధములలోనే వర్తిస్తలముల మరించి లాక్షణికులలోను కవులలోను మతభేదమున్నది. చూడండి —

1. పృథ్వి

సంస్కృతములో 8. ఈమర్కడ ననుసరించినవారు పెద్దన.

అప్పుది అనంతుడు, విష్ణు } 11 తర్వాత ఈ నియమమును
కోట పెద్దన కవిశాస్త్రయక్తర } నన్నయ రామరాజ విభూషణుడు మొద
వీరి మతమున } లయిన వారు పాటించినారు.

* కొందరు లాక్షణికులు ఎన్ని అక్షరములయిన తర్వాత వడి ఉండునో అనుఖ్య తెలియజేతురు కొందరు ఎన్న అక్షరము వడిగలదో అనుఖ్య తెలియజేతురు. సంకేతభేదమే గాని, స్థితి ఒకటే.

కాకంభొట్టు చుకమున 18 తర్వాత

2. కవిరాజవిరాజితము:—

అప్పుకవి మొదలయిన లాక్షణిక బందరిచుకమున పాదాక్షరములలో
8 పది, 14 పది, 20 పది మొదటి అక్షరముతో మైత్రి గలది.

కవిజాత్రయములో — (మో పు. 49) రెండవపాదమున “కాచునిభా”
* అనుచోట మాత్రము పది తప్పినది గాని, అప్పుకవి మొదలయిన
పాద మెప్పినట్లే పది ఉన్నది.

కంకణిచూర మొదలయిన కవులు కొంద రిట్లే పది పాటించినారో
గాని నన్నయ, పెద్దన జక్కన మొదలయినవారు కొందరు పాదమధ్యమున
జక్కచోటనే పది పాటించినారు.

3. మధ్యాక్కర —

లాక్షణిక బందరును మూడుగణముల తర్వాత పది నియమించినారు.
నన్నయ ఒక్కడే నాలుగుగణముల తర్వాత పది పాటించినది. యుద్ధమల్లుని
కానుమందున్న మధ్యాక్కరలలో నాలుగుగణముల తర్వాతనే పది ఉన్నది.

ప్రాసము.

అలంకార శుల్కములైన ప్రాసములు — మకర, దుష్కర, ద్వి శ్రీ,
చతుష్ప్రసాద, అక్షప్రాస, అంశ్యప్రాసములు విడిచివి అప్పుకవి చెప్పినాడు.

* జయంతి రామయ్యకుంతులుగారిచే పరిశోధితమై అంధ్రసాహిత్య
బిరుదువారిచే ప్రకటితమైన ప్రతిలో “కాచునిభా” అని ఉన్నది గాని
నావద్ద నున్న ప్రతిలో ‘రాచునిభా’ అని ఉన్నది. బిరుదుగర్తలు తమవద్ద
నున్న ప్రతులలోని పాతము నిచ్చినారు కాబోలు. కవిజాత్రయములో పది
గురించి లక్షణమున విమో చెప్పియుండలేదు; గాని లక్ష్యలక్షణపద్యములో,
అప్పుకవి చెప్పినట్లు మొదటిపాదమున పల్ల ఉండదనముచేత రెండవపాదమున
పాదా అట్లే ఉండవలెనని తోచును.

వీటిలో మొదటిది గాక తక్కిన ఆరున్ను ఛందోదర్శనములో ఉన్నవి. చతుష్పాదముగాక తక్కిన ఆరున్ను కవిజనాశ్రయముగాను, కావ్యాలంకారచూడామణిలోను ఉన్నవి. అయితే కావ్యాలంకారచూడామణిలో చతుష్పాదప్రాసము లక్షణపద్యమందు కనబడకపోయినా దానికి లక్ష్యముగా త్రిప్రాసలక్ష్యపద్యము తర్వాత నొకపద్యమున్నది ఇది ప్రక్షిప్తము కాబోలు.

ప్రధాన ప్రాసభేదములలో లోకద ఋక్తాంతప్రాసములపద్యములు మూడు కవిజనాశ్రయములో ఉన్నవి. శబ్దపద్యములే కావ్యాలంకారచూడామణిలో కూడా ఉన్నవి ఇవి ఎవరివో తెలియదు. ఇంతకు మించి ప్రాసభేదములు ఈ లక్షణగ్రంథములలో లేవు. ఈ లక్షణగ్రంథకర్తల నన్నయ భారతములాని పద్యములందు గల ప్రాసభేదములను చక్కగా పరిశీలించలేదని తెల్పుచున్నాడు.

అనంతుడు సమప్రాస విధాలు చూపించి మరి పదకొండు విధములైన విశేషప్రాసముల గురించి చెప్పినాడు. (మూలము 10-వ పుట చూడుము)

అనంతుడు తెప్పిన పుద్గైందువిధములే కాక అతడు తెచ్చుక విడిచిన మరి యొక విశేషములు అచ్చుకవి తెప్పినాడు. అవి వినంటే —

1. శేడు, పుద్గై. 2. లోక, (భా)హక్ష్మత్తు. 3. నమలకు. 4. తమ్ములు, (భ)త్తుర (భక్తి + ముర) లకు. 5. దధలకు, పదంభలకు 6. లభ్యు అభ్యు యకారప్రాసము. 7. లడలకు.

ఈ ప్రాసములలో కొన్ని అనంతుడు పూర్వము ప్రసిద్ధులయిన కవులు వాడినారు గనుక కొంతవరకు అవి పరిశీలనలో లోపమున్నదని తెల్పుకతప్పదు.

నీ సము లు. 16/143

కావ్యము లందరికీ అనంతుడు ఎక్కువగా పరిశీలన చేసినదములను తెప్పినాడు

1. సమసీసము — (సామాన్యసీసము పాతలక్షణ శామీ చేడు.)
2. సర్వకప్రాససీసము: — (అన్ని పదములలోనుంచో అక్షరము ప్రాయములు

గలది. అనగా 24 చోట్ల ఒకటి ప్రాసాక్షరము.)

8. అక్కిలి ప్రాససీసము;—(పెద్దపాదములందును 8 ఖండములలోను గీతి నాలుగు పాదములలోను రెండవఅక్షర మొక్కటే అయి ఉండవలెను. అనగా 12 చోట్ల ఒకటి ప్రాసాక్షరము.)

9. పదుప్రాససీసము —(నాలుగు పెద్దపాదములందును గీతిలో యేనిపాదముల రెండును రెండవ అక్షరము ఒక్కటే అయి ఉండవలెను. అనగా ఆరు చోట్ల ఒకటి ప్రాసాక్షరము.)

10. పుక్తప్రాససీసము —(పెద్దపాదము నాల్గింటమాత్రమే పుక్తముల కున్నట్లు ప్రాస ముండవలెను.)

11. అవకలిప్రాససీసము;—(అన్నిచోట్లను ప్రాసయలి నియమము మాత్రమే కలది.)

12. అక్కిలిపదిసీసము;—(అన్నిచోట్లను పది నియమమే కలది.)

13. పదిసీసము;—(అన్నిచోట్లను పది నియమ ముండవలెను; అంతేకాక పాదాదినున్న పదముతో మైత్రిగల పదములే పాదముపొడవున యలి స్థలములందు రావలెను.

14. విషమసీసము —(ఉత్సాహ, గీతపద్యమున్న కలిసిపది.)

15. సర్వలఘుసీసము —(ఇంద లో ఇంద్రగణమునకు బదులుగా అయిదు లఘువుల గణములుండును.)

పీఠికా 3, 4, 6, 7, 8, 9—ఈ ఖండములు కవిజనాశ్రయము లోను కావ్యాలంకారమాదాదులలోను ఉన్నవి అయితే 5 పది సరిగా అనంతము వెప్పినట్లులేదు; 8 పాదములలోను ప్రాసాక్షరమొక్కటయితే చాలును; పెద్దపాదముల చప్పిమార్గములం దీ నియమము లేదు.

ఈరెండు లక్షణగ్రంథములలోను సీస ఖండముల విభాగమున్న లక్షణము లున్న ఒక్కరాగుననే ఉన్నవిగాని. కవిజనాశ్రయములో రెండేసి ఖండములు

కొక్క పద్యమే ఉన్నందున కావ్యాలకారమాదామణిలో ఉన్నంత సుప్తముగా లక్షణము లేదు. రెండు గ్రంథములలోను విషమనీసములుగాక తక్కిన అయిదున్ను సమనీసములని చెప్పియున్నదిగాని సమనీసము ఒకనీస భేదముగా చెప్పలేదు.

నీ పృథ్వీమనకువలె" అన్నపద్యము కవిజనాశ్రయములోను భండోదర్శనములోను ఉన్నది ఇది నీసభేదముల పేర్లగలనీసము; అవకలిసీసమునకు లక్ష్యముగా ఉన్నది ఇందులో పృథ్వీప్రాసనీసమును సమనీసమును పేర్కొన్నారు ఏటి కవిజనాశ్రయములో లక్ష్యపద్యములు లేవు నీసభేదములకు పేర్కొన్న గద్య వేరే ఉన్నది ఆగద్యలో ఈరెండు భేదములు పేర్కొనలేదు. ఈవిషయము లన్నిచూడగా ఈపద్యము ఆనంతునిదే అనిన్ని కవిజనాశ్రయములో ప్రక్షిప్తమనిన్ని ఊహించవచ్చును.

ఈలాగుననే మరికొన్ని పద్యములు కవిజనాశ్రయము ప్రాకర్యములలో దూరమి. అవి ప్రక్షిప్తములని అంధ్రసాహిత్యచరిత్రకాళిక ప్రతిలో పుట అడుగున నూచితమై ఉన్నదిగాని ఈ పద్యముగూరించి విమియము చెప్పలేదు. పరిష్కర్తలు చూచిన అన్ని ప్రతులందును ఈపద్యమున్నది కావోలు.

అభుకవియములో లక్షణపద్యమునట్టి లక్ష్యములు మరిగా లేవు గనుక కవి ఆభిప్రాయము సుప్తముగా తెలియదు. అతడు చెప్పిన సమనీసము, సర్వత్రా ప్రాసనీసము, విషమనీస సర్వలఘునీసములు ఆనంతుడు చెప్పినట్లేఉన్నదిగాని, అభుకవి ఆస్కరి ప్రాసనీసమున్నది అనంతుని సమప్రాసనీసమునకు సరిపోయినది. అయితే అందుకు లక్ష్యముగా అభుకవి ఇచ్చినపద్యములో చివరకు 'తెలుగు చుండు పృథ్వీప్రాసనీసము లిల' అని ఉండుటకు కారణమేమో తెలియదు.

'అదిగో పడి నిల్చి రావడే పదమెల్లఁజేయ నయ్యది పడినీసమునక'" అని అభుకవి ఆనంతునివలెనే లక్షణము చెప్పి అందుకు లక్ష్యముగా ఇచ్చిన పద్యములో ఆ లక్షణము పాటించలేదు. ఆనంతుడు ఆస్కరించడే చెప్పిన లక్షణము మాత్రమే పాటించినాడు.

అనంతకు అవకలిప్రాస' మన్ననీసమునకు అట్లుకని అవకలిపడినీసముని పేరు పెట్టినాడు.

ఇంతకున్న ఎంతమట్టుకు ఈసీసభేదములు కవులు తమకావ్యములలో చూపించినారో విచారణీయము సర్వవిధము లిదియ శబ్దకాననుండు, చువ మామూయ ఫక్కిలోఁ బల్కెఁగాని, కడమకవు లాఱునీసము ల్విడిచిపెట్టి, తెలిసి నమనీసపద్యమే తెప్పినారు" అని అట్లుకని వ్రాసినాడు, గాని ఇది నక్కముకాదు.

నన్నయ 13 విధములయిన నీసములు తెప్పినాడు. వీటిలో రెండు మౌక్తమే లాక్షణికులెప్పిన నీసభేదములలో ఉన్నది — (1) అక్కలి పడి నీసము (2) అవకలిప్రాసనీసము. ఈవిషయము తెలుగు" రెండవసంచికలో చర్చించినాడు.

అవ్యాసమున తెప్పచురచిన దొకటేమంటే నన్నయనీసములలో రెండు (అది II. 21, III. 27) వృత్తప్రాసనీసము లున్నది అయితే వాటిలో ఒకవిశేష మున్నది. పా)సాక్షరము పశ్చిమార్థము లందున్న కలదు.

ఎర్రాపెగడ భారతములో నన్నయతెప్పిన నీసభేదములు కలవు.

భాగవతములో పోతనామాత్యుడు నన్నయవలెనే కొన్నివియములు అను పాటించి చలవిధములయిన నీసములను తెప్పినట్లు వారిలికొలను సుబ్బా రావుగారు పరివర్తకముకల (సంపుటము 6 పుటలు 417-420) తెలియ చేసినారు.

భాగవతము వికాశకస్కంధమున 72-వ పద్యము సర్వలఘునీసము. లాక్షణికులు తెప్పినట్లు ఇందులో ఇంద్రగణముఅను బదులుగా 5 లఘువుల గణము లున్నది. ఇది తెలియక కాటోలు చే. ఆనంద .. 1904 ముద్రి తము) పుట అడుగున ఈనీసము లక్షణ సమున్వయముగాక యున్నదని సంప్ర దించినవారు వ్రాసినారు.

హేచితుంచి తిమ్మకని మొదలయినకవులు కొందరిట్లే సర్వలఘునీసములు

తెప్పివారు. గణపవరపు వేంకటకవిమాత్రము తనరూపభవములో నలములయిన ఇంద్రగణములతోనే నీరము వ్రాసినాడు (చూ. 78, 221 పద్యములు)

ఆర్యులు, గీతులు

వధ్యు, విపుల చపల, ముఖచపల జఘనచపల అని ఆర్యులు అయిదు గీతి, ఉపగీతి, ఉద్గీతి, ఆర్యాగీతి అని గీతులు నాలుగు ఈ తొమ్మిదిన్ని సంస్కృతచ్ఛందములో ఉన్నవి, కందమున్న పేరు దానిలో లేదు గాని ఆర్యా గీతిలక్షణము కందపద్యలక్షణమునకు సరిపోయినది. గనుక కందముగీతులలో ఒకటిగా తెప్పునప్పుడుగాని అప్పకవి చెప్పినట్లు కందమును ఆర్యులయిందింటిలో చేర్చి కందము లారువిధములని తెప్పుట యుక్తియుక్తముగాలేదు.

సంస్కృతమున ఉన్న ఆర్యులయిందింటిన్ని సామాన్యలక్షణములు: —

లక్ష్మీకల్ నర్తనా, గోపేశాభవతి నేనా ఓషమేజి,
వస్తోజకనలమునా, ప్రథమార్థే నియతమార్గయాః.
వశ్యేద్విరీయలాత్పర శేన్లేముఖలాచ్చనయతిపదనియతుః,
చరమైరేవంచదుశే, తస్మాదిహ భవతి వస్తోలః.”

4+4+4 }
4+4+1+3+4+4 } అంకెలు మాత్రాసంఖ్యను నిలుపు గీతలు యెరి
4+4+4 } స్థానములను తెలియజేయును.
4+4+1+4+2 }

(కందపాదము మూడోగణము నలమో జగణమో కావలెను. దానిలో మొదటిలఘువు తర్వాత యెరి గనుక 1+3 అని వ్రాయవలసివచ్చి నది.) తైవి చెప్పినవిషయములు సూత్రప్రాయముగా అవంతుడు III 3-ఉలో తెప్పివారు ఈలక్షణము యెరి ప్రాసనియదుములలో కాక తక్కిన విషయము లలో సరిపోయినది కందములో కనఁబడునట్లు ప్రాసమున్న నడుపాదములలో మూడవగణముతర్వాత వచ్చి ఉండవలెనని తెలుగులొక్షణములు తెప్పివారు.

ఇప్పుడు ముద్రితమైన ఛందోవర్ణనప్రతిలో ఆర్యాగీతుల లక్ష్యపద్యములు కనబడవు. లాక్షణికుల ఆచారమును అనుసరించి లక్ష్యలక్షణములను ఒక పద్యమందు ఇతరస్థలములలో చూపించిన అనంతుడు ఈ ఆర్యాగీతులందు మాత్రము చూపించియుండడా! అక్షాసముచేత కొందరు లేఖకులు అనంతుని ఆర్యాగీతులను కందములవలె నడిచేట్టు నవించి” గూపుమాకితారు. అనవసరముగా అధికనమాటలు తీసివేసివయెడల వాటిలో లక్ష్యలక్షణములు లేందున్ను వృష్టముగా కనబడగలవు. చూడండి.—

పథార్య —

తేనులు త్రిగణయుక్తము లై, హూనకుపాదములుఁ బొరసి + యూర్యయనక
భాసిల్లుఁ బశ్య యనఁగా, వానవముఖదివిజ + పర్లనుకా. (పుట 66)

విప్రులార్య.—

ప్రకటనకుపాదముల నిలువక శబ్దము నవలఁ జొచ్చి + పచ్చినఁ ద
క్కక విప్రులార్యయగును నే, నక జనమందార + పవళాక్ష. (1)

చపలార్య —

పరునను ద్వితీయ మంత్యము, స్ఫురద్గమాద్యగజకార + ములు దగఁ
డరయఁగఁ దనర్పు నేనిక, హరీమురారిచప + లార్య యగున్. (2)

మూఖచపలార్య.—

చపలా గణప్రకారం, బపారకారుణ్యపాగ + రా ప్రథమా
ర్థపరం బగుచున్నది మూఖచపలార్య యనఁగఁ + జను గృతులన్. (3)

జనుచపలార్య.—

మొదలిసగము చపలార్యాన్నదగణలక్షణము పౌరక + చరమార్థం
బుదిత ప్రకారలేఖక గదాధరా ! చను జ + ఘనచపలన్ (పుట 67)

గీతి —

అనవార్య మొదలి నగమన, నెనఁగఁ రెండరలు తెప్పి + లే నది గీ
తివమాన్వాయమగుఁ గృతులన్, పయథాధర కృష్ణయాద + పస్వామి. (4)

ఉచగితి.—

ధరసార్వమోచినగమున నిరునగమున తెప్పి + లే నది దా

అరగు నుచగితి యనగా, నరసింహదళశేత్ర + కార్తధరా. (పుట, 67)

ఉద్గితి.—

విదితార్థచరణదళమున, మొదలి నగము చేసి + మొదలినగం

అది యపరార్థముఁ జేసినఁ బొదువగు నుద్గితి భుజగ + భుగ్గమనా. (॥)

నేనుచూచిన (పదవస్తువారి) క్రుతిలో మొదటిది రెండున్ను కాక తక్కినవన్నీ నేనిక్కడ చూపించినట్లే ఉన్నవి. మొదటిది ఇప్పుడు ముద్రిత మైన క్రుతిలో ఉన్నట్లే ఉన్నది, రెండవదానిలో రెండవ పాదము నేను చూపించినట్లే ఉన్నది.

అక్కరలు.

అక్కరలు దేశ్యకాకులలో చేసినవి. ఇవి కన్నడమందును గలవు. తెలుగు అక్కరలకు కన్నడపు అక్కరలకు చాలా మట్టుకు సాదృశ్యమున్ను కొద్దిగా భేదమున్ను ఉన్నది.

సం	తెలుగు పేరు	లక్షణము.	కన్నడపు పేరు.
1	మచాక్కర	హర్య ఇంద్ర చంద్ర 1 + 5 + 1 = 7	పిరియక్కర
2	మధ్యాక్కర	ఇం మా ఇం మా 2 + 1 + 2 + 1 = 6	దొరయక్కర
3	మధురాక్కర	మా ఇం చం 1 + 3 + 1 = 5	నడువలక్కర
4	అంజరాక్కర	మా ఇం చం 1 + 2 + 1 = 4	ఎడెయక్కర
5	అశ్వాక్కర	ఇం చం 2 + 1 = 3	కిరియక్కర

పీడిలో మహాకర్కరకు పీయకర్కర, అంతరాకర్కరకు ఎడెయకర్కర, అల్పాకర్కరకు కిరియకర్కర అనే పేర్లు పలిగా ఉన్నది కాని తక్కినవి పరిగా లేవు. అకర్కర లయదండిలోను పాదమున ఉన్న గణసంఖ్యనుబట్టి నడుమ నున్నది గనుక నడుమకర్కర అనే పేరు కన్నదమున అన్వర్థముగా ఉన్నది. అయితే లక్షణమును బట్టి దీనికినియైన తెలుగు పేరు మధురాకర్కర అర్థమును బట్టి ననియైన తెలుగు పేరు మధ్యాకర్కర మధ్యాకర్కరకు లక్షణమునుబట్టి ననియైన కన్నదము పేరు దొరయకర్కర దొరయకర్కరనగా నమానభాగములు గల అకర్కర అని అర్థము అంటే పాదము రెండునమభాగములు చేయగా రెండు నమభాగములలోను గణములు ఒక్కతరున ఉంటుంది అర్థము.

2, 3, అకర్కరలపేర్లలో ఇంకనుట్టును వైషమ్యమున్నా జయంతి రామయ్యవంతులుగారు అది కనిపెట్టకపోవడమే కాక పాదమున కై దీని గణములుగల యకర్కర గణసంఖ్యచే వైదకర్కరలకు మధ్యస్థానమున నుండుటచే మధ్యాకర్కర మనుపేరును నన్వర్థములుగా నున్న పని వ్రాయుట చాలా వింతగా ఉన్నది మధ్యాకర్కరపాదములో ఉన్నగణములు ఆరుగాని ఆయన చెప్పినట్లు అయిదుకాదు మధ్యాకర్కర అని అర్థమిచ్చే కన్నదపు నడుమకర్కర అనే పేరు అన్వర్థముగా ఉన్నదని కాబోలు వారు చెప్పడబది అట్లు వాసివారు.

కన్నదపు అకర్కరలకున్న తెలుగు అకర్కరలకున్న లక్షణములలో కొద్దిగా భేదములున్నవి.

1 తెలుగు పద్యములలో సూర్యగణములందేచోట కన్నదపద్యము లలో బ్రహ్మగణములుంటవి (అనగా నగణ హగణములే కాక గగ, మగణములు కూడాను). తెలుగులో ఇంద్రగణము లుండేచోట కన్నదములో విష్ణుగణము లుంటవి (అనగా నల నగ నల, భ, ర తలే కాక మగణము, మగణగురువు కూడాను). తెలుగులో చంద్రగణములుండేచోట కన్నదములో రుద్రగణము లుంటవి (అనగా నగగ నహ, నలల భల భగ, మల, నవ, నహ, తల రల, నవ, నలల రగ, తగ లే కాక మగ, నగగములు కూడాను).

2. తెలుగు మధ్యాకర్కరకు లక్షణములుబట్టి ననిపోయిన కన్నదపు దొరయకర్కరలో చివరనున్న బ్రహ్మగణము అంతమందు గురువుగలదిగా ఉండవలె

నన్న నియమమే ఉన్నది. అంటే గగమో నగణమో కావలెను ఇందులో విష్ణుగణములు మాత్రము 4 గాని 5 గాని మాత్రముగల గణములే కావలె నన్నారు గనుక తెలుగున ఉన్న ఇంద్రగణములే అగును.

నాగవర్తి కన్నడభండములో లక్ష్యములుగా ఇచ్చిన యెక్కరలలో చూపాదినందుడే బ్రహ్మగణములు మూడుమాత్రల గణములుగానే ఉన్నది; గాని దొరయెక్కరలలో నడుమనున్న బ్రహ్మగణములు కొన్ని గగణములున్ను, కొన్ని నగణములున్ను అయి ఉన్నది.

3. కన్నడ వివియెక్కరల నరిపాదములందు 5 వ గణము బ్రహ్మ గణము కావలెనన్న నియమమున్నది అటువంటి విశేషలక్షణము మహాక్కర లందున్నట్లు కవిజనాశ్రయములో చెప్పలేదు రెండును నాలుగునగు వాన రంఘన నర్కఃకైన నాదరంఘననెడ పొచ్చునని మహాక్కరం బణితుడు రామ్యులెల్ల” అని అనంతుడును ‘రెండవచోట నాలవచోటఁ జిక్రభాను గణంబు గదియుచుండు” అని అప్పకవీయములోను ఉన్నది ఈవిశేషలక్షణము తెలుగు లాక్షణికుల మతమున విచ్ఛిన్నముగా ఉన్నట్లు కనబడుచున్నది.

తెలుగు లాక్షణికులు అందరును ఒక్కలాగుననే మధ్యాక్కరకు లక్షణము చెప్పినారు (ప్రతిపాదమునను రెండు ఇంద్రగణములు ఒక సూర్య గణము, రెండు ఇంద్రగణములు, ఒక సూర్యగణము ఉండును. అని) అందరున్ను మూడవగణము తర్వాతనే వడి నియమించినారు.

నన్నయ మధ్యాక్కరపాదములలో నాల్గవగణము తర్వాత వడి కనిపించుచున్నది యుద్ధమల్లునికాననాక్కరలలో సైతము నాల్గవగణము తర్వాతనే వడి ఉండడముచేత పూర్వము అట్లే వడిసానముండేదని ఊహించవలసి ఉన్నది. తిక్కన మధ్యాక్కరలు చెప్పలేదు ఎర్రాప్రగడ మూడవగణము తర్వాతనే వడి పాటించినాడు. మరి యేకనిన్న మధ్యాక్కరలు చెప్పినట్లు కనబడదు. లాక్షణికులు ఎర్రాప్రగడ పాటించిన వడి గురించే చెప్పినారు గాని నన్నయ పాటించిన వడి గురించి చెప్పలేదు.

మట్పుత్రయములు.

అనంతుడు మట్పుత్రయములను మాత్రప్రాయముగా చెప్పినాడు

విద్యార్థులకు నుభయముగాను స్పృహగాను జోషదభవలెనని వాటిని వివరించి వ్రాస్తున్నాను.

1. ప్రస్తారము (చూ. మూ. iii. 66)

అయిదవ ఛందమునకు ప్రస్తార మేలాగుచేయవలెను? మొదట అయిదు గురువులు ఉంచవలెను, దానికింద మొదటిగురువు లఘువుగా మార్చి లఘువు-గీత గీచినకర్వాక కణకువచ్చి మిడిచాలు ననునరించి గురువులే చేయవలెను. రెండవచాలు చూచి మూడవది, మూడవదానినిచూచి నాలుగోది తలూగున కణకునకు వెళ్లవలెను. మిడిచాఱన || ౧ ఉన్నప్పుడు మొదటి రెండులఘువు లున్న గురువులుగామార్చి కర్వాక నన్నగురువు లఘువుగామార్చి లఘువు కన బడినది గనుక మరి మార్చకుండా మిడిచాఱన ఎట్లుంటే అలాగున చేయవలెను. అట్లుచేయగా ౧౧||౧ ఏర్పడుతుంది.

౧౧౧౧౧	1	౧౧౧౧	17
౧౧౧౧	2	౧౧౧	18
౧ ౧౧౧	3	౧ ౧౧	19
౧౧౧	4	౧౧ 1	20
౧౧ ౧౧	5	౧౧ ౧	21
1 ౧ ౧౧	6	౧ ౧	22
౧ ౧౧	7	౧ ౧	23
1 1 ౧౧	8	౧ 1	24
౧౧౧ ౧	9	౧౧౧ 1	25
౧౧ ౧	10	౧౧	26
౧ 1౧ 1౧	11	౧ ౧ 1	27
౧ ౧	12	౧ 1	28
౧౧ ౧	13	౧౧	29
౧ ౧	14	1 ౧ 1	30
౧ ౧	15	౧ 1	31
1 ౧	16	1	32

ఈ 82 లో చివరను గురువుగలది 16, లఘువుగలది 16 నాలుగో ఛందము ప్రస్తరిస్తే చివరను ౮ గలది 8 లఘువుగలది 8 మూడో ఛందములో చివరను ౮ గలది 4 లఘువుగలది 4 రెండో ఛందములో చివరను ౮ గలది 2; లఘువుగలది 2; ఈ విషయములన్నీ మీదిపట్టికలో చూచుకోవచ్చును.

2 నవ్వలబ్ధి (నూ. మా. VI. 67)

9 వ ఛందమునపుట్టిన 13 వ వృత్తమునకు గణములేవి ?

13 రెండుచే భాగించి భాగించగల చివ్వలబ్ధమును (అరలు నిండుగా చేసుకొంటూ) దురల రెండుచేత భాగించవలెను ఈలాగున భాగించుకొంటూ వ్రాపవలెను దేనిసంఖ్య భాగించినప్పుడు గురువున్నది దేనిసంఖ్య భాగించినప్పుడు లఘువున్నది పెట్టవలెను

2 13		2 2
—		—
2 6½ = 7 —౮		2 1 —౧
—		—
2 3½ = 4 —౮		½ = 1 —౮
—		—
2		

లబ్ధము ఒకటిగాగానే దేనిసంఖ్యగనుకను ఎన్నిసార్లు భాగించినా ఒకటి వచ్చును గనుకను గురువులే పెట్టవలెను

9 వ ఛందమున పుట్టినవృత్తిములలో ఛందమునకు 9 అక్షరములుండును. గనుక అందుపుట్టిన 13 వ వృత్తమునకు గణములు:—

౧౧౧ ౧౧ 1 ౧౧
త, య, మ

3 ఉద్దిష్టము, (నూ. మా. III. 68)

౮౮ ౮ ఈ గణములు గలది ఎన్నో ఛందములలో ఎన్నో వృత్తము ? అయిదు అక్షరములుగనుక అయిదో ఛందము (మ ప్రతిష్ఠ) ఈ అయిదు స్థలములలోను మొదటిదానికింద 1, రెండవదానికింద 2, 3 వ దానికింద 4, 4 వ

ఇది తాదమున ౩ శ్లోనిలఘువులుగల వృత్తము తెన్నెన్ని షోక్కు-
భందమున బట్టినదో తెలియజేసే లగ్నీయచక్రము. మీది చక్రములో
అయిదవభందమువరకు ఉన్నది. అయిదవచాలన కనుట 1,5,10,10,5,1
అనే అంశల అర్థమేమంటే, ఒక్కలఘువై వారేక అన్నిగురువులు గలవృత్తము
1; ఒక్కఅఘువుచాక్రమే కలవృత్తములు 5; కందులఘువులుకలది 10;
మూడులఘువులు కలది 10, నాలుగులఘువులుకలది 5; అయిదున్న అఘు
వులే అయినవృత్తము 1, మొత్తము 32.

ఈలాగుననే మీది వరుసలలో మొదటిభందమునుండి నాలుగో
భందమువరకు మైది తెప్పించివయముల వివరణ ఉన్నది.

అయితే మీది వరుసకు బట్టి కిందివరుసమేమోంటూ ఉంటేనేగాని 8
వ భందములోనో 16 వ భందములోనో మరియేదైనా భందములో ఈ
వృత్తములసంఖ్యలు తెలియజేయుట కష్టము గనుక ఇంగ్లీషుబడులలో చదువు
కొనే విద్యార్థులు ఈ విషయములకు తెలుసుకొనుటకు ఒకనులభమైన మార్గ
మున్నది. దీనినిబట్టి అడిగిన భందముగురించి ఈవిషయములు వెంటనే చెప్ప
గలము ఉ|| కదియవ భందములో ఎన్నెన్నిలఘువుల వృత్తము తెన్నెన్ని
ఉన్నది ?

$$(గ+ల) 10 = 1గ^{10} + 10గ^9ల + 45గ^8ల^2 + 120గ^7ల^3 + 210గ^6ల^4 + 252గ^5ల^5 + 210గ^4ల^6 + 120గ^3ల^7 + 45గ^2ల^8 + 19గల^9 + 1ల^{10}$$

1గ¹⁰ అంటే 10న్నిగురువులే అయినవృత్తము ఒకటి

10గ⁹ల అంటే 9 గురువులున్న 1 లఘువున్న అయినది 10

45గ⁸ల² అంటే 8 గురువులున్న 2 లఘువులున్నది 45

ఈలాగుననే కదమది తెలుసుకోవచ్చును.

* ఈవిషయము రీకాపరిగణితములో వివ్రలముగానున్నది. చూడు
గదగును.

6. సకలాలక్రియ శకటచక్రము. (నూ. మూ. III. 72-78)

1	ఇది పాదములో అన్ని గురువులే కలవృత్తము (1)									
2	3	3	9	17	ఇది లఘువుగలవృత్తములు (5)					
4	7	13	25	6	11	21	10	19	18	ఇది 2 లలుగలది (10)
8	15	29	14	27	16	2	23	22	20	ఇది 3 లలుగలది (10)
16	31	30	28	24	ఇది 4 లలుగల వృత్తములు (5)					
32	ఇది 5 లలుగల వృత్తము									

ఈ చక్రము వేసేవృత్తి —

నిలువుగా ఉన్న మొదటిఅక్షరశ్లోకము — 1 2, 4 8 16, 32 ఇట్లు సంఖ్యలు ద్వీగుణముగా వేయవలెను తర్వాత అట్లుగా ప్రతిసంఖ్య ద్వీగుణము చేసి ఒకటి కొట్టివేస్తూ అట్లుచేయగా వచ్చిన సంఖ్యప్రక్కను మళ్లి అట్లే చేస్తూ వేయవలెను. ఈ ఛందమున 32 వృత్తములకంటె ఎక్కువ పుట్టువు గనుక 32 కు మించేసంఖ్య వేయరాదు. ఇట్లు చేసి తర్వాత తైచాలన ఉన్న సంఖ్యలు క్రిందిచాలన ద్వీగుణముచేసి వేయవలెను ఈసంఖ్యలలో ప్రతిదాని ప్రక్కను అది ద్వీగుణముచేసి ఒకటి కొట్టివేయగా వచ్చినసంఖ్య వేయవలెను. దానిప్రక్కను మళ్లి అదేవిధముగా సంఖ్యలువేస్తూ ఉండవలెను ఎన్నో ఛందమునకు ఈ చక్రము వేస్తూన్నా మో చూచుకొని అందులో ఎన్నివృత్తములు పుట్టివవో ఆసంఖ్యకు మించకుండా అంకెలు వేసుకొంటూ వెళ్లవలెను.

కొన్నివృత్తముల లక్షణమును లాక్షణికులు వివిధముగా చెప్పినారు. చూడండి—

1. క్రౌంచపదము

1 క్రౌంచపదా బ్రాస్తా నననా స్థానిభ శరణముమి విరతిరహ భవే

ల లలల లల ల
 ఖ క న ఖ న క న న గ

(ఇది సంస్కృతవృత్తలక్షణము. 25 వ ఛందము 16776391 క వృత్తము)

2. శిశువార్యవాక్యకాండర్ యగమిశనురపురని పాద కడయోల్
(ఇది కన్నడపద్యలక్షణము ఇందులో విశేషము — ప్రతిపద్యలోను ప్రాస
యతి. తక్కినలక్షణము సంస్కృతమందున్నట్లే ఉన్నది)

3. భువకరాభాసంధికప్రణాళి + భనునభవనయ + భువికరైసక
(కవిజవాక్రయము)

4. ప్రాచికరేఖ + కుంధికవైరి + భనునభవనయ + భువికరైసక
(కావ్యాలంకారచూడామణి.)

5. కాంచనభూషాసంపదయ మొప్పుక + భనునభవనయ + గవునని
యాచక (భంజిదర్పణము).

పై చూపించిలో (3, 4) లక్షణము చూపినది తలాక్షణములు
దీనిని 24 వ భంధమునందు పుట్టిన 4193479 వ వృత్తముగా చెప్పి
నారు సంస్కృతములోను కన్నడములోను పాదాంతమున ఉన్న ల మార్చి
లల చేసికారు మాత్రలసంఖ్య ఒక్కటే గనుక నడకలో భేదము కనబడదు.
కన్నడపద్యమునలెనే ప్రతిపాదమునందున్న ప్రాసయి ఉన్నది అంతేకాక
తెలుగు పద్యముల సంప్రదాయ మనుసరించి మొదటి అక్షరముతో రెండు
చోట్ల వడి ఉన్నది

6. భువమకేళుం డిచ్చినభాన్వ + ద్వరమున మనమున + బవరముగోర
కుంధనతో బాణాసురుహస్తప్రళములు.

(ఇది అప్పుకవిని. తక్కిన లాక్షణికలు తెప్పిన ప్రాసయతి ఇతడు
పాటించలేడు)

7. తావులు మిరం + మివులవానల్ + దణుచుగఁ గురియఁగ + దతభున
భేరుల్ (ఇది కంకంటి పాపరాజు ఉత్తరరామాయణములోనిది అప్పుకవికాక
తక్కిన తెలుగులాక్షణికులు చెప్పినట్లే ఉన్నది.)

8. చంచులవాస్తా + నించుచు లేదాం + దగ్గ కరువుప్రియలకు +
నలుదుచుమైరో

మాంచు .. (నన్నెచోడుని కుమారవంధవము.)

ఇందులో విశేష మేమంటే అప్పుకవి కాక, తక్కిన తెలుగు లాక్షణికు

అన్న కన్న తలాక్షణికులున్న తెప్పనట్లు పాదములందు ప్రాసదశిలి ఉన్నది; కాని తెలుగు లాక్షణికులు చెప్పిన పదనియమము పూర్తిగా లేదు. పాదద్వితీ యార్థమునగల విశ్రమస్థానముల లెంటు ఉన్నపడి అక్షరములు తమలో తాము మైత్రిగలవేగాని పాదాద్యక్షరముతో మైత్రి గలవి కావు గనుక నన్ను చోడునిపద్యము పృతముకాదనిన్ని మాత్రాపద్యమనిన్ని నీవమువలె నున్నద నిన్ని అందుచేత ఇది నన్నుచోడునిప్రాచీనత కొక గొప్పకారణ" మనిగ్ని మా. రామకృష్ణకవిగారు వ్రాసినారు పృతముల నుండవలసిన ముఖ్యలక్షణము ఉన్నది గదా ఇది పృతముకాదని కవిగారు ఎట్లు చెప్పగలరు! నాలుగు పాదములందున్న గణము లొకేరీయన ఉన్నవి. (మాత్రాపద్యములందు అన్ని పాదములలోను గణము లొక్కరీతిగా నుండ నక్కరలేదు) తెలుగుకన్నడ పద్యముల సంప్రదాయ మనుసరించి నాలుగు పాదములలోను ద్వితీయస్థలమున ప్రాస ఉన్నది. లయగ్రాహి మొదలయిన ఉద్ధరమాలాపృతములలో ఉన్నట్లు ప్రతిపాదమున కొంతవరకు ప్రాసయలి ఉన్నది కాత్యురకాకులు మొదలయిన దేశ్యపద్యములలో చేరదు ఇది ఒకరీతి క్రాంతపదము దీని! సరియైనలక్షణము విలాక్షణికుడున్న తెప్పలేదు.

II త్రిభంగి.

ఈ గ్రంథమందు మూలమున (చూ II. 134) త్రిభంగి పృతము అచ్చుకట్టలతో నిండియున్నది. సరియైనపాఠము—

నననన నననన+లును భమనగలును+

దనరి నటిండు గణంక నలువంక లేపు దొలంక

మునుకొని నఖముఖ+మున పెడగ దలంకు+

జనుగడు నొప్పుగుణితో నెరకాణితో నేలుపుగాణితో

మరుకాజురుని+కనయులు మొదలుగ+

ఘనమకు లాదకుతోడక క్రిలిపాడక పెన్నవిరాడక

విసగలిగిన నది+జననము ఫల మని+

మునిజను లిందు కుళాంశుక దగుభంగి తెప్పక త్రిభంగి.

పాదమునకు 34 అక్షరములు; 42 మాత్రలు పూర్వార్థమున ప్రాసలి

యతి పశ్చిమార్థమున మూడుచోట్ల అంకశ్చక్రాసనియదుము ఉన్నది. కావ్యా
లంకారచూడామణి అభ్యుదయములలోని కము ఇట్లే ఉన్నది. కాని, వివి
వాక్రయములొని త్రిభంగి ఇందుకు భిన్నముగా ఉన్నది.

ననననలుకు ననననలుకు నగయుక్తము లైనా

మృదువైనా లుప్తతమైనా

మనరుహభవనిభ ! మన మలరః ద్రిభంగిని విభుక్

పడి దభుక్ బ్రాసము లోభుక్.

ఇందులో పాదమునకు 28 అక్షరములు, 36 మాత్రలు ఉన్నవి.
పాదమున ప్రాసయతి నియమము లేదు మూడుచోట్ల అంకశ్చక్రాసనియదుము
మాత్రమున్నది.

నడక.

కొట్టకొంది వృత్తములు పుట్టితా లాక్షణికులు సుమారు 200 వృత్త
ములకంటె ఎక్కువ పేర్కొలేదు వాటిలో సుమారు 80 కంటె ఎక్కువగా
కవులు వాడదము లేదు ఎందుచే? లాక్షణికులు చెప్పిన లక్ష్యలక్షణద్య
ములు చూచితా కొన్ని వృత్తములనడక తెలియదు వద్యములనడక విలక్షణము
బట్టి ఉండునో ఆలక్షణరహస్యము తెలిసినయెడల పేర్కొంది కొత్తకొత్తవృత్త
ములకు ప్రస్తరించి తీయవచ్చును అరహస్యము తెలియకపోవుటకు మన గణ
విభజనసంప్రదాయము ముఖ్యమైనకారణము మూడేసి అక్షరములు గణముంటే
గణవిభజన వద్యము నడకబట్టి ఉండడ మనంభవము. నడకబట్టి గణవిభజన
ఉంటేనేగాని గణవిభజన ప్రయోజనము కనబడదు కొన్ని వృత్తములు చక్కగా
నడికించుటకు ఓలన్నా లాక్షణికులు తమలక్ష్యద్యములు వ్రాయవలసివట్టు
వ్రాయకపోవడముచేత కవు లావృత్తములను చెప్పదములేదు. అందుకు అనేక
ఉదాహరణములు చూపించవచ్చునుగాని ఈలికలో అనగాళము చాలదు
గనుక మూడు మాత్ర మే చూపిస్తున్నాను.

(1) పాలాకదళము (దీనికే కర్పరికగతి' యనికూడా పేరున్నది.)

అదనదనున పారిసుకులకురు భరః కాకా

కదళ మనః దనరుః గదిలములు పదియింక

బదునొకఁ దగునెడ యలి+పదిలమునఁ జేరక

గదియు నగణము లయిదు+గగము తుదనొందక. (అభ్యుక్తి)

ఇంతకంటె అనంతుడు చెప్పినది బాగున్నదిగాని అందులో రెండవ
పాదము నాల్గవపాదము నడకవెడి యున్నది (చూ. చూ II. 84) ఎట్లుం
దినయెడల నడక బాగుండునో తెలియజేస్తున్నాఁ —

అయిదులము లయిదులము +లయిదులములంక గా

లయఁజనున ద్వరితగతి +లములు పదిసొగక

నియమమున పడియమర+నిలుచు శ్రుతికింపై

కయితలను దఁదునిది+భగతురగకారీ.

2. విచికిలిత.

ప్రవిలయనకుయమునను బద+పడి జలనిధివడును న

ద్యువనములు కడుపున నిడుక+భుజగపరిశయనముపై

నవిరళమతిఁ గురుకు వరదుం+దని విచికిలితఁ బదుమూఁ

దన యెడ వడి యియవదియొక+లఘువు గము బలంక నగుక. (అభ్యుక్తి)

ఇటుంటి లక్ష్యలక్షణపద్యములట్టి దీనినడక ఎట్లు తెలుసుకోగలము !
ఇందులో 11 లఘువులున్న చివరను గురువున్న ఉన్నదిగనుక రిక్తగతిని
అనడిపించవచ్చును. విడువగణములున్న గురువున్న కలది నుగంధి, విడు
వగణములున్న గురువున్న కలది విచికిలిత హగణనగణములలో వినెనా
విడున్న గురువున్న కలది ఉత్సాహము. విచికిలిత నడక ఎట్లుండదగునో
చూడండి:—

మునుల వలపు నబల బలము+ముదిమి సొగను కలసిరుత్

చెనటి పొకము విషము రుచియుం+తెలుసుభము పగపొతుత్

తనిది తృప్తు కపి స్థిరక+కమిఁ వెలుంగు నెగవగత్

కవిఁ నుక్కురి శిల రసము+సపరి తెలిమి కలుగున్

* అనగా మూడుమూత్రలకు విరుగుతూ ఉంటుందని అర్థము. త్రి +
అన్త = త్ర్యస్త్రి అని ఉండవలెనుగాని సంగీతపు వ్రతములలోని వర్ణవహారము నకు
సరించి రిక్త అని వాడినాను.

3. తురగము.

నవనవసృజనము లిధివిరియ + లం బగు స్వరగంబునక
గనలంచు నగరములకు ఓడిసిన + గాంచి తానొక రుండెడు
స్కొలిదవులకుఁగొని చనిగిరిగువా + కూర్చునాముచికుండుచే
తను యవనునిఁ బొరిగొని వని నను + ధన్యజింతురు భూమరుల్. (అబ్బకవి)

దీని నడక తీరు తలవ్యమునుబట్టి కనుగొనుట శక్యమా ?
నవల యుగళము వాదము రగణము + నాల్గుపాత్రులనొప్పుగా
దనరు నిరమము నవల యుగళము + దాటగాఁ దురగంబునన్.

కూర్చున లక్ష్మలక్షాపద్య మన్నయె డల శాకుంతలవృత్తము తరళమత్త
తోల కరిబృంహిత వృత్తములవలె నడుచునని నులభముగా తెలుసుకొనవచ్చును.

కాగ్రత్తగా విచరించి చూచినయెడల చక్కగా నడిచే పద్యములన్ని
విధో ఒకతాళమునో ఒకలయలో నరిపడి ఉంటుంది. విషయము బోధపడవలె
నని కొన్ని మాత్రమే ఉదాహరిస్తున్నాను.

1. తిశ్రగలి నడిచేది (అనగా మూడుమాత్రల గణములు గలవి)
ఉత్సాహము, సుగంధి, విచిత్రత మొదలయ్యవి.

2. తిశ్రగలి ఎదురుగా నడిచేది (అనగా మృదంగ వాద్యములలో
ఎదురు వాద్యమువలె నడిచేది) వీటిలో లఘువు తర్వాత గురువునవచ్చును
సుకాంతి ప్రమాణి, పంచచాతురము మొదలయ్యవి. ఉ. 'ఇదీ
యహి మదాన్వితృ నుదేవుని వధింతెడన్'

3. చతుర్రగలి నడిచేది (అనగా నాలుగుమాత్రల గణములు గలవి)
మత్త తోడకము, ప్రవారణకలిత, మానిని, కవిరాజునిరాజితము నరసింహము,
క్రంచనము మొదలయ్యనవి ఇరిగాక ఇంకా తుగలి నడిచే వృత్తములు
మెలొంది ప్రస్తరించి తీయవచ్చును.

ఇందుకు తార్కాణముగా పరియవధందములో చతుర్రగలి నడిచే
పద్యము తెన్నిగలవో చూడండి —

ఈ ఛందములో 16 మాత్రలుండి గుర్వంతముగా ఉండే వృత్తములు

126. ఏటిలో నూరుపప్పుములు చక్కగా నడుచును. అన్ని ఖక్కడ చూపి చుట కవకాశములేదు గనుక కొన్ని మాత్రమే చూపిస్తున్నాను. పృత్తిసంఖ్య.

- (1) లల లల లలనలగగగాగల్ + నాగి కాజ్ (16)
- (2) అ ల లల లలక్రలునుభసముల్ + గాగల్ చుక్కి (81)
- (3) లల లల లలగాపై నలగగ + గంబుల్ రెండు (61)
- (4) లల ల లల లలక్రలు గాభస + గగముల్ చుక్కి (121)
- (5) లల లం లలగానా నల్లాల్ + క్రమమున నిల్పు (241)
- (6) లల లల ల లచుక్కి గాగా + భంబునగణము (431)
- (7) ల ల లల లలననగా గగముల్ + సాగు కార్ (28)
- (8) ల ల లల లలభాగగగాల్ చను + పాదంబుండు (55)
- (9) లల ల లల లలగానా గగముల్ + గంబు బం (109)
- (10) లల ల ల లలగాభా గాలయి + గ్రాబు కార్ (217)
- (11) లల లల ల లకార్ గాగా + ననముల్ వరలు (433)

4. చతురస్రగతిని ఎదురుగా నడిచేది. (అనగా జగణములు గలవి) ప్రమితాక్షరము జలోద్ధతగతి మంజూభాషిణి మొదలయినవి.

5. ఖండగతిని నడిచేది అనగా 5 మాత్రల గణములుగలవి. త్వరిత గతి పద్మసాధము, లయగ్రాహి దండకము మొదలయినవి

6 ఖండగతిని ఎదురుగా నడిచేది. (అనగా యగణములు గలవి) భజంగ క్రయాకము ఇటువంటివి అనేకముగా లేవు

7. దూతాకమునకు వరిపడే పృత్తిములు (అనగా 6 మాత్రలకు నిరుగతా నడిచేది).

మదరేఖాపృత్తిము.—ఇట్టివి అనేకముగా లేవు, గాని, కావలసినన్ని నులభముగా కల్పించవచ్చును. చూడండి —

- I. అనుసారిణి యనుపృత్తి + అనునతిధృతి యనుభందం
 ఐన దూతా మనుతాళం + ఐన నడుచును శ్రుతి 10 పై
 చను నాలుగుచరణంబుల్ + నకు యనునన గము తొప్పుకొ
 ననయంబులు చనువంతకొ + జరణములు నడి నిల్పుకొ.

- II. దూత మనుతాళమున + ద్రుతలఘువులు చనుచుండున్
 III. నలగమునై నగమొప్పున్ + నలగముల్ జోడిండున్
 IV. క్రాంత తల నలలల మన + గంబుల్ పాదములందున్
 V. కల్యాణిక్ మనలలలన + గభగంబుల్ పాదములన్
 ఈలాగున క్రొత్తకృతములను ఎన్నెన్నో తీయవచ్చును
 8 మిశ్రగతిని నడిచేది (అనగా 3+4 మాత్రలకు విరుగుతూనడిచేది).
 మత్తకోకిల తరళ తురగము మొదలయినవృత్తములు
 వృషభగమన, హరిణగతిరగడలు (గురుకాడ ఆపాసరాత్మగారి ముత్యాల
 సరములు మొదలయినపద్యము లీగతిని నడుచును)

9. త్రిపుటతాళమునకు (చతురస్రగతి త్రికృతాతి త్రిపుట)

$$4(3+2+2)=28$$

ఉత్పలమాల, చంపకమాల నడుచును.

10. ఆదితాళమునకు (చతురస్రగతి చతురస్రకాతి త్రిపుట)

కందము, సరసిజము క్రొంచపదము మొదలయినవి

ఈలాగున ఇంకావివరించి చెప్పువచ్చును.

పాదమందుండే ఆక్షరముల సంఖ్యలట్టి ఛందము లేర్పరిచి ఆఛందము లలో ఒక్కొక్కటి ప్రస్తరించి వృత్తములు కల్పించడమువల్ల ప్రయోజనము విశేషముగా కనబడలేదు అంతకంటె శ్రుతి కింపుకొలిపే సడతన ఆధారమైన అక్షరములట్టి త్రిశ్రగతిచ్ఛందము, చతురస్రగతిచ్ఛందము మొదలయినఛందము లేర్పరిచి పద్యములు చెప్పుటవల్లను ప్రయోజనము విశేషముగా ఉండుననిన్ని అట్లు విర్రుదిన పద్యములు తెలుగుభాషకు అమరి ఉండు ననిన్ని నాయధి స్రాయము వృత్తములలో ప్రతిపాదములొను గణములవరకు ఒక్కలాగుననే ఉండవలెనన్న నిర్బంధ మున్నది. దానివల్ల ప్రయోజనమేమో!

అయితే లయకు నులువుగా విరిగేటట్లున్న పద్యములకంటె లయి ఉండినవి కనబడకుండా ఉండేపద్యములు ఆ ప్రతిపాతమైన సడతన అనుకూల ముగా ఉంటుంది ఇటుపంటిది ఉత్పలమాల, చంపకమాల, కార్పూలము ముత్రే ళము. ఇవి ఏదో ఒకతాళమునకు లొంగే ఉన్నవి.

ఉత్పలమాల చండమాలపాదములు చతురస్రగతి చతురస్రకాలి
త్రిపుటతాళమునకు సరిపోవును. కార్దూలమలైభములు మన్యతాళమునకు
చదువవచ్చును.

ఇటువంటివృత్తములు విశేషముగా లేవు ప్రచరించి కల్పించుట కూడా
కష్టముగానే ఉన్నది. శోధనకోసము నేను వ్రాసినవాటిలో ఒకటి చూపిస్తు
న్నాను.

కవికాంత.

కూరుండు వీర్యవరాక్రమోన్నతుండు+మల్లోకుండు జనార్దనుండు కం
సారి మురాసురవైరి మాధవుండు + సోమ్యం దంచు హరి న్నులిండుగా
భారవ ముగ్ధ ముంచి విశ్వయతి + పాటింజన్ గవికాంత యాకృతిగా
నూరిజనస్తుకవృత్తమై తనరు + సాంపారన్ గవి తెప్పె గల్గినన్.

ఇది ఆర్యరి యనే 22 వ ఛందాన పుట్టిన 141279 వ వృత్తము.
త్రలిపాదము చతురస్రగతి ఆదితాళమునకు సరిపోవును మరిచితిగలవృత్తముల
వలె చదువబోయినవారికి నడక తెడినదన్నభ్రమకలుగుచుగాని రెండుమూడు
సార్లు చదివిన పిమ్మట దీనినడక కట్టుకడగలదు దీనిలో మొదటనున్నభగణము
నలముగాను యతిస్థానమందున్నమగణము సగముగాను మార్చి కొత్తవృత్త
ములు చేసుకోవచ్చును దీనివలెనే నడిచేవృత్తములు మరికొన్ని తెప్పవచ్చును

ఈకవికాంతాపాదములు చతురస్రగతి చతురస్రకాలి త్రిపుటతాళము
నకు (అనగా క్రియకు నాలుగు అక్షరములు చొప్పున ఆదితాళము
ఉ×(ఉ+2+2)=32 సరిగా నడుచును. *

1. 7. లఘుమన యొకమాత్ర గెరువు నొదవు ద్విమాత్రా”ఈ
విషయమునుసూచి జయంతి రామయ్యకుంతులుగారు వ్రాసినది ఆకాష్ట్రీయము.
వ్యంజన మర్థమాత్ర యుక్తస్వాయముచే నురికో’ అను నచ్చుడు

* అంభోపత్రిక సంపత్కరానిన చికలా ఛందోరహస్య దర్శణము—
దద్యోరదవావ్యవస్థ” అను పేరుగలవ్యాసములో ఇక్కడ సంక్రమించి తెప్పిన
విషయములు కొన్నితప్పులముగా చర్చించినాను.

‘తా’ అనుగురువు సార్థమాత్రక మగును. అనగా ‘అను’ ‘గా’ అనుగురువు సార్థద్విమాత్రకమగును” అని వ్రాసివారు.

కణాదర్శమున మాత్రా” పరిమాణము అచ్చుపూర్వము చెప్పవలెనని గాని వ్యంజనమునుసూర్వి చెప్పకూడదు. అచ్చులబట్టి (Syllables) అక్షరము లేర్పడుటగాని వ్యంజనములబట్టి ఏర్పడవు. ర్థస్’లో ఎన్నివ్యంజనములున్నా అచ్చు ఒక్కటే గనుక అది ఒక్క Syllable) అక్షరమనే చెప్పవలెను.

మరికా అనునప్పుడు చివరనున్న ప్రాప్త్యాచ్చుపై నిల్చిన సకారపొల్లు ద్విగుణోచ్చారణకలది యని చెప్పవలెను, గాని దాని! మాత్రాపరిమాణము చెప్పకూడదు. అనగా ‘అనునప్పుడు దీర్ఘాచ్చుపై నున్న సకారపొల్లుకు తద్విగుణోచ్చారణములేను. ఎంతడుట్టుకు ఆత్ దీర్ఘోచ్చారణప్రయత్నము ఎక్కడై ఉంటుందో అంతడుట్టుకు వ్యంజనద్విగుణోచ్చారణ ప్రయత్నము తగ్గును. గనుక తా’ తా’ తా’ తా’—ఏటి ఎన్నిటిలోను తకారము నైనున్న అచ్చు రెండుమాత్రల గురుతేగాని ఖిన్నముకాదు అయితే ఏటిలో వ్యంజనమునకు పూర్వమందున్న ప్రాప్త్యాచ్చు ఎందుకు రెండుమాత్రల గురుతైనదంటే—ఎప్పుడైనా ఉచ్చారణప్రయత్నమును బట్టి అచ్చుకు మాత్రాపరిమాణము చెప్పవలెను. తా’ అనునప్పుడు తకారముమీది అకారము ఉచ్చరించినప్పుడు వెంటనే సకారోచ్చారణ చేయవలసినప్పుడు చేత స్వరోచ్చారణ ప్రయత్నము ద్విగుణమైనది. అందుచేత తా’ రెండుమాత్రల గురువుగా చెప్పవలెను.

1. 20 తాదర్శములో నాల్గవపాదము చక్కగా అర్థముకాలేదు. “నగణ పునరుక్తి నొక్కటి జూయి” అంటే చంద్రగణములు ప్రస్తరింపగా కడలటి నలలము) ఒకలఘువు తక్కువగా రెండువగణములని అర్థము కాలేను. “ఇరువది తొమ్మిదింట” అంటే అర్థము పొసగలేదు.

67. చకరభాక్త కాదు స్వామి భాగ్రికనయ” ఇందులో ద్విత్వము నకు పూర్వమందున్నది గనుక దు’ ఊడి పలుకవలెననిన్ని గురువుగా పలుక వలెననిన్ని అనంతుడు వ్రాసివారు, గాని ఇది ఇతరలాక్షణికుల నద్భుతము కాదు. తెలుగులో పదాదినున్న ద్విత్వమునుబట్టి వ్యుత్తముగా ఉన్న పూర్వ పదాంతవర్ణము గురువుకాదని తక్కినలాక్షణికుల మతము.

94. టీక. వ్యావహారిక భాషలోనే ఉన్నది.

. యిరువదిన్నీ .. స్వరయతియైనాను, వ్యంజనయతియైనాను ప్రయోగించకగూడ" అనే ఉన్నది. ఇందులోనేకాదు. అప్పకవీయము మొదల యివలాక్షణిగ్రంథము లన్నింటిలోను ఇట్లే వాడుక భాషను టీకలుప్రాసినారు. అనవసరముగా నిరాధారముగాను భాషమార్చి అచ్చువేయడము ఆచారమైనది.

IV 107 తవరుగ ఆ ఆ ఇ ఈ అనగా ఉ ఉ ట టనాగ .." తనదర్శములో ప్రాస్యాక్షరములే అయినా ఆ' ఇ' ఉ' ట' యు' గురు వర్ణములు గానే ఉచ్చరించవలెను. అదియెట్లు జరుగునంటే! ఈ ప్రాస్యాక్షరములచ్చరించినతరువాత ఏకలఘుమాత్రాకాలము ఉపిరి అతి 'ఆ విగచ్ఛి' వైవర్ణ్యము లచ్చరించుటచేత ఈ ప్రాస్యాక్షరోచ్చారణలో ద్విమాత్రోచ్చారణ ప్రయత్నము జరిగినది

అంతేకాని యరచుందున్న ఆ' అనే అచ్చు ద్విత్వాక్షరమువలె ఉచ్చరించుటచేత పూర్వయందున ఆ' గురువు అగునని జయంతి రామయ్యకుంతులు గారు తెప్పినసమాధానము ఆకాస్త్రియము అచ్చువిషయమున ద్విత్వాక్షరోచ్చారణమంటే దీర్ఘోచ్చారణమని చెప్పవలెనేకాని వ్యంజనములవిషయమై తెప్పిన అర్థముబోనగదు. ద్విత్వవ్యంజనమునకు పూర్వయందున్న ప్రాస్యాచ్చు గురువు కాగలదుగాని కేవల దీర్ఘాచ్చునకు పూర్వయందున్న ప్రాస్యాచ్చు గురువు కాలేదు.

ఈ ధంజోదర్పణమునకు ముఖబంధనముగా ఉపోద్ఘాతమును వ్రాయ బలిపినది అని నన్ను కొరి గొరదించినందుకును ధంజోవిషయములగుర్చి నా యభిప్రాయములను తెలియజేయుటకు నాశవకాశము ఇచ్చినందుకును నామిత్రులు బ్రహ్మశ్రీ, వావిళ్ల. వేంకటేశ్వరులుగారి! నామిత్రకృతావదనములను సమర్పించుకొంటున్నాను.

ఇట్లు,

బల్లారిమిడి
1—6—1921 }

గిడుగు వేంకట సీతాపతి
బల్లారిమిడి రాజావారికాలేటా రెవ్వరకు

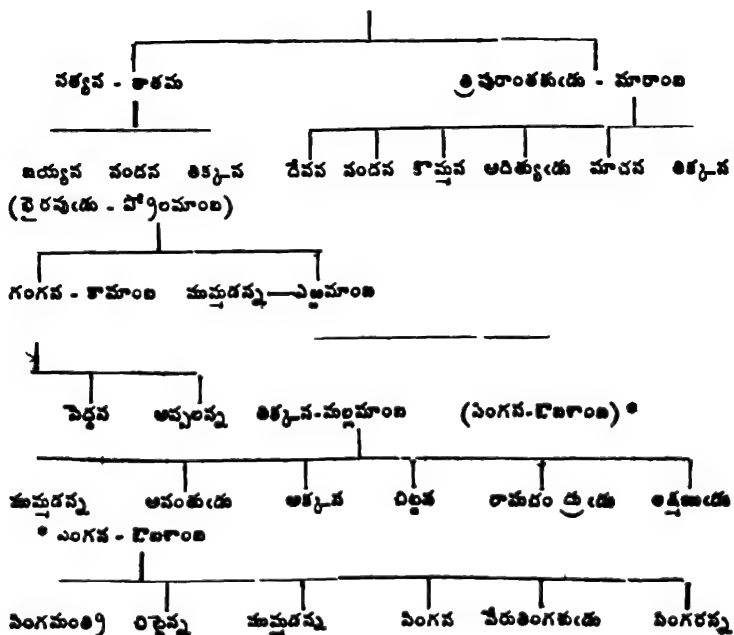
ద్వితీయ ముద్రణ పీఠిక

ఈ రీతిలగు తెలుగుకవులలో నవంతుడు శ్రీసిద్ధుడును కావని
 మేము వగవది. ఈతనికవులు మూడు మనకు లభ్యము లగుచున్నవి. 1 శాసన
 రాజీయము—చంద్రకావ్యము. 2 భండోద్యునిము—భండయ్య 3 రసా
 భరణము—అలంకారము. ఈ మూడును ముద్రితములైనవి. ఈతనిదరిత్రము
 మన తెలుగుపదీనంతనముకు జాలినీకొందరు

భోజరాజీయమాన (1. జ. 12-56 పద్మమాణి) ఏకవింశత్యవ
నమగ్నమాగ్గలదు.

ఆర్వేలనియోగి కాఖయందు కాండిన్యగోత్రము

నందన లక్ష్మ-మౌళి

పైవారిలో ధైర్యదాత బయ్యన లిక్కనసోమయాజీచేత 'భవ్యభారతి' యనిపిరుదము నంచెడు. (1-24) ఈతడు భానురకవికాచతురుడు. (1-10) కవిరత్నము (1-24) అని ప్రస్తుతుఁ దయ్యెను.

తన యన్నదమ్మ లాఱ్యురిలో నొక్కొక్కఁడు పేయి యిందలకు మొదలగుటచే నాత్మలవంశ మయ్యెనని (1-43) అనఁతుఁడు చెప్పినాడు.

అనంతిని తల్లివంశమువారు ప్రసిద్ధులు.

శ్రీవత్సనోత్తమఁడు అక్కదండాధినాథుఁ డీమె తండ్రి. అక్కహంబ తల్లి చిట్టనమంత్రి, అయ్యలార్కుఁడు నన్నలు తన్ననమంత్రి తమ్ముడు కొట కరుణాకరుఁడు, మదునూరి పెద్దన్న యీమె పేనమామలు (1-42) అనఁ తుని పితకండ్రి సింగన భార్య యాచంబవంశమువారు ప్రసిద్ధులు. భార ద్యానోత్తమఁడు-సింగనమంత్రి తండ్రి అన్నయ తల్లి నారన మారన, సింగన మారన వల్లభన్న తమ్ములు. (1-52) అనఁతుఁడు కృష్ణవేణ్ణ, మరా వహ భీమరథి యను నదీత్రయాంకర్వేదియందు పెరమనూన వివాసి. ఈతని తండ్రి కృష్ణమండలములూని శ్రీకామశేత్రచైవతమను వాంధ్యవల్లభుని కొలిచెడివాడు. (1-40) అనఁతుడు వైష్ణవప్రవర్తి గలిగినవాడు తిరుమె గళ అశఘ్ని, యాచ శ్రీదేవక్రవర్తు లన్నలుగా పేరుగన్న నల్లకో నోందివక్రవర్తుల శిష్యుఁడు. వాణిప్రసాదలగ్నవాగ్విభవుఁడు. (1-11 12) నల్లకో నోందివక్రవర్తి కాననము చల్పాదులో (కారెంపూడిలో) గలదు

"Another record on a detached slab from the same temple (No 556 of 1909) is dated earlier in the year Saka 1318 (—A D 1396-97) and registers the decision of the Vaishnava Teacher Nalanu Govndachakravarthi Iyyangar in the matter of certain religious rights bestowed on Badugulavaru of Palnadu' .

(Madras Epigraphical Report. 1910. page 109para 49)

కాకంత్లాడిగా చల్నాటి నీరులజలయములోని కాళిబలకనై నో
కావనములో శ్రీ శ 1398-లో నల్లను గోవిందరక్తవర్తి ఆయ్యంగాను,
బద్దినాడులోని బడుగులవారిలో మతాచారములనుసూర్పి తగువులు వచ్చి
వచ్చును మధ్యరత్తులుగ నుండి వాటిని బుద్ధులించినట్లు గలదు.

రసాభరణమును నీతనికృతి ధృవపురి గోపాలుని కంఠముగాఁ జెప్పఁ
బడినది ధృవపురి యనునది కృష్ణామండలములోని దరువ్వాదు. కావున నీతఁడు
కృష్ణామండలమునాఁ దనుట యుక్తము.

సంస్కృతమున వాల్మీకివ్యాసులకు కాళిదాసు, భారవి, దండి మాఘులకు
సేర్పొగ్గినాఁడు.

ఉపమా కాళిదాసునకు, భారవీరధృగౌరవము,

దండికః పదలాలిత్యం మామే స్సంధి శ్రయో గుణాః”

అనుదానిః భాషాంతరీకరణముగా

చ వివిధపదానుయోజనఁ బ్రవీణుఁడు దండి, సమంచితార్థగౌ
రవమునఁ జెప్ప భారవి ధురంధరుఁ డయ్యుటమాకవిత్వవ
త్ప్రవణతఁ గాళిదాసు, ప్రవిధంబున మాఘుఁడు మేటివాఁగ ని
ట్టమని బొగడఁగొనిన మహాకవులతో బ్రబలించు నాధ్యులన్. (-8)

అనియును,

కావ్యం యశనీర్ధకృతే వ్యవహరవిదే శివేకలక్షకయః,
వద్యః పరివిద్యుతయః కాంతావచ్చితకయోపదేశయుతే.”

“ను కావ్యప్రకాశప్రసిద్ధాంతమును—

నీ వకలవిద్యలయందుఁ జరించు గవిక యు

కృష్ణామండలము ద్రవి నిత్యకీర్తిని

వధాన్తికొఱకు నా వ్యవహారలక్షణం
 తెలిగెడుకొఱకు వశేనధము
 లగు నకుంగళముల హరియించుకొఱకు ను
 చితనిత్యసౌఖ్యసంసిద్ధికొఱకు
 నొసరఁ గాంతానమ్మిలోపదేశంబునఁ
 బ్రీతిమై హిత మాచరించుకొఱకు
 వయ్యోగజాలే లేద లాచరించెద రంచు
 శేషుకొలుది కృతి యొనర్పఁబూని
 యున్నదీయకృతి నధిపతిఁ గానింప
 నర్హుఁ డెవ్వఁ డొక్క యని దలంచి

అనియు ననువదించినాడు.

తెలుఁగుకవులలో—

ఉ. 'నన్నయభట్టుఁ దిక్కకవిసాయకు భాస్కరు, రంగనాథుఁ, శ్రీ
 చెన్నికెగన్నయట్టి యనులేళ్వరు నెఱ్ఱయనుంత్రి వాదిగాఁ
 జన్మకవీండులకొ.....' పేర్కొనినాడు. (1-2)

అనఁగా గవిశ్రయమును. (భారతకవులను) భాస్కరరంగనాథుల
 రామాయణకవులను, ప్రసిద్ధకావ్యరచయిత చిన్నపూడి యనులేళ్వరుని
 మ్రతించినాడు.

రసాధరణములో భవంతుఁడు తనకాల మిట్లు చెప్పుకొనినాడు.

కా. కానొందక శకవర్షముతో ఋతుశరణ్యాలేందులై యొప్పు న
 య్యానందాబ్ధమునందు మాఘమున కృష్ణకాదశిభౌమయు
 క్తామామృతవేళ నీకృతి యనంతాఖ్యుండు నమ్యగ్రన
 త్రి నిందక ధృవపట్టణాధిపున విశ్వా భక్తిపూర్వంబుగన్.

కా. శ. ఋతు-రి, శర-న, శ్రావణ ౮, ఇందు-1, 'అంతానా
వాచతోగతి' అను వ్యాయమున 1856. (1856+76) అనందనాథు
సంవత్సర మాఘ బహుళ ౧౧ మంగళవారము 1435 కాశ్యపి 25 తేది
యగును. కవి వదులైదవశతాబ్ది, శుభ్యశస్త్వవాచిని నిశ్చితము.

భోజరాజీయము

భోజరాజీయము 'దత్తాత్రేయమునీంద్రుడు వత్తగా గాంభోజరాజా
శ్రోతగా సభిగతవిద్యానమాణాం దగు భోజాని పూర్వవృత్తాంతముఁ బలువు
సేదాశ్వాసముల చంద్రాకావ్యము ఇందు 1 అ. 187 2 అ. 224,
3. అ. 266, 4 అ. 359 5. అ. 377, 6. అ. 415, 7. అ.
263. మొత్తము 2091 గద్యపద్యములు గలవు. అనంతమైరి తిక్కన
తైరి పెన్నంటుకు, లలితవదబంధురమై, నులభ గ్రాహ్యమై యుండును. భోజ
శరీత్ర యనితూడ నీగ్రంథమును కవి యిందునను, భండోదర్పణమునను
పేర్కొనినాడు. ధర్మ రీతులు, నీతులు, చిత్తకథలై యొప్పార శ్రోతృపేయ
ముగా దీనిని రచించినాడు దీనిని తొలుత శ్రీ శ. 1904 లో శ్రీనీలేశ
లింగము వంతులవారు శ్రీ చింతామణిముద్రాక్షరశాలలో రాజమహేంద్రవర
మున ముద్రించి ప్రకటించిరి. శ్రీవానిశ్వరారు శ్రీ. శ. 1924 లో ద్వితీయ

1 సంస్కృతాంధ్రవిఘంటువులలో 'జ్వల' శబ్దమునకు గణితకవి
భాషలో మూడవసర్గము గలదు కాని శ్వాలో శబ్దమున కానంభ్యావారుక
ముగా సర్గములేదు శ్వాలో యనగా నన్ని యనునసర్గము కలదు గాన దాని
నుండి గణిత పారిభాషికముగా వనంతుఁ డిట్లుపయోగించి యుండవచ్చును.
అట్టిచో తెలంగాణవిఘంటువులలో శ్వాలో శబ్దమునొద్ద నీయర్థమును ప్రయోగ
పరీతముగా జూచునగును.

మొదలము గావించిరి.¹ దీని 'భాషాంతరము' కథలు' అనుపేర వచనము వాదము కలదు. 1921 లో త్రితీయము నాగభూడి వచ్చునట్లు తయ్యగారు దీనిని భాషాంతరముకథలను పేర నిర్వచనముగ్రాంథికైతిలో వచనముగా రచించిరి.

ర సా భ రణము

రసాభరణము వాడుగావ్యాసముల వద్దకావ్యము. పేరినిబట్టి యిది వైద్యవిషయముగాక యలంకారికవిషయమని తెలిసికొనఁదగినది ఇందు 1. సంక్షిప్తకరణము. 2 రతిప్రకరణము 3. శృంగారప్రకరణము 4 నాయక వాయకప్రకరణము అను ప్రకరణములు కలవు. ఇది రసాభరణము కావున కావ్యమున కాక్షరణ మని చెప్పిన తుచుటుని కావ్యరసకాళమును విశ్వసాధనముననుని సాహిత్యదర్శనము సాధారముగాఁ జేసికొని కవి విషయములను మేలించుచేసికొను" అని పీఠికాకారులు వ్రాసిరి. ప్రతాపరుద్రీయము దీనికి మూలగ్రంథ మగునని విమర్శకులు తెలుంగున మనకు లభ్యమైన యతి కారగ్రంథములలో నిది రెండవది మొదటిది విన్నకోట పెద్దన కావ్యాలంకార చూడామణి. ఇందు శృంగార భక్తి, వాత్సల్యముల కైకమత్యము చెప్పబడినది. నాట్యవేదమునఁ దెలుగుబడిన వాగ్విలసన, వైభవ్య అంగక్రియలును, సంకీర్ణ, మిశ్ర శృంగారములును తెలుగుబడినవి

1 దీనిని శ్రీవావిళ్ల వారే తిరిగి నూతనముగ పుష్కరణము గావించి మూలమునకు ముద్రింపఁజేసారు.

భాషాంతరమునుగూర్చి—

1. భాషాంతరము—తెలి శ్రీ అవనరాల వేంకటరమణ. భారతి 12 సం. సం. 1 (1928)

2. జక్కన అనంతాచార్యుడు శ్రీ దేవమల్ల అచ్యుతరావు విజయ నగరసామ్రాజ్యమందలి అంభోవాల్లియము 1-వ భాగము 4 అధ్యాయము. పుటలు 73—79 చూడుడు.

ఈ గ్రంథమును చిత్రకవి అనంతకవి తొలిగ్రంథముగా భాగ్యం
భాగ్యంలా ఉదాహరించినాడు.

రసాభరణము-అంధ్రసాహిత్యమిదత్తు (కాళిదాస) 1981 లో విద్యా
కోటల్లి శివరామేశ్వరరావుగారి పీఠికతో ప్రకటితం. రసాభరణముపై
ఉభయభాషా ప్రవీణ కొత్తనమంచి తోగయ్యేశ్వరగారి విమర్శవ్యాసము
చూడదగును. ఇది సాహిత్యమిదత్తు త్రిక సంపుటి 21. సంచిక 4 145.
160 పుటలలో గలదు. చూలము ప్రతి పదివత్తులలో గలదు. వ్రాతప్రతి
సంఖ్య 178.

భంధోదర్పణము

తెలుగు భాషలో ప్రసిద్ధములై, వ్యాప్తిలో నున్న భంధోదర్పణ గ్రంథ
మూలముందు భంధోదర్పణ మొకటి. దీనిని నక తెలుగుదేశ లక్షణ గ్రంథ రసంద
ఱును సిగ్రంథము నుదాహరించినవారే! పెల్లంకి తాతంభట్లు చిత్రకవి పెద్దన,
లింగమగుంట లిత్తున ముద్దరాజు రామన అప్పకవి మొదలగు ను ప్రసిద్ధ లాక్ష
ణికు లందఱును ననంతుని జేర్చొనిరి. అప్పకవి యందఱి కన్న హెచ్చుగా
నిందుండి విషయముల గ్రహించెను పది లక్షణపద్యముల నుదాహరించెను ఇట్టి
ప్రశస్త గ్రంథమును దొలగెత్త వానికల్గె వారు శ్రీ. శ. 1921 లో డాక్టరు
సిడుగు సీతాపతిపతితులుగారి విపులపీఠికతో ప్రకటించియున్నారు. ఈడు
తిరిగి వారే దీనిని శ్రీ. శ. 947 లో పునర్ముద్రణము గావించియున్నారు.
ఈ గ్రంథము 1921 లో ప్రకటితమైనది నక శ్రీయుత రాధారి దొరసామి
శర్మగారు దీనిపై నొక సమీక్ష ప్రకటించియుండిరి (చూ అంధ్రసాహిత్య
మిదత్తు త్రిక సంపుటము 82. సంచిక 3-4-5-6 పుటలు 118-128,
153-73.) ఈ సమీక్షయందలి సవరణలు కొన్ని యాహూయ్యవ గ్రహించు
బడినవి. దానిపై యావ్యాఖ్యరకు ప్రకాశకు లెంతయు గృతజ్ఞులు.

తెలుగు భాషలోని భంధోగ్రంథములయందు రెండు గ్రంథములు
'భంధోదర్పణ' మనుపేరుతో గలవు. ఒకటి అనంతునిరచితము. అనంతుడు
దీని గద్యలలో 'భంధోదర్పణము' అనియు పేర్కొన్నాడు. రెండవది

ఇట్లుగా తాతంభట్టు రచించినది. తాతంభట్టు 'కవి చింతామణి' కా 'భంజోదర్పణము'ను రచించియున్నాడు అది యముద్రితము.¹ అప్పుకది ముందు గణి భంజోదర్పణములు రెండుండుటచేత నాతడు పూర్వగ్రంథనామ 'సంగ్రహము' భంజోదర్పణమనియు అనంతామాత్యచృందంబునియు వీనిని కలుపగా పేర్కొనినాడు అముద్రితమగుటచే తాతంభట్టు భంజోదర్పణము వ్యాపితానికై రాలేదు.

అనంతకుడు తన భండస్యలో తనకు ముందున్న రాక్షసికులనుగాని, అట్టి గ్రంథములనుగాని పేర్కొనలేదు. కాని యాతడు తనకాలమున వుష్ణముగా దెలిసియుండుటచేత సంతకుముందున్న భంజోగ్రంథములను దెలిసి కొనుట కష్టపాథ్యము కాదు. అనంతనిముందును నమకాలికములు నగునవి 1. మల్లియరేచన కవిజవాళయము. 2. గోకర్ణుని గోకర్ణచృందస్సు 3. కవి వాగ్యంధనము లేక కవిసార్వభౌమచృందస్సు (తెక్కనసోమయాజీకృతము) 4. అధర్పణచృందస్సు 5. శ్రీధరచృందస్సు 6. కవిరాక్షనచృందస్సు 7 కావ్యా లంకారచూడాక్షరి 7 8 ఉల్లాసములు (భండస్సు). (ఇది శ్రీ. శ. 1402 1407 లో రచించబడినదిగాన అనంతుని నమకాలికమే యగును) 8. కవిగళాంతుకము. (తైరవకవిని) ఇదియు ననంతుని నమకాలికమే. ²కాని త్రైవానిలో కవిజవాళయమును, కావ్యాలంకారచూడాక్షరియు నేటికి వ్యాపితా నున్నవి తెక్కిగవానిలో కవిసార్వభౌమచృందస్సు అముద్రితము మిగిలినవి నమగ్రముగ లభింపలేదు. అయినను తరువాతిరాక్షసికు లనంతుని విశేషముగ పేర్కొనుటచే నాంధ్రీచృందోగ్రంథములలో భంజోదర్పణమున కున్నతస్థానము కలదని తెల్పుకొప్పును

1. ఇది తంజావూరి నరస్యతీర్థాంధాగారమున నున్నది సంఖ్య 713. వీనినిగూర్చి తే 19-5-1947 ది త్రిలిక్' పత్రికయందు ప్రకటితమైన 'నలక్షణాచార విచారము, భంజోగ్రంథములు' అనువ్యాసమును చూడఁడు.

2. నీలకంఠచృందస్సు, లక్షణసారము, ఉత్తమగంధచృందస్సుమున్నగు నవి ప్రాచీనములని వాడుక. ఈ భంజోగ్రంథములనుగూర్చిన వర్ణా ప్రక్షిప్త పరిశీలన కవిజవాళయ వీక్షయందు చూడఁడు.

అనంతుని ఛందోదర్శణమునందలి కొన్ని విశేషములు.

2. ప్రాచీనలేఖన క్రమపద్ధతి —

ఆ. 2. కుజుచమోద నున్న చుట లేల వ్రాయు వ్రా

నద్యయాది నిట్లు అరుగు నచ్చు

కుండు నకు న్నవల్లభుండు వాంగ నయ్యచ్చు

కుండు నకలవల్లభుం డనంగ.

(1-34)

ప్రాచీనకాలమున నేటి యరుగున్న లేదు అన్నియును నిండునున్నలు గానే వ్రాయుటచే పద్యములు తదుత్పన్నము గణభంగ మగునుగాన కొన్ని నిండునున్న లాది పలుకుటయు కొన్నినిండునున్నలు లేల్విపలుకుటయు సంభవించెను. ఇది శేషల చుచ్చారణ ననుసరించినది కావునను, ఉచ్చారణ ననుసరించియు పర్వక్రమము తెలుగున వ్రాయఁబడుచుండుటచేతను పూర్వము నిండునున్ను లేల్వి పలిగవచ్చుదు నిండునున్నుగానే వ్రాయుటయు ఊహింపఁబడుచు నిండునున్న తరువాత చుండుకొల్లును ద్వితీయముగా వ్రాయుటయు నను సౌకర్యవ్రతాయసిద్ధిమైన లేఖనపద్ధతి యేర్పడినది వైవిధ్యమును నప్పకవలయుట కాపద్యమునే యనంతునికాలమునాటి లేఖనపద్ధతిలో వ్రాయుచున్నాడు.

ఆ. 2. కుజుచమోదనున్న చుటలేల వ్రాయు వ్రా

నద్యయాది నిట్లు అరుగు నచ్చు

కుండు నకు న్నవల్లభుండు వాంగ నయ్యచ్చు

కుండు నకలవల్లభుం డనంగ.

వైదానిలో 2 వ పాదమున కుజుచమోద ననగా ప్రాప్తముల మోద - వ్రాయు వ్రా, కుండు, భుండు—అనువానిలో నిండునున్న లేల్వి పలుకవలయును. లేనిచో గణభంగ మగును. 3 వ పాదమున కుండు భుండు అనువాని మోది పలుకకపోయిన గణభంగ మగును. అనంతుఁ డీ తత్వమున

ప్రాప్తమాలకు (కుటుంబ) నుదాహరణముగా నీ కథలని చూపుటయేగాక దీర్ఘ
మాలమోది యుచ్చారణగుణించియు నిట్లు చెప్పియున్నాడు.

అ. తె. అర్థమిందునహిత మగు పర్ణమనకుఁ బ్రా

సాది యరయ నిడుద యక్కరలు

జేడు మనకు గల్గినాడు లక్ష్యాభావం

దేటి కింక జేడు మాట లనంగ.

1-38

ప్రాప్తమాలమై నిండునున్నల నూదిపలికినపుడు లేర్పిపలికినపుడు గణ
భంగ మగునగాని దీర్ఘ మాలమోది గణభంగము కాదు కాబట్టియే క్రమ
క్రమముగా దీర్ఘ మాలమై నిండునున్న యుచ్చారణలో లోపించి, లోపించిన
నిండునున్న యుచ్చారణచిహ్నముగ నరెనున్న వెలసినది. ఈవిషయమునపైపద్య
ములాని మోద, నాంగ, అనుపదములే యుదాహరణములు. అచట ఎట్లు
పలికినను గణభంగము కాదు. దీర్ఘ మున నుదాహరణముగా నిచ్చిన పద్యము
నూతన ప్రేరితిని వ్రాసిన నీవిషయము స్పష్టమగును.

అ. తె. అర్థ మిందునహిత మగుపర్ణమనకుం బ్రా

సాది యరయ నిడుద యక్కరలు

జేండ్లు మనకు గల్గినాండ్లు లక్ష్యాభావం

దేంట్టి కింక జేండ్లు మాట లనంగ.

అనంతనికాలమునకు ప్రేరితి లిపి క్రమము వెలయుటచేత, మిట్టి
తెలుదలగు శబ్దములలో నిండునున్న యుచ్చారణమే పూర్తిగ నశించినదనియు,
మిట్టికి అనియున్నను త్రి ద్విత్వమైనను లఘుచే యగుటచే మోటలు' అను
నిండునున్నచని శబ్దముతో ప్రాస పరిపూర్ణమైనదియు గ్రహించవగును.

దీని ననుసరించియు, సార్థమిందుక నిర్బిందుక ప్రాసము ననంతము
తెలుగులాక్షణికులలో తొలక తెలిపినాడు. దీనిని తెలుపుటలోగూడ ననం
తుడు ప్రాచీనమైన తెలుగుభాషా సంప్రదాయములను గ్రహించియు తెలిపి
యున్నాడు. దానివలన నీభంజోదర్పణవిశిష్టత తేటమగును.

అనంతకు తెలిచూపినపదములన్నియు తెలుగుపదములు-తెలుగునాడు నరకున్న స్వభావసిద్ధమైనది అచ్యుతుడు, వల్లభుడు, లక్ష్మీనాథుడు అను నవి సంస్కృతపదములే యైనను, వాని ప్రథమాదిభక్తి ప్రత్యయము 'డు' తెలుగేకదా! ఇక సంస్కృతమున నిండునున్నయేగాని యరనున్న యుండ నేరదు కాబట్టి సంస్కృతకల్పముల లోనివన్నలు కూడ పైలేఖనబద్ధిని పూర్ణములుగానే లిఖించుదుచుండెడివని పై లేఖనక్రమమే తెలుపుచున్నది. కాగా ననంతకు ముందీలేఖనబద్ధిని నన్నిచోడ జుల్లియరేచన, పాల్కురికి సోమనాథాచార్యులు విందుతూర్వక సంస్కృతపదములతోడను, విందుతూర్వక తెలుగుపదములతోడను ప్రారంభ పాడించిరి.

1. చ నీగు నచారసత్త్వగుణవిస్మరణా అరతుక్వరోదువా
మాంగము
2. కాంగు (మహారసంభవము 1-4)
3. కం. పోండిగ-మాండు-బ్ర, వ్రాందము-భాండము
మహారసంభవము (రీ. ఆ. 814 మ.)
4. పాండు రాంగంలైన
పోండిగా (సోమనాథుడు)
5. మాండు నేసిన
పూండవలయు

కవిజవాళయము (రేచన) కాశ్యధిపారము. 2

మొదలగునవి యుదాహరణములు. ఇచ్చట పోండి మాండు మొదలగు తెలుగుపదములూని నిండునున్న లేలిపోవునుగాని బ్రవ్రాంద భాండ, పాండు రాంగకల్పములూని నిండునున్న యెట్లు లోపించుగలదు! కాబట్టి తొలుత తెలుగులో దీర్ఘములమీద నిండునున్న యుచ్చారణములొకటి నుకటించుకొనునగును. ప్రాచీనభాషాసంప్రదాయము ననుసరించి యాప్రాసయము

మంగళహస్తముననుసరించి, తెలుగు లాక్షణికులు దీనిని గ్రహించియుండలేదు. దీనికి కారణము నన్నయభట్టారకుడు తన భారతభాగమున విట్టి ప్రాసలును యోగింపకపోవుటయే యని తలచునగును. నన్నయభట్టారకుడే కాక లెక్కన ఎఱ్ఱవానిచువోవుటను దీనిని గ్రహించి యుండలేదు. కవిశ్రయభారతము పూర్తియైన వెనుక నదియే భాషకు ప్రమాణమగుటచే లాక్షణికులు దీనిని పాటించరైది. అనంతము దీనిని స్పృశించుటయే యాతని విశిష్టత.

పైని వివరించిన లేఖనక్రమమునుబట్టియు శేషల మరచున్న కంకయే తేని సంస్కృతకల్పములతో తరువాత సరచున్నరై, నిందునున్నగల తెలుగు కల్పములతో ప్రాస గూర్చుటయును పరిశీలించగా నన్నయనాడు మూడవ దీర్ఘముమీద నిందునున్నయే యుచ్చారణముననుండెనని నిశ్చయముగా నుద్ఘాతించుచున్నది. నన్నయ యిట్టి ప్రాసలు వాదకపోయినను, నన్నయ నమకాలిగ్రంథములయందును తరువాతిగ్రంథములయందును నిది తెలియుచుండుటయే, నన్నయనాటికి యనగా 1050 నాటికి పుట్టియుండెననుటకు తార్కాణము. అయినను నన్నయభట్టకృతమని తెల్పుటకు నాంధ్ర కల్పదంతామరలో దీర్ఘాచ్చేత్ ఖండ విషయము; దీర్ఘాచ్చునకు దర్బాత ఖండముమాత్రమే నిలచునని తెలియవచ్చును. అని యెట్లు సూచించుటచే నతో మహాశ్వాముగ నున్నది.

దీర్ఘముమీద నిందునున్న యూదిపలుకుట మచ్చారణలో క్రమ హెచ్చుగావున నది దీర్ఘములమీద క్రమక్రమముగా త్వరలోనే చేరిపలుకుట సుభవించెనని యెన్నవచ్చును. అనంతము కాలమునాటికి (క్రీ. శ. 1436) తెలుగుపలుకులలో కొన్నింటిలో దీర్ఘముమీద నిందునున్న వైకారణముచే మచ్చారణభిష్ట మయ్యెననియు, కొన్నింటియందు దింకను తెలియుచునే యుండెననియు, నందుచేత తనకు ముందు వాస్తవములలో తెలిసిన సంస్కృతపద, తెలుగుపద పూర్వమిదుప్రాసమున నివారించుటకు నేడు మనకు గర్భ కాంతు అచ్చినాఁడు' విశ్వాదిగా తెలుగుపదములే ప్రాసలో నుపయోగించ

దగినదనియు న్నుష్ఠచగుచున్నది మఱియు నీ విషయ మొక్కటియు నన్నయ భట్టాంధ్రకల్పచింతామణి విరచింపలేదని యాంశరాశిక సాక్ష్యమని చెప్పినొప్పును కాగా ననంతరనికాలమునకు ముందు సార్థమిందునిర్మిందు కల్పముల పరిక్షాసము చాలవఱకు న్నుష్ఠముగ నుండెనని చెప్పునగును.

2. అర్థమిందుప్రాసము —

1 సార్థమిందువులై తేలికటి కటల

కదము ప్రాసము నిర్మిందులైనఁ జెల్లు

వీరుమాఁపులు మఱి కల మోపు లయ్యె

మాట లేటికి నేటి తా లేటి కనఁగ.

(1-52)

ఇదియుఁ దై విషయమునకు సంబంధించినదియే. ఇచ్చట క, ట లకు మాత్రమే విందువు లేలఁబలుకుటచే వ్యవహారభిష్టముకాగా ననంతర దీ రెండింటికీమాత్రమే వ్యవస్థయేర్పఱచిపాడు మఱియు నిచ్చట ననంతరఁడు వీవు' కల్పములొ గిందువు లేరిపోగా నర్థమిందు వున్నదని చెప్పినాడనుగాని యప్పుకది దీనిని గ్రహించి, నన్నయభట్టారకుని భారతమునుండి ఖండాఖండ ప్రాసమునకు నుదాహరణము నిచ్చియున్నాఁడు. ఆ కన్నగ...వీరు... ద్వితీకా పాల ..(అది 2-35. అప్పుకదియును 3. ఆ. 311 కద్యము) కాని యిచ్చట అనంతరఁడు చెప్పినది మోపు' కల్పమునకుఁగాని వీవు'నకుఁ గాదు. నాల్గవపాదములొని మాట లేటికి నేటి తా లేటి కనఁగ' అను పాదములొని క్రమమే దీనిని నిర్ధరింపఁగలదు మొదట నిర్మిందుకకల్ప మిచ్చి తరువాత సార్థ మిందుకకల్పము ననంతరఁడు చూచియున్నాఁడు. దీనిని నప్పుకది తప్పుగా గ్రహించి ఖండాఖండప్రాసము నన్నయభట్టారకే యంటగట్టియున్నాఁడు తనకాలమున నట్టిప్రాసములు వెలసినకారణముచే నప్పుకదియు నదియే సిద్ధాంత మని నమ్ముటయేగాక తనసిద్ధాంతమున కనుగుణముగా ప్రామాణికులైన మహాకవులగ్రంథములపాదములకు మార్పివై చుట పరమపాపవృత్త్యము. మఱియు ననంతరఁడు క, ట లకు మాత్రమే చెప్పుగా నప్పుకది—

నిమగ్నము నరసున్నులు తను

తెదనును గల కచటతలల కిల బ్రాసములై

దొడరును నిర్బిందువు లా

తెద ఖండాఖండసంజ్ఞ నివళితయవా. (అప్పు. 3. అ. 802).

అని, క, చ త లకుఁకూడ చేర్చి వానిఁ తిక్కనాది మహాకవుల ప్రయోగముల నిచ్చియున్నాఁడు. కాని యా ప్రయోగములలో భారత ప్రయోగములు తైని చూపిన కుమారసంభవాదికావ్య ప్రామాణ్యమునుబట్టి, యర్థవిందువు లేనేలేదని తెప్పువలసియున్నది కాగా నన్నయభట్ట మొదలు భారతకవి క్రయమువారుగాని తక్కిన శేతనాదీకవులుగాని, అనంతకు ముం దిట్టిప్రాసముఁ వాడియుండలేదు. శ్రీనాథునికాలమునకుఁ దరువాత సీతూర్థ విందువ్యసం యర్థానుష్ఠానస్థితికి వచ్చి క్రమముగా నభ్యుదయిపోయితి. పూర్తిగ భిష్టమైనది అనంతకుఁ డిచ్చిన ప్రాససంప్రదాయములకు గ్రహింపలేక యభ్యుదయి యిన్ని పాట్లుపడినాడు.

1. విరాటపర్వము (2-271) లో 'నాకాంత, నీకాంత, లోకము, చీకటి' అని అప్పుకవి. కాని లోకాలోక మహాకాళి ఆకార చీకటి యని కుమారసంభవము కావున చీకటికల్పములో నరసున్నలేదు. తిక్కన ఖండా ఖండప్రాస యనుబయోగింపలేదు.

కాగా, నీ విషయమై మొదట తెలిపినవాఁ డనంతుఁడేయని విశదముఁ యున్నది. అనంతునిపేరుక ముద్దరాజు రాజున దీనినిఁకూర్చి పుక్రమచేసినాడు. 8. ఋతు యతి శ్వాలు యతి.

అనంతుఁ డీయతిని స్పష్టముగా నీక్రింది పద్యములలో నాడికొని యున్నాడు.

క లలనదృశారమును న

ట్రులు నిరమణ మొందు కొని యుపలకు శక్య

తృలభాః దశగ నీయేలకు

తలవడ రీతోడివరతి తలకొన బాదున్.

88

గీ. మఱు ఋకార మీయేలతో నొనరినట్లు

చేర దొకట యజాదేశకారణమున

భువనకారంబ యగు స్వరత్ గారవిరతి

కృత్తిలేదు కొరి గుణావసర కనంగ.

90

కాని అప్పుకవి యాయతులను సంగ్రహింపకపోవుటచేతను, ఋకారము నకు ఇ ఈ, ఎ ఏ లతోడను రి రే లతోడనే యతుల నాకడు చూపుట చేతను నీయనంతుని ఛండోదర్పణములోని తైత్తిర్యము లిట్లు మార్పుగావించు బడినది

విలసద్వికారమును జూచి

రిలలి విరతు మొందు కొరి ఋషులకు"

అనియు,

"కృత్తిలేదు కొరిగుణావసర కనంగ"

అనియు నప్పుకవీయానుగుణముగా మార్పు చేయబడినది.

విలసద్వికారమును న

శ్రీల విరతుని మొందు కొరి ఋషులకు (శ్రీ. ము.)

అప్పుకవీయములో లేనిదెల్ల తప్పుగానే భావించి, ప్రాచీనగ్రంథములలోని పాఠములుసూడ మార్పుచేయబడినది. కాని యట్లు మార్పుచేయబడినను, పెక్కుచోట్ల వాక్త్రయమున నిట్టియతులు వెలయుచుండుటచేత, విది యప్పు కవి ప్రభావతే యవీయు, నతని గ్రంథమువలన పాచీనభాషాస్ఫందస్సం ప్రదాయములు మఱుగుపడినవనియు నీ క్రిందివివరణమునుబట్టి గ్రహింపగును.

కొన్ని యనంతునిభందస్సు వ్రాతప్రతులలో నిట్టిపాఠము లున్నవి నీ పద్యములు తెగమును లింగమగుంట లిక్తున తన మలక్షణసారములో గ్రహించి యేయందుటచేత వంతు వనియగు ననంతకవిపాఠములు కన్పట్టుచున్నవి.

4. విలసద్వికారమున వస్తులు విరమణ మొంది కారణములకు

క్షప్తిలేదు కారణజాపరుల కనంగ

(సులక్షణసారము 1862 లో ముద్రితము.)

కాని తరువాత నప్పుకనీయము ననుసరించి సులక్షణసారములో కూడ పాతములు మార్పుకొందినవి

* అనంతకుడు ఋతు యలిని తా కాదీశించుటయేగాక తన భోజన రాశీయమునందే దానిని వాడియున్నాడు.

నీ. గృహధర్మ నిరతులు కొనివచ్చి భక్తిపూర్వకముగా (3-27)

ప్రాచీననవీనకృతులలో నీయతిః శిక్షియో యువాహరణములు గలవు. గ్రంథవిస్తరభీతిచే వానిని విరమించి ప్రసిద్ధమును లాక్షణికమునని యంగీకరింపఁ బడిన భాస్కరరామాయణమునుండి కొన్ని ప్రయోగములుఁ జాత్రుడున్నాఁడు. మఱియు నిట్టి యితి భాస్కరరామాయణమునకుఁ జి గ్రంథములనుండి కొన్నింటికి పాతభేదములుకూడ కల్పింపఁబడినవి. తక్కిందిని యచ్చులొ నట్లే యున్నది దీనివలన మన ప్రాచీన గ్రంథవిస్తరణవిధాన మెట్టిస్థితియందున్న దనియు గ్రహించవచ్చును.

అం సా క. పత్రిక నల ను 5 నుంచి 1. 105, 106 పుటలు.

1. కొని యల్లన కాలనేమి గృహమున కరిగెన్ (యాదృశాంధ. 1617)
2. శురనదివీచులుం దడియు శృంగములం (. 2527)
3. జూరాస్త్రచంద్రార్థ-శృంగోరుదాహరణై - (. . . 1455)

జూర్నినది 1 పృథిని బిల్వి బంగరపుఁ బింజుయత్తుల (..... 20 5)

(అచ్చుపాతము)

(పుట క్రింద పాతము - 595 పుట.)

పృథిని బిల్వి హేమమయపుంభకరంజుల

2. పృథుకరనిన్నయ క్రమము మేలొనరింపఁగ జాలి (2021)

* అనంతకుఁ సిందులొ తెప్పినది రునడి కాని రెవడి కాదుని బ్రహ్మ క్రియకు వర్షుల చివనీతారామస్వామికామ్రులకా రిప్పటికి ముప్పుదేండ్లక్రింద తెరికియున్నాడు

ద్వితియము ద్రణవీళ

౧

(అచ్చు)

ప్రభుభరవిష్టయ క్రమముఁ బొంపిరి జోవఁ

(పుట ౧౦౮ పాశము - 595 పుట)

నేటి పండితులకు శివకవుల ప్రయోగములు ప్రమాణములు కావు. కావున వారు లాక్షణికులుగా పరిగణించిన కవులనుండి ప్రయోగములను జూతెదను.

మఱి నీంగన-వాసిష్టరామాయణము.—

కృణకణాంశంబు పజ్రమై త్రుంచునట్లు 8-280

క. ర్మకృతములు వెలింగి - తోచుచుండు 2-12

గౌరవ-సవనాభచరిత్ర—

తొడరి దొప్పఁ జోగి - భృతిదుష్టుఁ దూలి. 2. ఆ. 57 పుట.

ప్రపురితో నొందు రెడ్డునుగాఁగఁ జెప్పి 1. ఆ. 41 పుట.

అహోబలపతి కాశీందీకల్పాణము—

మృదువైనచేతులు-మందలైపోదలు

ఇన్ని ప్రయోగములన్నియు వైయాకరణపారిభాషకములలో (91 పుట) వట్టులు విరచుట మొందు కొరి ఋషులకు శక్యత... (ఆముద్రితమగుభంజోదర్పణము) అని యిట్లు ఋషర్థమునకు రు' పర్థముతో యలి చెప్పఁబడెను. కవిప్రయోగములు దొరకనందున పరిభాషాని ముద్రణములలో దిద్దివేసిరి" అని యుండుట వింతక నున్నది.

4 అనంతుఁడు రగదలనుకూర్చి విభులముగాఁ జెలిపిన లాక్షణికులలో తొలివాఁడు.

5. ఎక్కుగిరిగి గీదియ' అని గీరికా తదృశరూపము వాడినాఁడు.

కవిజవాళయములో

శ్రీదయకాధిపాన

యోదయనవిద్ర

యోదితమైనగెక్కు

గీఃయ యొప్పుఁ గృతుల

(కాశ్యధికారము 20.)

అపరాధిని అనంతకుడు—

నిజానంతకుల తెత్తు

గీతయ నాడు కృష్ణుడు

8-16

అని తెల్పినాడు. ఇది నిశ్చయమైన తెత్తులేదు

రీ తరుణావృత్తి-నాగితుండ నిరయతి నాగిత్తులచరణ

మూడుగళ సేవింప నుజ్జ్వలం బగుచు

దగ నుజ్జ్వలం పాదములు నాల్గింట. 8-19

నిరయతి యనగా పదియవ యక్షరము యతి. నిరీ అననది యతు లకు నాశ్రమస్థిరకారము చేయుముందు తెట్టుకొనుచేరు. అనందనిర మె. దీనికి దశనామము అని పేరు. (నిర, వర్తక ఆరణ్య, మన తీర్థసాగర, ఆశ్రమ, భారతి, సరస్వతీప్రదీ.)

7. వ్యాకరణవిషయమున ననంతకుడు సంస్కృతసంధులగుకూర్చి విభ్రలముగాఁ జెలిపినాడు సంస్కృతభాషకు వర్తంబు లేబది యని తొలుక తెల్పి శవాఁ డితఁడే. మఱియు సంస్కృతము తెత్తుగైన తత్సమపదంబు' అని తత్సమమునువరిగా నిర్వచనము గావించినవాఁ డనంతకుడు. అంధ్రీశబ్ద చింతాకుణి వన్నయకృతమకు నభిప్రాయ మింతకు వివర్తకలోకమునఁ బాదుకొనుటయు, దాని ప్రమాణమున ప్రాచీనాంధ్రభాషా సంప్ర దాయములతో రచితమైన గ్రంథములను విమర్శించుటయు జరిగి చున్న సేటికాలమున ననంతకుడు చెప్పినవానిఁగూర్చిగాని, తెలుఁగులో గల వ్యాకరణముల విషయమునుగూర్చిగాని విస్తరించివ్రాయుట యావశ్యకమయ్యె గ్రంథవిస్తరభీతిని విరమించితిని. అంధ్రీశబ్ద చింతాకుణిపుకవ్యవహోలబతి గ్రంథపాఠంగణలగు మండి కులకుఁ బ్రామాణికమైన యనంతకు డీశ్రీందిప్రయోగములఁగూడఁ జేసియున్నాఁడు.

1. యవ్యవము=యోవనమునకు

ఉ. నవ్యవ తెత్తుమిటి (భాషరాజీయము 7-108)

యవ్యవఅచ్చీక-దుద్విభజితాయ-నిద్విధమెల్ల - యవ్యవముతోన యలఁ గలయవ్యవంబు సెలమిఁబొంద (8-159)

పైదానిని కొందఱుమండికులు నవ్యవ' నావుడు' గామూర్చి (మార్పుటకుగల

యథీకారమేయో) యోజన, దీనినబాదు శబ్దము అని అనంతుని యభ్యర్థ ప్రయోగకళంకమునుండి విముక్తునిగాంచివారు కాని అనంతునిగన్వ ప్రాచీన తగు నశ్చ చోదమహావియు అనంతునివెనుక తాళ్లపాక తిరుమలయ్య మొదలగువారును దీని నిట్లే ప్రయోగించినారు. అభినవ నన్నయభట్ట హోటలవతి “యవ్యతపు నీవు చెప్పుదు యవ్యసాధ్య” అని ప్రయోగించినాడు. ఇది శిష్ట శబ్దమే యవ్యసమున్నగాని జవ్యశబ్ద మేర్పడదు.

2. బాలిక—ఇదియును నభ్యర్థముని పండితుల యభిప్రాయము.

అనంతుడు. ఈవడంతుడు బాలె నొక్కట

పక్షి తనకోటితోడన బల్లొందికాటుకరిగ.

అని భోజరాజీయము (3-175) లో నుపయోగించినాడు ఈయనంతా మాత్యప్రయోగము సాధువుకాదని నులభవ్యాకరణకర్త. ఇట్టిచే యనుచోన మున తిమ్మన పారిజాతాపహరణమున నుండగా నిది జఘన్యప్రయోగమని తత్సంపాదకులు. కాగా అనంతునికీ పూర్వకవులను ప్రామాణీకులను నగు నన్నయలిక్కనాదిమహాకవులు దీని నుపయోగించియున్నారు. వ్రాత ప్రతులలోనున్న నచ్చులో వానిని రూపుమాపివారు. బాలిక’ అని దిద్దినారు అనంతుని ప్రయోగము యలిసానమున నుండుటచే దిద్దలేదు. 11 వ శతాబ్దపు కావ్యములలో నిట్లే బాలికీ కలదు చాని నెట్లు దిద్దెదరు? అనంతుఁడు పయోగించినది నుకల్లమే.

3. కంసాలి స్థిరవర్ణమునకుపూర్వము చిందువుండదని నవీనైయాకరణము అనంతుడు. వారునట్లచేసి వచ్చిరట్లగుట కంసాలికాలివాడు చాలగిడు-భోజ 5-322 లో ప్రయోగించినాడు.

4. అందు-అందు. తక్కింపంగ విశాళమునందు-పేర్కొనదగు

హరివిరుదులసిందు - (3-5) భంజోదర్పణము

అందునకు ఇచ్చట అందు అని ప్రయోగించినాడు. చిందు-చిందు- కొందు-కొందు, మొదలగువానివలె దీనిని అందు అని ప్రయోగము. భోజ రాజీయములో (7-96) నెప్పుడు? చిందును మున్ను నాకు విదె నేడును” అని ప్రయోగించినాడు.

5. నఖునకు - 5 అ. 89 వ. భోజరాజీయము.

తత్పరుడున మదంతరూపము గలుగుటకు సంస్కృతమున కాశబ్దము కాంతమై యుండవలెను. కాని సంస్కృతములో అకారాంత పులింగమైన సఖశబ్దము లేదు. ఇది ఇకారాంతపులింగశబ్దము సంస్కృతములో సమాసాంతమందు మాత్రమే అకారాంతముగా నుండును. సమాసాంతము కానపు డీకారాంతమే కాబట్టి సఖునకుఁ' అనునది అచశబ్దము అని కాద్దికులు. సన్నయభారములో 'సీసఖనంచు' అని ప్రయోగము కలదు. 'సీసఖః దంచు' అని సన్నయ్య ప్రయోగింప దాని ననుసరించి అనంతుడు ప్రయోగించి యుండును.

6. వి విద్రుతాంతముగాఁ బ్రయోగము వి వివంగ విచ్ఛయేని నొకడుపా యమే నిపుడు నీకాటి గింటెద భోజ (6-299)

7. వృక్షయను సంస్కృతావ్యయము-వృక్షాయని దీర్ఘముగా ప్రయోగించి దీని ప్రత్యేకతను ననంతుడు తన భండస్పలో నిరూపించినాడు. (చూ 3 ఆ 118 వ) సంస్కృతావ్యయములలో వృక్ష యొక్క టియే దీర్ఘాంత ముగాఁ బ్రయుక్తమగుటయే యిందలి ప్రత్యేకత-తక్కినవి హ్రస్వములు దీర్ఘములుగను దీర్ఘములు హ్రస్వములుగను ప్రయుక్తములకావు. కావున యనంతుడు పరిశీలించియే దీనిని వ్రాసినాడని చెప్పనొప్పును.

అనంతుడు ప్రాచీనాంధ్రభాషా సంప్రదాయముల ననుసరించి తన భండస్పలో గున్నియో విషయములు వివరించినాడు. ఈనాడు మనకా సంప్రదాయపరిజ్ఞానము క్రమక్రమముగా క్షీణించుటచే వానిని సంపూర్ణముగ గ్రహించలేకున్నారము. మనభండోవ్యాకరణగ్రంథములు తెలుగుభాషాసంప్రదాయమునుబట్టి సంశోధితములై సంస్కృతము లైనవృద్ధు తెలుగుభాషా విశిష్టత లేవనడును.

ఈభండోవృక్షము ద్వితీయముద్రణమునకు పూర్వముద్రణమునందు తదవని కొన్నియంశములనుగూర్చి వీరిక వ్రాయుచుని కోరి, కాశీయవకాశము గల్పించిన బ్రహ్మశ్రీ వావిళ్ల వేంకటేశ్వరకాస్తివర్యులకు నాశృకజ్ఞత నిందు మూలముగఁ దెలుపుకొనుచున్నాడను.

ఇట్లు విధేయుఁడు,

10-10-1947

నిడుదనోలు వేంకటరావు.

శ్రీ ర ద్వి భం దో ద ర్పణ ము తృతీయముద్రణము న మ్మాక్ష

అవంతామత్యకృతమగు నీ భందోదర్పణమునకుఁ బ్రథమముద్రణలో శ్రీ సిద్ధుగు శేంకటసీతాపతిగారు విప్రులమగు సుప్రార్థాతమును, ద్వితీయముద్రణలో శ్రీ విదూరదోలు శేంకటరాత్రిగారు పీఠికయు రచించిరి అందుఁ జైయభయము కవింగూర్చియు గ్రంథవిషయములంగూర్చియు వినివ్రతముగఁ జెలిపియున్నారు. ఈ కొత్తకూర్పునకుఁ బరిష్కర్తగా నున్న నేనును నా యోజింప కలిగియుంకముల సంగ్రహముగ వివేదించెద. కొన్ని చట్టఁ జర్చితచర్చణదోషమునైతము పాటిల్లును అందులకుఁ సత్కృతయులు మన్నింతురు గాక.

ఈ భందోదర్పణ ప్రథమముద్రణానంతరము నేనొక విప్రులనమ్మాక్షను రచించి యాంధ్రసాహిత్యమెవత్పత్రికలోఁ బ్రకటించితి (చూ. సంపుటములు - ౩౨, ౩౩, ౩౪)

ఆ నానమ్మాక్షలో సిద్ధుగువారి యుల్లేర్పాతము వివరింపఁబడియెను. నా నమ్మాక్షలోని కొన్నివిషయములకు దళు పీఠికలో విదూరదోలువారు వృత్తిచిరి. నా నూచించిన వివరణలు గొంతవఱకుఁ పెంచవలయుద్రణలోఁ గైకొనఁబడినవి. తదుపరి మఱి కొందఁ జర్చితచర్చణ దోషములలోని విషయములుఁ గొన్నింటిని బరచువర్పించియున్నారు ఇకఁ బ్రకృతము—

అనంతామాత్యుఁడు

ప్రసిద్ధరాక్షసికుఁడు, హఠాశని. అటువేలనియోగి అత్యంతబహుశ్రుఁడు. కొండివ్యగోత్రుడు. తండ్రి చిక్కన, తల్లి చుట్టమ. ఇతని ముత్రాశ బయ్యన మంత్రి, చిక్కన సోమయాజిచే భవ్యభారతీ విరుద మందిన కవిరత్నము.

అనంతుని రచనలు మూఁడు—(1) భోజరాజీయము-చిత్రకథాత్మకమైన కావ్యము. (2) ఛందోదర్పణము - ఛందశ్శాస్త్రము, (3) రసాభరణము - అలంకారశాస్త్రము (కా. శ 1356 - శ్రీ 1435 లో రచితము) కవి శ్రీ. 14-15 శతాబ్దముల శుభ్యకాలమువాఁడు. కవి నివాసము కృష్ణామండలము.

ఛందోదర్పణ ప్రాశస్త్యము

అనంతునియొక్కరి యాశని యితరరచనలకన్న సుప్రసిద్ధము, పండితా రాధ్యము. తరువాతిరాక్షసికు లనంతునిం బరమప్రమాణముగా నంగీకరించిరి.

చిత్రకవి పెద్దన (16 శతాబ్ది) లక్షణసార సంగ్రహములో—

“త్ర్యక్షవర్తప్రసాదకవిశాఖ్యుని వేములవాడ భీము న
య్యక్షత భక్తి విస్మయ దనంతు ననంతుని”

అని కవిస్తుతిలోఁ బేర్కొన్నాఁడు. మఱి లక్షణసార సంగ్రహము చాలవఱకు ఛందోదర్పణానుసారి యని యికించికఁ దెలియఁగలదు. మలక్షణ సారము కవి సంకేతని, అభ్యుదయము, సర్వలక్షణసార సంగ్రహము, రంగ రాట్నందము మున్నగు లక్షణగ్రంథములందు ఛందోదర్పణ ముదాహృతము. మొదట విష్కరి యభ్యుదయి ! ఛందోదర్పణమే యుపకర్య గ్రంథములలోఁ బ్రధానమైనది. పెక్కులక్ష్యలక్షణము లభ్యుదయి ఛందోదర్పణచ్చాయలో నుత్తరించెను. మఱిగొందఱు వ్యాఖ్యాత లిందలి పద్యములఁ బ్రమాణముగా నుదహరించిరి.

గ్రంథవిషయ పరిశీలనము

ఇంతటిది నాలుగవ్యసముల కృతి ఇందు పయనగా (1) గురు లఘు గణయతి ప్రాసలక్షణములు, (2) పృథ్వీములు, (3) కాకులు, పట్నీకృతములు, (4) దశదోషములు, సంధిసమాసములు ప్రభుచింపబడియె.

I ప్రథమాశ్వాసము

గణభేదములు

పద్యసంఖ్య—20

గీ. ఒక్క నెలవున నెనిమిది యొకట నాల్గు

వెండి లఘు వెక్కినది నాల్గు వీనిలోన

నగణ పునరుక్తి నొక్కటి డీనియె నాల

దొంతి పదునాల్గు నిరువది తొమ్మిదింట.

తఱద్య మర్థము కాలేదని నిడుగువారు వ్రాసిరి. ఇందుల కర్థ మిట్టా హ్యము—తెనుగు ఛందస్సులోని గణముల మొత్తమును తెల్పు పద్య మియ్యది.

ఒక్క నెలవున నెనిమిది—మ య ర వ త జ థ వ లు... 8

ఒకట నాల్గు—గగ, లల, హ, వ ... 4

వెండిలఘు వెక్కినది నాల్గు—మూర్ధ్యంద్రగణప్రస్తార

మన అది లఘువున్న గణములకు ముందు వెండియొ

లఘువు నిల్ప వలయు, అట్టిది నాల్గు—నగణము

నల నగ, నల—వీనిలో నగణపునరుక్తి నొక్కటి

ఢీనియె—మొదటి దాన నగణమున్నది అది తీసి

వేయగా ... 3

దొంతి పదునాల్గు చంద్రగణములు ... 14

గణముల మొత్తము .. 29

ప్రాసభేదములు

సమ ప్రాసము

89. అయ్యుపేంద్రుని లోడగాంచు బేయ్యుపాయకు
 మనెడు దీర్ఘాదు లచట న్రాప్వాదులయన
 నయ్యుపేంద్రుని లోడగాంచు బేయ్యుపాయకు
 మన నకుప్రాస మగు నూడఁ జనదు రహులు.

ఈ ప్రాస త్రిశ సుధి విషయకము రహలయందు మాత్రమే యూడ
 రాదని నిర్దేశించబడినది. అ+ఉపేంద్ర - అ+య్యుపేంద్ర - అయ్యు
 పేంద్ర అగును. అ+రాముడు - ఇత్యాదులందు న్రాప్వద్విత్వములు రావు.
 అనంకుడు తెప్పిన రహులకు మాత్రమే కాక క ష న లకును రాదని
 యెఱుంగఁదగును.

త్రిప్రాస

48. సంఖ్యఃఖలుకు త్రికారముఁ జూచు దకార
 నదృశమై త్రికార ప్రాస సంజ్ఞ గలిగి
 యా త్రివిక్రముఁ దథయ ప్రదాత యునఁగ
 వాక్త్రియో నోజ్జ్వలంబు విష్ణు భక్తులనఁగ.

సంఖ్యాధిక త్రికారమునకే ప్రాసలో రేఫ శ్లిష్టముగానికేవల తకా
 రముతోఁ జెల్లులడి యగునని యనంకుని వైచద్యభావము కాని భారతము
 లాని వృత్తియవంత్కులై...మూ, ధాత్వరఘుక్షీతీకులు' అను పద్యములూ
 సంఖ్యఃఖలుకు త్రికారములేదు. ఈ పద్యమునుకూచి యే త్రిప్రాస
 యేర్పడియుండునని నాయూహ అప్పుకవి ప్రయోగపరిశీలన మొనర్చి
 త్రికారమునకేకాక కారవడిగల చోట్ల జెల్లు నా కారవడిలేక ప్రాసమై
 త్రి కుట్రావహచ్చునని సంయుతాసంయుతప్రాసమని దీనికి పార్థకమగు పేరిడి
 నాడెను.

త్రికారమునకు మాత్రమే యీ ప్రాసమైత్రీ విధించిన యనంతకుఁజే
తన భోజరాజీయమున క్రకార కకారములకు సంయుక్తానుయత ప్రాస
సూర్యముత్పాదము.

అకర్కటి గర్భమున న

నేకంబులు పుట్టె విల్ల వీనుడు మృతయై

ప్రాళ యిదియేమి కతమున

నోక్రచ్చుట ప్రతియుండె నొగిగర్కటియున్. (6-273)

ప్రాదిప్రాస

48. బాష్పవారాధిత్రేతల ప్రాప్తి మనఁ

ప్ర+అన-ప్రాస - ఇందు అకార మాదేశము. ఇట్లొకే అకారము
నకుఁ గేవల నకారమునకుఁ బ్రాసమెల్లఁగాని గుణ-మన' అను రీతి గేవల
అనలకుఁ తెల్లనేరదని లాక్షణికులమతము. కాని సాధారణ నలలప్రాసమైత్రీ
గల ప్రయోగములంద గలవు. మచ్చునకుఁ గొన్ని చూపెద.

భాగవతము (6-276)-దుశితాల ..ని, దుశితము

శివతత్త్వసారము- (47)- జ్ఞానము దొరకొనదని తా, రాజుఁబడి.

" (137) గుణవత్పాత్రులఁ బాఠించి, విజ

నశ్చిచోతకమారసంభవము (10-38)-ఒకరిగర్భంబులదరె న+క్షణములొన

మణియు ననంతకు తొక్కప్రాణశబ్దమునే యువాహరింతె అప్పుడని
యాదేశ అకారముల కన్నింటి ! నిధిమెల్ల ననుటయేకాక నకారమునకు
నాదేశ ఎకారమునకుఁ బ్రాసమైత్రీ నిర్దేశించి యారెంటికి మధ్యప్రాసమని
జాతుకరణం భావర్ప అనఁతుని యుభయ ప్రాస కేవలము కలదు
అని యిదిగాదు. (చూ. 58. 54 వ)

బిందుప్రాస

51. సేవీపొల్లు సకారము బిందువగుచు
మీద నున్న భకారముజూడఁ బ్రాస
బంధమగుఁ గృష్ణుఁడుదయించి సంధిరిత్రి
యంతయును నిరుపద్రవంబయ్యె ననఁగ.

సిద్ధపూర్ణబిందుపూర్వక భకారమునకు ద్రుతసంధివశమున వచ్చిన
జెలుగున్న ముందుగాఁగల భకారమునకుఁ బ్రాసమైరి తెల్లనని తెలఁజఱమున
కర్థము.

1. 'జలము భకారమునకాక యన్నింటికి బిందుప్రాసకెల్లదు.
విరాటపర్యమ-

నింగంబాఁకటితో' ..నీడవ,చ్చింగుంటనకమధ్యమందు...

'బిందుపై పొల్లునాఁ జెందుసంధిలను గనందగుప్రాసము బిందువగుచు'
నని పొల్లుల కన్నింటినిప్రాసకెల్లనను నర్థ మొనంగునట్లు చిత్రకవి పెద్దన
పైయనంతుని మతమును నవరించియున్నాఁడు. ఇప్పుట గమనింపవలసిన
యంత మొకటిగలదు. ఈ బిందుప్రాస సంధిగతప్రాసలూఁ జేరును కాన
బిందుప్రాస తునుభేద మవసరము లేదు. అనఁకుఁడు సంధిగత ప్రాసయూ
తెప్పెను గాని యందు సంధియం దాదేశముగా వచ్చిన భకారమునకు సిద్ధ
భకారమునకుఁ గల ప్రాసమైరి నే నిర్దేశించెను. సంధివశమున కాగ మాదేశ
ములంగా వచ్చిన యక్షరము లన్నియు నిప్రాసభేదములూఁ జేరును. అప్పుకవి
సంధిగత ప్రాసలక్షణ మిట్లే తెప్పినాఁడు.

అర్థబిందుప్రాస

52. సార్థబిందువులై తేలిపిట్టిపటల
కరముఁ బ్రాసము నిర్బిందువైనఁ తెల్లు
నింపుముఁపులు మఱి కల మోపు లయ్యె
మాటలేటికి నుటి కాఁజేటి కనఁగ

అరుణుని పూర్వముందు గల యక్షరమునకు నరుణుని లేని దానితోఁ
ప్రాసకూర్పుట యర్థమిందు ప్రాస యనఁబడును. దీనిని ఖండాఖండప్రాస
మన్నాఁడెప్పుకని. పటలకుమాత్రమే యీ ప్రాస తెల్లనని యనఁతుని
లక్షణము తెల్పుచున్నది. ఈ ప్రాస పటలకాక పరుషసరళముల తెల్లఁ తెల్లు
నని యితర లక్ష్యలక్షణములవలన నిర్ధారింపఁబడుచున్నది. ముద్దరాజారామన
తన కవిజన సాక్షిపనిలో నిట్లు నిరూపించెను.—

‘అర్థమిందువు నిర్పిందువగు పదములు
ప్రాసముల దీర్ఘములమోదఁ బలంకఁతెల్లు
మూఁడు మూర్తులు నేకమై మోడె ననఁగ
సోకుమూకల నలఁతె నిశ్శబ్దముఁ దనఁగ.

వ. అనఁతుఁడు తెప్పినరీతి టపలకు మాత్రమే కాదు, అన్నింటికీ
తెప్పవచ్చును.” (ప్రభుకతిరంగము)

దీనిపై నర్వలక్షణసార సంగ్రహశర్త యగు మోచితుంచి తిప్పుకని
యనంతరాదుకని ద్వయములను నీ క్రిందిరీతి ఖండించెను ;

‘అర్థమిందువు నిర్పిందు వగు పదములు
ప్రాసములు దీర్ఘములమోదఁ బలంకఁతెల్లు
ననుచుఁ దగ ముద్దరాజారామన వదలి
ప్రాసములమోద నటువలె నలరు దుద్ర.

వ. అనఁతుఁడు టపలకుమాత్రమే తెప్పికాదు కాని అన్నింటికీగద్ద
(2. అ.)

అప్పుకనియును నిడువులమోది యరసున్నలనే నేర్పొక్కాఁడు.
(8-802)

పై యనఁతుని పద్యమున ముఖ్యముగాఁ బరిశీలించవలసిన విషయము
మొక్కటిగలదు. అర్థమిందు ప్రాసలక్షణమునకుఁ బరిశీలనార్థము లక్ష్యము.

'నిత్ర' లో నరసున్నగలదు, 'మోత్ర' లో లేదు; ఇది నృప్తము. నాలవ
 పాదమున 'మాట, తాఁలేటి' అను వానిలో నరసున్న యొందుగలది ప్రశ్న.
 'మాట' లో నరసున్న లేదనుట తెల్లము. ఇక తాఁలేటి' లో నరసున్న
 యుండవలయు. పోపనిధి కటి వర్ణకమునకు మార్ప ముగ్ధమిందువు గల
 దనుట కాస్త సమ్యక్తముగాదు. అప్పట్ను నీ యుదాహరణ వల్లముగు. కాని
 'మాట' సార్థమిందుకముగా ననంతుఁడు దలఁచినట్లున్నది. చూడుడు.

అర్థమిందు నహితమున వర్ణమునకు బ్ర

సాది యరయ నిడుద యక్కరంబు

నేడు మనకు గల్గినామి లక్ష్యానాథుఁ

లేటి కింక నేడు మాట లనఁగ.

(1—88)

దీని మొదలు వద్యము పూర్ణమిందు పూర్వక నకుప్రాసమును చెల్లును.
 ఇది యర్థమిందు పూర్వక నకుప్రాసమును తెల్పును. దీర్ఘ ముల మీదనే ప్రాసలో
 నర్థమిందువుండునని లక్షణము తెల్పుచు నేడు - కాదు' 'ఏటి - మాట'
 అను నుదాహరణలు కాపెను. దీనింబట్టి యనంతుని 'మాటలో' నర్థమిందు
 వున్నదిని యూహించునగును.

ఉభయప్రాస—(రీతి—రీతి)

తేజలకార సంయుక్తములగు తకారములకు దత్సంయుక్తిలేని తేజల
 తకారములు ప్రాసమైత్రీ నందును.

ఉదా.	పాడి	...	వాడిల
	వాడ్ర	...	తండి
	మడు	...	ఇండ్లకు
	వ్వుడ	...	పండ్లు

దీనినే యభ్యుకవి సంయుతా సంయుత ప్రాసమని పేర్కొనియె.
అతఁడు దళారమునకు మాత్ర మేకాక యన్ని హల్లులకీ ప్రాసమైతి యంగీక
రింపె. అభ్యుకవి తెప్పిన సంయుతాసంయుత ప్రాసలో ననంతుని త్రిప్రాస,
ఉభయ ప్రాస యిమిడిపోవును అనంతుఁడు రెండు వేర్వేలుగాఁ జెప్పుట
యనవసరము. ఉభయప్రాస కనంతుఁడు చూపిన యుదాహరణులకుః ఖార్య క
విలక్ష్యము లిన్నట్లు లేదు. 'ఈడి - వాండ్రు' అర్థమిందు పూర్వ వించులకుఁ
లైనమైతి చెల్లనట్లనంతుఁడు గాని మరీ యే యితర లాక్షణికుడుగాని చెప్పు
లేదుగదా! 'కుండు—ఇండ్లు' వంటిప్రాసమైతి కారకుగు ప్రామాణిక
ప్రయోగమెందున్నదో! అభ్యుకవియు ననంతుని అత్యమునంటి దొకటి
వ్యయముగా రచించి యుదహరింపె.

ఇవివచనమిట్లుండ ననంతుఁడు 'వాండ్లు లేకావు మోములు దీండ్రు
మార' (54) ననుప్రాసమైతి పొరపాటుని విచారించెను ఇట్ల—ండ
ండ్ర—ండ," ప్రాసతెల్లు చుండ ఇట్ల - ండ్రు' కు నేలచెల్లరాదో!

'వాండ్లులేకావు' అనుచో వాండ్లు' కల్పయానము లక్షణవంతమా
యని ప్రశ్న.

సంధిగతప్రాస

వాడుదపోనిధి:—

ప్రథమాంతవిధప్రసవమైని కచటకపలు గనదదవలగు ననులక్షణమునకు
నీ త్రింది లక్ష్యము నొసంగెననంతుఁడు.

నీ వాడు గనువాడు నేనీను వాడు దెక్కు

వాడు వాడు దపోనిధి వాడు వెళ్ళ...

(62)

'వాడు + కపోనిధి' అనుచోను వెలుగుమిది సాంస్కృతిక కళార
మునకుచే దళారాజేశము కానేరదు. నవికృతి కల్పాత్పరత స్సాంస్కృతి

కాశాం భవంతి గవదవవాః' అని చింతామణి సూత్రము. ఈ సూత్ర ప్రకారము పై యనంతోచామృతి యసాధువు గావలసియున్నది గాని పై చానిం తోలివని కొన్ని యా క్రింది పద్యములలో గానవచ్చెను.

క. అని మొదలుగాగ నిష్ఠుని

మది నిల్చి యతండు నాకు మగఁడగునని యి

ట్లు దమము నేయుచుండెద (నిర్వచనోత్తరరామాయణము 3-8)

చ. జగముల శెల్లెదకొ...ఎంత గుమరులైన మార్పుర (నిరూట-1-286)

నీ, రల్లాపించిన ... (ఉత్తరమరిజంశము-4-58)

ఎవ్వం, దు వచించును కాఁడు భక్యఁడు . (కాశిఖండము-6-260)

నెం, పునరీక్షింపమొ..... (మణిచరిత్ర-3-6)

ప్రథమైవ —

అచ్చుమీఁదచ్చున యకార మాయజాంతు

కొమ్మగల హల్లు ప్రథమైవఁ గ్రంతునచ్చు. (64)

తత్పయంబుల యకారమునకు సంధి నిషేధము గాన 'ప్రథమయైవ' అని యుండవలె గాని కుత్ర చిత్సంస్కృతీయోఽపి ప్రాశోభ్యత్ర య్యతో భవే త్తన నభర్వణకారిక పై యనంతుని ప్రయోగమునకు సాధుత్వమున గల్గింపెను.

ప్రాస భేదములు.

భంజోదర్పణమునకు మార్పము రచితములైన కవిజనాశ్రయాదు లలో ప్రాసభేదములు చెప్పుబడవు. ఈ భేదముల వక్కానించిన లాక్షణిక లలో ననంతుఁడే ప్రథముఁడుగాఁ గన్పట్టెను ఇతఁడు 12 ప్రాసభేదముల వివరించి అనంతుఁడు చెప్పిన వానినే తూచాకప్పుక చిత్తకవి పెద్దన తన భంజములలో కావీర్యాదు. అప్పుకవి 17 ప్రాసభేదములఁ బెత్తి ఆయా లాక్షణిగ్రంథములలోని యతిభేదముల ననున్వయించి నిడుగువారు చూపిరారు. నేను వారు చెప్పుక విడిచిన ప్రాసభేదముల నొక పట్టికలో కాపెద.

ప్రా స భే ద ము ల వ ట్టి క

ఛందోదర్శనము	అష్టకవీయము	విశేషములు
1. నకుప్రాస	$\left\{ \begin{array}{l} 1 \text{ అర్థచిందు నకుప్రాస} \\ 2 \text{ పూర్ణచిందునకుప్రాస} \\ 4 \text{ సంయుక్తాక్షరప్రాస} \end{array} \right.$	<p>నకుప్రాసమునే మూడు భేదములుగాఁ జెప్పినాఁ దప్పకవి ఈరెండు భేదములుప్రాస మైరిలానే యనంతుడు తెప్పెను.</p>
2. ప్రాసమైత్రి	$\left\{ \begin{array}{l} 11 \text{ ప్రాసమైత్రి} \\ 16 \text{ అభేద ప్రాస} \end{array} \right.$	
3. ఋప్రాస	14 ఋప్రాస	
4. త్రిప్రాస	...	ఇది యష్టకవి నుతమున సంయుక్తాసంయుక్తప్రాస లా నిమిదియున్నది.
5. ప్రాదిప్రాస	9 ఉభయ ప్రాస	
6. నకులఘుప్రాస	7 లఘుద్విత్వప్రాస	
7. వికల్పప్రాస	8 వికల్పప్రాస	
8. చిందుప్రాస	...	అష్టకవి చెప్పిన సంధిక ప్రాసలాసంతర్గతమగును.
9 అర్థచిందుప్రాస	8 ఖండాఖండప్రాస	
10. ఉభయప్రాస	5 సంయుక్తాసంయుక్తప్రాస	
11. సంయుక్తప్రాస	..	అష్టకవి యిది యనవసర మనిచెప్పలేదు కాబోలు
12. సంధికప్రాస	$\left\{ \begin{array}{l} 17 \text{ సంధికప్రాస} \\ 6 \text{ రేఫయుక్తప్రాస} \\ 10 \text{ అనువాసికప్రాస} \\ 12 \text{ ప్రాసవైరము} \\ 18 \text{ వ్యవర్గజప్రాస} \\ 15 \text{ లఘుయతారప్రాస} \end{array} \right.$	<p>అనంతుడు రేఫయుక్త యిది తెప్పె. అష్టకవి యాయది చెప్పలేదు, ఈ ప్రాసభేదమును తెప్పె</p>

యతిప్రకరణము:

అనంతుఁ డిరువదిసాల్గు యకులు చెప్పెనని గ్రంథమును బరిశీలించుగాఁ
జెలియుచున్నది భీమనది చెప్పె ననంతామాత్యుఁడు చేసె వెనుక యకు
లిరువదిసాల్గు' అని యభ్యుకవియుఁ జెప్పియున్నాఁడు కాని యతిభేదములఁ
జేర్చొక వద్యములందు (78 79, 80) విర్వదిసాల్గుయకులు చెప్పఁ
బడవు వద్యములేదని లోకించెనేమో ! *

రీ విరముము (రివడి)

87 వ. విలనద్రుకారమును వ

జీల రీ విరములు కొరి ఋషులకు శక్య

కృష్ణులకు దశగ ఈ విలకు

వలఁకుగ రీ తోడి విరతి తలొనఁచెందుక.

ఇది పూర్వముద్రుత పాఠము నులక్షణసారమునకు నీ పాఠమే
కానఁబడుచున్నది.

రి వర్ణమునకు (రి-రీ క-రేలకు) ఋకారముతో మైత్రి రివడి యనఁ
బడును. ఛందోగర్త లందఱి యతి భేదమును జెప్పిరి కాని ద్వితీయ ముద్ర
లలో నీ క్రింది గ్రంథపాఠ మొనఁబడినది.

'విలన ద్రుకారమును వ

ఋణ విరములు మొందు కొరి ఋషులకు'

దీనిని ఋ-రు' యతి యని జేర్చొక్కారు నీతికల.

ఇట్టి ఋ-రు' వడి యే లాక్షణికుఁడును జేర్చొక్కలేదు ఇది లాక్షణిక
వచ్చుకముగా నేరదు. అనంతుఁడు జెప్పినది రివడి, రువడిగావని యెఱుంగఁ

* ఈకూర్పులో యతిభేదము విర్వదిసాల్గు సంఖ్యలతోనాచే
కానఁబడినది, పూ. ము లో విదిలేదు.

దగును. దీనియే యిందో దర్శనములాని 88-వ పద్యమును జరిపించి నియ్యది రివర్స్ విషయము యని తెల్లదుగును.

అ కారయతి

యికారమునకు రి' వర్ణము తెల్లనట్లు, అికారమునకు 'రి-శి' వర్ణములు తెల్లనని యనంతుని చుకము.

ఉదా! కృష్టిలేదు కారి గుణావ + శివనంగ

యికారమునకు ఇ ఈ ఎ వి లు తెల్లబడియగునట్లు, అికారమునకు ఇకారాదులు తెల్లనని యనంతుడు నిర్దేశించెను. యి అ వర్ణములకు సావర్ణ్యము కలదుగదా! అట్లుండ నేల తెల్లరాదు! ఇంకకు ననంతుని లక్షణమునకుఁ బ్రాచీన ప్రయోగము చూగ్గము.

ఈ క్రింది ప్రయోగములు గమనార్హములు:—

భారతము - ఆదిపర్వము—

నీ. వివచయ్య కృతవీర్యుడను జనపతి...

అతని వంశమున వార్య ధను లుబ్ధులై

కృతవీర్య ధనుమైలు + కృష్టిసేవీ (7 - 133)

శ్రీనాథుని కాశీఖండము—

నీ. కృతవీర్యుడొకరి సు + కృష్ణావధి కమైన

చంచక్రుశద్వీప జగతిఁజేరి (8 - 281)

చంద్రారామాయణము—

కృష్ణ పట్టాభిషేకము + గీకరించి (8 - 165)

ఎఱ్ఱన మారినకము—

శేవల భోగయోగ్యుని + కృష్టి (ఉత్తర - 4-814)

ఈతై ప్రయోగములందొక్కటి ఇ ఈ యి యిరా ఎ వి లు గూడిన క ణ గ ణు లు క్క' వర్ణముతో యతిమైత్రినందునని యేర్పడుచున్నది. దీనివల్ల పద్యకవ్యాదు లెవ్వరు బలికిలించినట్లు గానరాదు.

* (యా నావ్యాసము - అికారయతి-అంభోసాహిత్య పరిషత్తుత్రిక- ౪3 సంపుటము - ౪ నందిక)

ప్రాదియతి

'పరాశక్తులు చొరపు తెలుగురావను ఇందు' (92వ) - అని యువనర్థలగు ప్రాదుల యిర్వడిండిలో పరా, అజ్, అసి' అను మూడిటి నిషేధము నూచించిసాడు ఇందు తెలుగురావ యనఁగా దత్తమాంధ్ర) భావయనియే యర్థము గ్రహింపవలయు అచ్చతెలుగునఁ బ్రాదులకు బ్రతే శములేదు గదా! కవిజాత్రయమున ఉపనర్థవింశతి వర్ణ భయములెల్ల వని తెప్పుటచేసిది; చేసి నిషేధము గానరాదు భీముకు దర్వాది వాడును, అనం తునికి బూర్వుడగు విన్నకోట పెద్దన అప్పాజ్ అను నిరూపణ మప్రసిద్ధ మనియే 'పరా' అనునవనర్థ కుభయయతి లక్ష్యములు బ్రదర్శించిసాడు సూత.

తిత్తుల విశేషించుచోటుల రేకనాథుఁ

తుర్విరక్షించుచోటు ల+రోధభూతాదు

(కావ్య - చూడామణి 7 ఉచ్ఛా - 49)

అప్పుకవి యనంతుని మార్గమునే యనువరించి ఆంధ్ర)మునకు జేరిని పరాశక్తులు మూడుగాక' యని చూడామణిసేవయు ననిగాఁ బరికిరింపక నుడివిసాడు. తర్వాత గమ్యారంగకవి తన రంగరాట్టండమున నుపనర్థ వింశతి కుభయయతి ప్రయోగములు జూపెను. 'పరా' అను నవనర్థ కుదా హృతి యింతకు ముందే చూడబడినది.

అసి' రంగకవి యిచ్చిన లక్ష్యములు—

శయధృతి ఫణివలయ భవా

వ్యయ విహిత విశుద్ధ సంని+దాత్రిక

(వ్యురమైత్రి)

జయ విజయ వినుత జన్యా

వ్యయ దూరానంద రూప+భావర

(వ్యంజనమైత్రి)

అసి+అయము—అవ్యయము-(లయము)

అజ్—రంగకవి చూపిన లక్ష్యము—

జూనితిలక వజ్రన నం

తాన మహిమ భవత్పు+భావము...

'సుధా+అకాశము' - ఇందు 'అకా' కలదుగాని పై యుభయర్థల బద్ధులైదు. ప్రాదులమీద వ్యరము లలికినపుడే ప్రాదియతి తెల్లుము. పై లక్ష్యమున 'అకా' పై వ్యరము సంధింపలేదు. సుధాశబ్దమునకు 'అకా' పువైనది. ఇది ప్రాదియతి లక్షణ లక్షితముగాఁజాలదు. 'భాసునహస్తభాసి వృష+భాధిపు' దను సంధియతిని లోలినది. ఇట్టి యతిని సుభవర్గసంధి యతిగాఁ జేర్చొని యప్పుకని నిత్యసమాస విక్రతులలోఁ గలిపివేసెను (చూ. అప్ప-3-134) అకావ్యుఁడై ప్రాదియతి విధానము సరిపడదు 'అకా' లో సకారము లోపించుటయే యిందులకుఁ గారణము. సహ+అంచిత - సమంచిత 'అనురీతి 'అకా + ఉదక - అణందక' కాదు, 'ఉదక' మనియగును. సహితయందు వాల్లు నిలువదు.

దీనింజట్టి యొక్క 'అకా' అను సుభవర్గపు ప్రాదియతిలో నిక్షేపించుట సమీచనమగునని యరయువది.

ప్రభునామాంత విరమణము

ఒరుల నన్నయనచోట నూదఁబడక
ద్వివిధమగుఁ బ్రభునామాంత విరమణంబు
మహి నయోధ్యకు రాజారా+మనయనంగ
అతని బట్టపుడేని నీ+కమయనంగ (119)

రామన నీకమ - అనురీతి నూదఁబడకయున్న చోట్లయందు మాత్రమే యుభయ యతి చెప్పఁబడినది. కాని యూదఁబడినను (ద్విత్వ యుక్తవయ్యును) నీ యుభయయతి తెల్లు ప్రయోగములు గలవు. అప్పుకని రెంటి కుభయయతి చెప్పినాడు (చూ. నామామాంత విక్రమములు)

యుక్తవికల్పయతి

నలి కకారనల్లికరానునాసికాఖ్య
గదిసి తత్సంచమముగా వికల్పవిరతి
గలుగుఁ జక్రి వల్లవనుదృ+చక్రఁదనంగఁ
గములశ్రేస్తుండు పకల ది+ అహితుఁ దనంగ (124)

కళారమన కనుసాసితము పరమగు న్నలమగు వికల్పయతిని తెప్పి
 వాడనంతుడు. 'దిక్ + కుహిత - దిక్చహిత' ఇచ్చోట గళారము లాసించి
 యున్నదిగానఁ గళారమునకు యతి పొడింపవచ్చు దిక్చహిత, దిక్చహిత,
 అని రెండు రూపములందును. ఈ సంధి వికల్పముగాన నీ యతి! పేరు పెట్టఁ
 బడినది ఈయతి కళారమున కొక్కదానికే యేల తెప్పెనో! కదటకదలన్నింటి
 కనుసాసితము పరమగునని దత్తత్వంచనూత్తరము లాడకమగును నల్ +
 మని - నన్నని నద్దని. వర్గచాల్లు లన్నింటి కీయతి తెప్పట నమంజనము.
 ఈయనంతుడే వికల్పప్రాసలోవర్గచాల్లు లన్నింటి తెప్పినాడు చూ.

సానుసాసిత లా వర్గ చాల్లులకుఁ దృ
 తీయములు వికల్ప ప్రాసమై యెలయు
 ప్రాక్తుగంబుపై రవిదోతె నన్నివోతి
 ప్రాక్షాణుండై నులింతి నీవాన్ని యనగ (1-50)

వికల్ప ప్రాసయు వికల్పయతియు ననుసాసితసంధికి సంబంధించినవి.
 ప్రాసలో వర్గచాల్లులన్ని తెప్పి, యతిలో నొక్క కళారము మాత్రమే
 గ్రహించుట వింతగా నున్నది

చిత్రకవిపెద్దన యనంతు ననుసరించిన వాడయ్యును నీసందర్భమున
 బహుమాక్షదృష్టితో ట్లు రచించె—

సంధులకు రెండు రూపముల్ జరగు వర్ణ
 మున వికల్పాత్తరయకులు దనరు గృకులు
 దలఁపు రాముపైనిడినన + న్న రివి యనిన
 భంటితానురసముదాయ యాంజనేయ”

అనంతుడు (జగత్ + హిత) జగద్ధితాది (అంతోగ్విప్ల) సంధులందలి
 యతికి వికల్పయతియనియు (దిక్ + కుహిత) దిక్చహితాది (అనుసాసిత)
 సంధులందలి యతికి యుక్తవికల్పయతియనియు వేర్వేరుగా నాడుకరణము
 గావించె, అతియతాక యుక్తవికల్పమున నొక్క కళారమునకే తెప్పినాడు.

తైలండు యతులును వికల్పసంధికిఁ జెంది యేకవిధానమున కలది గావ రెంటిని గలిపి పెద్దన వికల్పయతిలోఁ జెప్పినాడు. సంధులను రెండురూపముల జరగు వర్తమున ననుటచేఁ తైలండు సంధులందేకాక యింక నట్టి నేనీది యున్నను నిందులానే గ్రాహ్య మగునట్లు చేసినాడు.

అప్పుకది యతిసంఖ్య పెంచుతునము గలవాఁడు గావ ననంతునిధోరణి వికసాదలేదు కాఁబోలు. వికల్పయతికి నంత్యోష్ఠ సంధి యనియు, యుక్త వికల్పయతికి వికల్పవిరచన మనియుఁ జేర్చించినాడు.

II ద్వితీయాశ్వాసము

అర్ధసమవృత్త విషమవృత్తములు

అంగకాస్త్రము—

అనంతుఁడు దీనిని స్వస్థానవిషమవృత్త మని జూచినాఁడు.

భూరి భమంజుల్ పొందు నగంబిం

పారగ నర్థం బై యట పామన

కారీ విప్ర నజంబు గాంతమై

యారూఢంబున సంగకాస్త్రమున్.

(122)

ఒక్క భందంబున నొకొకని పాదముల చేతైన స్వస్థాన విషమ మయ్యె' అని యనంతుని నిర్వచనము (119). ఒక భందమునఁ జూపిన నాలుగు భిన్నవృత్తములు నాలుగు పాదములం దున్న స్వస్థాన విషమ వృత్త మగు నని నై నిర్వచన భావము. పై లక్ష్యమునఁ బూర్వార్థమున భ-మ-న-గ' గణములు, ఉత్తరార్థమున మ-న-జ-గ' గణములు లంఘన నాలుగు పాదముల భిన్నవృత్తములు లేవు. పై లక్ష్యపద్యము స్వస్థానార్థ నమవృత్త లక్షణ ప్రకార మున్నది. అనంతుఁ డెట్లు విషమవృత్త మని పేర్కొన్నాఁడో దురూ

హ్యముగా నున్నది. అప్పుకది యంగజాస్రమునకు నాల్గుచరణములందుఁ గ్రహముగా - 'భమబలు, మనబలు, మనయగలు, రజరగలు' అను గణము లుండునని తెప్పెను. (౬-209)

ఇంక నిట్టివి కొన్ని యీ ఛందమునఁ జరిగిరింపవలసినవి గలవు. మఱియొక్క చద్యమును జూచి యీ ఛందము ముగియెడ.

విజారచనము - ఇది సర్వపరస్థాని విషమవృత్తము. (127)

భిన్నఛందములకుఁ జేరిన వృత్తములతో నాల్గుపాదములు నాల్గు విభములగ సర్వము విపరీతముగా నుండు వృత్తభేదము సర్వపరస్థానివిషమవృత్త మనఁబడును.

ఈ విజారచనలాని గణముల విషయమున ఛందములందుఁ జరస్పర భేదము గానఁబడుచున్నది.

అనంతర ము.

విన్నకొట పెద్దన.

1. త - య - స - స - గ

త - య - స - స - గ

2. త - జ - స - భ - గగ

త - స - జ - స - గగ

3. త - జ - స - భ - స

త - జ - స - భ - స

4. భ - స - స - భ - స

భ - స - స - జ - ర

అప్పుకది —

చిత్తకది పెద్దన —

త - య - స - స - గ

త - య - స - జ - గ

త - జ - స - భ - గగ

త - జ - స - భ - గగ

త - జ - స - భ - స

త - జ - స - భ - స

భ - స - జ - జ - స - గ

భ - స - జ - జ - స - గ

అనంతాద్వైతము లక్షణములలో గొంత భేదము గలదు. అద్వైతము 18, 14, 15, 16 భేదములందుఁ బుట్టిన భిన్నవృత్తముల వరుసగా రచించెను. అనంతాద్వైతముగాక 18, 14, 15, 16 భేదములఁబుట్టిన వృత్తముల నిశ్చయము. మూడు స్థానములలో భేదమునఁ బుట్టిన వృత్తములు చూపబడినవి వర్ణనరసాన వివక్షమునకు భిన్నవృత్తములతోకాక వృత్తములే కదాయుండవలయు. అనంతాద్వైతములో వర్ణనములో వర్ణనమునకు గురువర్ణనముగా నున్నది నరీవర్ణనము.

దండకము

రెండుభేదములే వచ్చు ననంతాద్వైతము.

1. నరహగణములు వరుసగా నిల్పియున్న వర్ణనములు నూర్చి కుద గురు వుండునట్లు రచించుట.

2. అదినుండి కుదిరెడి వర్ణనములు కదవకు నొక గురువు నిల్పుట.

పై రెండేకాక నగణనములనుపై రగణములు నిల్పి దండకముల రచింపవచ్చు. ఇట్టి దండకములే సంస్కృతమునఁ బ్రచురముగా నున్నవి. (దండక భేదములకుఁ జూడు నా వ్యాసము - దండకవాక్యయంత్రము - అంధ్రప్రదేశ్ హేతులంబ సంపత్కరాది సంచిక)

III తృతీయాశ్వాసము

మహాశ్కర (40)

1 మార్గ + 1 ఇంద్ర + 1 చంద్ర — మొత్తము 7 గణములు ప్రతి పాదమున నుండవలయు. కొన్నియెడల రెండవస్థానము గణములు మార్గగణ

జులుగానైన నుండనగు నది విశేషబుద్ధి నువ్వకుండు తెచ్చెను. ఇతని కర్వాతి భండకర్త అట్లే వ్రాసిరి. కన్నడభాషనుండి యక్కరలు నువ భాషలోకి ప్రవేశించినట్లున్నది. తెలుగునందు వలె నందు నక్కర లైదే. గణములతోన్న లోను రెంటును భేదములేదు నున సూర్యగణమును వారు ప్రస్తావించుదురు. వారి పిరియక్కరలో (నువక్కర) ననిపాదములందు రీ-వ గణము విష్ణు, గణము (నున ఇంద్రగణము) గాక ప్రస్తావనముగా నుండవలె నని నియమము. ఈ నియమము వంటిదే పై తెలుగుబుద్ధిగణము, కాని యిది యైచ్చికము. అనంతని నువక్కర వద్యమున నాలవపాదమున నాలవగణ మింద్రగణము గాక సూర్యగణముగా నున్నది. (ప్రథమ చతుర్థ పాదము అందవారింబెద.)

“అది వారమా, దిగవను, క్రమమున నన్నివార, సరముల నొక్కించును,

అద, రూపన, నెడసొచ్చు, ననియ, నక్కరం, అంతము రాయ్యలెల్ల”

IV చతుర్థాశ్వాసము

కుసుంధి (19)

దీనోదయండు (దీని + ఉదయండు)

ఇదెట్టొదవె (ఇది + ఎట్టొదవె)

‘ప్రాయస్తస్యాప్రిహూదికష్యేకః’ అని చింతామణి కిమాదిగణమునఁ జేయకు లైకటములు; నీనికి నంధి విషేధించు దేలాళా! క్రుతికటుత్వము కొంతయున్నవ లై నంధులు నునంధులు గానేరవు.

దుస్సంధి (20)

స్వరకుంధియందు ద్రుతద్విత్వము కచ్చునుట. (అక్షరమున్నతండు) ఇట్టి నంధులు ప్రాచీన కావ్యములలో గావ్యచిత్తములుగా గానవచ్చును

అన్ని వ్యసన (భారతము అచి. 3 అ. 140), గజత్రయ్యోనియోని
నియమనూతనా ప్రతిమ ప్రగల్భ బహిరంగత్రయ్యోనియోని (అ. హరి
మంజము 6-226), సర్వమున్నతనిదివ్యకామయమంతు (భాగవతము
6-142), పరమము పాథ్య కార్యనిధిమంతు కామి తైర్యక 1 నియమన
(భారత - అరణ్య - 1)

వివర్ధకు పితృము—

గీ. పీఠిక బురుషసీమా యని యుగ్మడించు

చోటా దా సింహా ఇవ పురుషోత్తమంగ

(104)

నడుక్కట్ల వివర్తనలోన మోక్షమహిమలే' యని యధర్వణకారిక. ఈ యోక్తము లాచిచో నహితము గావలదియొడి అందులకుఁ బై (పురుష సింహా + అని) పురుషసింహో'యని యత - న్న యోగము లవ్యక్తము

భాషా భేదములు

గీ. సంస్కృతము తెనుగైన దత్తుడు పదము

దానఃబుట్టి తెలుగునఁ దద్భవంబు

దేరి తెనుగు దేశము మచ్చ తెనుగు తెనుగు

నిర్మలందు సిరి రొండయందు నిక్క ముగ్గు.

(105)

‘తజ్ఞా సమాచ దేక్యా గ్రాహ్యచేయం చతుర్విధా భవతి’ అని చింతా
మణి. గ్రాహ్యము భాషాభేదము కానక్కఱలేదు గాన సమంతుడు గ్రహింప
లేదు.

'తత్పరుణుఁడు నాఁగఁ దద్భవం బు నచ్చ

తెనుగు నాగ మణియు బేళ్ళ ముగ

ప్రాయశః కారకం కల దైదుతానం" అని శేష నిర్ణయం.

స్త్రీ జీవితముగనే నీ దృశ్యజీవ్య మందురు; అవృతముగను జీవ్య
మందురు.

మంచాశద్వర్ణములు

క. భూమిఁబదాఱుచ్చులునా, గామెఱసి అకారమాదిగా వర్ణములగున్
కామెదలు త్కారము తుదయై ముప్పది నాల్గుపాల్గులగు వ్యంజనముల్.

క. కలలకు భేదములేదను చలుకున కొదొలది యైదుపదలగు వర్ణం
జులు వంక్కురభావకు ... (123, 127)
అనంతుఁడు హల్లులలో కకారమును విడిచి త్కారమును గ్రహించెను.
ఈ మతము నప్పుకవి యాశ్రించి రీతి ఖండించి నాఁడు—

“కాళిహిరణ్యయైవ త్కార మగుటఁ
దలఁచు నేఁబది లిఘలలో దానిఁ గూర్చి
తొలుతభిన్నాక్షరంబైన దొడ్డ కాను
విడిచిపెట్టె ననంతుఁడు వెట్టిగాఁడె”.

అనంతుని యితర రచనలలోని ఛందోవిశేషములు

అనంతుఁడు తన భండస్యలోఁ జెప్పని లక్షణములు గొన్ని యాతని
యితర కృతులగు భోజరాజీయ రసాభరణములందుఁ గానవచ్చెను. అందుఁ
గొన్ని యాశ్రించఁ జాలెద.

అర్థమిందుప్రాస

చతురకుశాక్రమే సార్థమిందుక విర్ధిండుకప్రాస తిప్పెను గాని యా
శ్రించి పద్యమున నట్టి ప్రాస కకారమునకుఁ బ్రయుక్తము.

అఁగొని వచ్చిన విప్రులు

దాకిండు యశనమిడుము తత్పరమతి న

ప్రకటిసేయకు కుడుకు

జోగొని రావర్షమగు తిథుల మనవారికొ. (భోజ-6-161)

పై పద్యమును అరికించిన తోగొని' సార్థమిందుఁ మనవలసియున్నది. నిఘంటువులలో నిర్బిందు కముగా నీకల్పము చూపబడినది. 'నాకారణమున ఋత్విజాఁ, దేవాంతము సరకమునకు నే గడువారికొ, జోగొనిపోయెద' (భారతము - అరణ్య - 3 - 220) నన్నయ నిర్బిందుకముగాఁ బ్రయోశించి యున్నాఁడు కదా !

భోజరాజీయమున మఱి రెండెకల (4-84, 3-226) తోగొని కల్పము ననిందుకముగాఁ బ్రయుక్తము నన్నయాదుల మరచునునరింతుమేని నిందనంతుఁ దర్థమిందు ప్రాస గూర్చిజాఁ దనకతప్పుదు. లేదా తోగొని' ననిందుక నిర్బిందుక రూపద్యమును గలదనియేని భానింపవలె.

దధప్రాస

ఈ ప్రాసమైత్రి యనంతుఁడు తెప్పలేదు; కాని యాపద్యములలోఁ బ్రయుక్తము.

క. అదురపట్టక శోర్వక

యోదైవకు మరణమేల యొనగ నె యునుచున్

నేఢిండు నృపతియొద్దకు

నాదరమతి నారదుఁడు ర యున్నున వచ్చెన్. (భోజ 6-171)

క. మొదలగు కథలం చభవలు

దధలంకు భయకక్షమహల తగ

(భంజీ - 1-26)

భద్రయతి

క. కామస్వర యతి యగునికః

దే కదలక బలధిః బవ్యశింతే ననఁగ - (భంజో-1-94)

భద్రయతి దర్శనమునఁ జెప్పుటచేదు. 'బవ్యశింతే' అనుచోట 'బవ్య' పింతే' ననుపాతము వశించిన నిర్వాప్తమునఁ గాని యుక్తమి యా బవ్యమునే యాభేదయతిక్రింద లక్షల మైత్రికి లక్ష్యముగా నిచ్చినాడు.

రణయతిప్రాసమైత్రి

ఎక్కటియకులలో రణయతిచేర్చియుంటున్నది నివిభక్తముని యూహించునగు. అనంతంఁ డీవిషయమున నుష్ణముగాఁ జెప్పలేదు. పాస్ మైత్రిలో దీనింగూర్చిన ప్రస్తావనే లేదు. తదభావముచే రణపాస్ మైత్రియ ననంతునికి సద్భక్తము గాదీ మో యని తోచును. కాని యాక్రింది తద్రచనలలో రేఫణకార సాంకర్ష్యము గోచరించెను.

ఉ. పాణుల పేరు తెచ్చుకొని—మా, తోకొడగొట్టు (భోజ - 6-188)

ఉ. అణుమొగంబు లాకఁడు—నవ్వుచుకొ, జేరుట (భోజ - 5-201)

ద్విరదగతిరగడ—

అంబమున ప్ర యుగతి + ప్ర త్పెనఖముల రిపులు

+ రంబు నరసింహుడనఁ + గ్రామసంయుక్తయతి (భంజో-1-111)

క. శృంగార భంగులైదు తె

అంగులు చాగ్విలననంబు + రహి (రహా-8-26 పుట.)

క. మఱి సర్వ—, అరయుచు— మెఱువిన—, తెఱుగు—

(రహా - 8-21పు)

అభేదయతి

వ-వ' లకు మాత్రమే లక్షణమునఁ జెప్పె (1-125-మా.)
 బై, వాతైబదార్థ సంఘములు+భాతిగ (భోజ-4-102)

త్రిప్రాస

సంఖ్యార్థక త్రికారమునకు తకారముతో మైత్రి తెచ్చబడినది.
 ఈ క్రిందిపద్యమున క - క్ర' లకు మైత్రి ఘటితము.

క. ఆకర్కటి ..న, వేకంబులు...

చోకయిదియేమి కతమున, నోకృష్టులు బ్రతికియుండె (భోజ-6-273)

చిన్దుప్రాస

భకారమునకు మాత్రమే లక్షణమున సక్రము.

క. పొంజెఱుంగ వేకదా నీ

కుం బెరువున నిదియ . (రసా-4-366 పుట)

వృద్ధియతి

ఈయతిభేదము ననంకుడు చెప్పలేదు.

దిన్నకోట పెద్దన కావ్యలంకారమాదామణిలో నీయతి గలదు.
 అనంకుఁ డీయతిమైత్రి చేసిన ప్రయోగము వీ క్రిందివి—

క. అనందబ్ధమునందు మాఘమునఁ గృష్ణైకావతి (రసా - 4 అ)

గీ. అడఁజెంచె ఘనోతు వ+ల్పాకు నవల

అగఁ బింజోడ్డి నొక్కపిం+బొడ్డి యవల (భంజో-4-52)

సంయుక్తయతి—బహుయతినయతి

ఓక్క దుగున విక్రాంతలు

తెక్కగుచో సంయతములు తెనువక మునుజ

ధక్కరములు చా తెలిస

యక్కరమే యునువలయు నన్నిటఁ గృష్ణి. (1-108)

క్రిందిపద్యమునఁ జెనియనాతి క్రమణము గానవచ్చుచున్నది.

మంగళమహాశ్రీ పృతము (2-115)

పృతములతోడఁ దరు+ణీమణులు గానరుచు+లింపుగను మంగళ

మహాశ్రీ.

ఈ పృతమునకు 9-17 యతిస్థానములు

పైపాదమున నృ-ణీ-ఇ' లకు యతిమైత్రి సూర్యబడినది.

మొదట నకారమునకుఁ దర్వాత ఋత్వమునకు యతిమైత్రి ఇది బహు యతినయమథంగము ఇందు సంయుక్తాక్షరము లేకున్నను ఋత్వమునకు యతిలోఁ బ్రత్యేకత గలదుగాన సంయుక్తాక్షరము వంటిదేయగు నకారమున కొకచోట ఋత్వమునకు నింకొకచోట యతి పాసఁగించుట లక్షణ విరుద్ధము.

ఇట్టి ప్రమాదము మహాశ్రుట గ్రంథములలోఁ గొన్నియెడల గోచరించియు. మచ్చునకు గొన్ని—

మహాస్థరః ఓరి నూలు గోటి సంఖ్యల్ + 7దయః గరి వరా

+ శిరి సాహస్రసంఖ్యల్ (ఉత్తరహరి-185)

స్థరః బాలవృద్ధా, ర్ర స్త్రీ కేమణుగా సం+దయః పొలిసిన తె

+ స్కన్ అయంచేట నాకున్ (భాస్కర-యృద్ధ)

అప్పుకవియే యట్టి ప్రమాదమునకు లోనై నాడు-
గ్రంథపదీ వృత్తమునఁ జెన్నా + రంగఁ బలుకుదురిలఁ

+ గది వరుల్లెన్

'ప్రమాదో ధీమతామసి' కదా !

అనంతునిదీ చుట్టొక పద్యపాదము-

'నాకళలులనెలం + నముచి నూచనువ్రూప + నతఁడు చాన్తెన్

+ నందనోపాత్త నాడు (జయభద్ర రగజ-3-67)

నాకళలులభయయతిలొఁ జేసినదిగాన నిందుఁ దొలఁత నుల్లంసకుఁ
దర్వాత స్వరమునకు యతిసూర్యబడినదని యూహించునగును.

అఖండయతి

ప్రాచీనిత్య సమాసాద్యభయ యకులందుఁ జేరని స్వరసంధి క్షుణ్ణిత
కల్పములందు సంభృతరమునకు నుల్లంసో యతిమైత్రి పాటించుట యఖండ
యతి యందురు. కవిజనాశ్రయముం దఖండయతి చెప్పబడినది. అనంతుఁడీ
యతిభేదమును జేర్చొనలేదు గాని యాతని పద్యములలో నఖండపట్ల
చూపట్టుచున్నది.

అ జేసోదంచికు భక్తిముక్తి ఫలదుక్ + గీర్వాణ నిర్వాహకుక్

(భోజ-6-213)

జ్ఞానమునకు యోగ్యులుగుట + ననుభవంబై (రస-2-9 త్)

అఖండపట్ల భారతాది గ్రంథములందును గనవచ్చు చున్నది కొందఱు
పాకములను వ్యవహరించి మూలముగఁ దర్వాకమార్చినై చిది. అప్పుకవి
యొక్కఁడు తప్పుఁ దక్కుంగల లాక్షణికులెల్ల రఖండయతి సంకీర్తించిన వారే
యని పరిశీలనవలసఁ బరియుచున్నది.

మఱికొన్ని విషయములు.

నానా సమీక్షలోఁ బూర్వపీఠికా కర్తలు ప్రాసంగికపరమాంశము లకు నటు స్పృశించుటచేసి. ఇందు మఱికొన్ని ముఖ్యములయిన వానింబరా మర్పించెద.

(1) అనంతుడు కవిజనాశ్రయమును ఎరిగి ఉన్నట్లు కనబడదు' అని ప్రీతాపతిగారు వ్రాసిరి (చూ-ఉపోద్ఘాతము.)

ఈ యభిప్రాయము సరిగాదు. కవిజనాశ్రయము పోలిక లిందంతటను గాననగు. (చూ - నావ్యాసము - అనంతుని ప్రకృతి - అంధ్రసాహిత్య యుగ - శ్లోక 34 సం-౧-3 నుంచికలు.)

(2) ప్రథమాంత విభక్తులపై' అను పద్యమును ముద్దరాజారామన్న 'రాఘవ పాండవీయాదర్యము'లో నుదాహరించి నాడు అని యుపోద్ఘాతములో నున్నది (ఈ పుట) ముద్ద రాజారామన్న వ్రాసినది కవిజన సంకేపని, రాఘవ పాండవీయాదర్య వ్యాఖ్యరచించిన దీక్షద్రుగాడు. ఇతని యన్నయగు ముద్ద రాజు పెదరామన్న దానికిగర్త. (చూ. ఆదర్య వ్యాఖ్యాంక గద్యము.)

(3) శేషయుగ యతి- ఈ యతిభేదము అనంతు డెందుట చెప్పినాడో తెలియదు ..ఇది యొక యతిభేదముగా చెప్పియుండదని నాయభిప్రాయము' అని సీతాపతిగారు వ్రాసిరి (చూ ఉపో-16 పుట) మీఁదు మిక్కిలి వారు శేషయుగయతిని దీసివైచి భిన్నయతి లక్షణముక్రిందఁ జెప్పుటచే

అటు ఇకారాంత పదము మీఁదటి దికార

మది యనంగ నవ్వల భిన్నయతిఁ జెల్లు' (1-122)

అటు పద్యమును బ్రశ్నేక యతిని జెప్పననిగా భావించి దానికి దియతి' యను పేరిడి యతుల బట్టికలో 24 యతుల సరిపుచ్చిరి అనంతుడు భిన్నయతి యని పేర్కొనుచుండఁగా దియతి' యను మాత్రమే నృప్తియేలాగా!

తెనుగున ఋత్యమండదనియు శ్రుచ్చిది శ్రుక్కు, శ్రుక్కు మున్నగు శబ్దములలో నున్నది శేఫలేకాని పట్రసుదులు గావనియు, నిట వానికి యతి స్థలములందు శేఫమైత్రి సూర్యచలయుననియు నిర్దేశించుటతో యవంతః డి శేఫయుతయతిని చెప్పియున్నాఁడు. అప్పుకనియు నిట్టి కలంపుతోడనే శేఫ యుత యతి చెప్పుకున్నను శేఫయుత ప్రాసమే జెప్పిరాఁడు. ప్రారాధచంద్రాస్త్ర +కృత్తరువాహలై' (భాస్కర - యుద్ధ 1448) వంటి శేఫ ఋతార యతిమైత్రి గల ప్రయోగములు ప్రమాద పరిశములు గలవు ఇట్టి వానిని వారించుటతో యీ యతిభేదము చెప్పుటడియె నని యరయునది 24 యకు లలో దియతి' యను భేదము లేదు. శేఫయుతయతి యన్న దొక యతి భేదము.

ఈ భండోదర్పణమున నమిషింపవలసిన విషయము లింకను తెక్కులు గలవు. దీనింశూర్చిన విభులనమిషున శాంభిసాహిత్య పరిషత్పత్రికలోని శావ్యానములఁ దిలకింపఁగోరెద ఈ శ్రోత్రకూర్పులలో నీగ్రంథము పైపెలు వడిన శ్రీ వర్ణమాడి గోపాలకృష్ణయ్య ప్రభృతుల విమర్శలందలి విషయములు నవరణలు గొన్ని యుక్తము లని తోచినయవి గ్రహింపఁబడినవి.

తృతీయ ముద్రాశార్థము గ్రంథ మామూలగ్రంథము పరిష్కరించి యాయఁగోరినందులకును దదనుగుణముగు నమిషున బ్రకటింప నుద్దేశించి నందులకును మా మిత్రులు శ్రీ చంద్రమూళికాస్థులవారికిఁ గృతజ్ఞుఁడ.

మదరాసు } 20-2-1953 } విద్యాన్ రావూరి దొరసామిశర్మ, బి.ఓ.ఎల్. ఇట్టు

కృత జ్ఞాన

అనంతరం భందము ద్వితీయ ముద్రణమునందుఁ గల తప్పులను (అచ్చు తప్పులుగాని చుట్టలనా భౌవజనితములుగాని) తదుక్తుఁ గనిపించినవి శ్రీభట్టాచార్యులవారు ప్రకాశకుల కోరికపేరకు వ్రాసిరి. ఈభందము తృతీయ ముద్రణార్థ మిటీవలఁ బరిష్కరించియంటినిగాన భట్టాచార్యుల నవరణల ప్రతి ప్రకాశకులు నాకుఁ బంపిరి. సంప్రతించిచూడ వారు చూపిన 108 నవరణలలో నుమారు 75 నే నింతకుముందే నవరించిపెట్టియున్నాను. ఇంక మిగిలినవానిలో యుక్తములు నవశ్యములు నని తోచినవానిని గ్రహించి యందుఁ జేర్చిరి. ఆ గ్రహించిన నవరణల నాయాపుటల యథస్సూచికలలోఁ జూపి యవి భట్టాచార్యుల నని తెలియుటకై వానిప్రక్కఁ గుండలీకరణము లలో 'భ' అని విద్దేశించిరి. నవరణలుఁ బంపినందులకు వారికిఁ బ్రకాశకులు కృతజ్ఞులు.

ప రి మ్మ ర్త

4—11—58

వైదిక గ్రంథములు

ప్రతి 1-4 పు. అ.

అమావాస్యోత్సవము	...	0	2
అశ్వమేధోత్సవము	...	0	4
అంధ్రాద్రావిడసంధ్యావందనము	.	0	4
ఋగ్వేదజేవతార్చన, బ్రహ్మయజ్ఞము, నవ్వరము	...	0	4
ఋగ్వేదపూర్వప్రయోగాదర్శము	..	3	0
ఋగ్వేదశ్రాద్ధప్రయోగము, చిన్ననైవా	...	0	8
ఋగ్వేదసంధ్యావందనము, నటిక	...	0	4
తిథిమంత్రములు, (ఆరాధ్యులది)	...	0	4
మంచోపనిషత్తులు, తైత్తిరీయము, నవ్వరము	..	1	4
జేవతార్చన, చిన్ననైవా	...	0	2
మంచనూత్తములు, నవ్వరము	...	0	8
మంచోపనిషత్తులు, బ్రహ్మమేధసహితము	...	0	6
పితృతర్పణము, చిన్ననైవా	...	0	2
బ్రహ్మయజ్ఞము, నవ్వరము	...	0	8
మహాస్యాసము, నవ్వరము, చిన్ననైవా	...	1	0
మంత్రపక్షములు, నవ్వరము (విశాఖాంత)	...	0	6
తైత్తిరీయ ఆరణ్యకోపనిషత్తులు, పితృమేధము, మంత్రపక్షములు			
సహా, నవ్వరము	...	3	0
మంత్రపుష్పము, నటిక	...	0	2
యజుర్వేదసంధ్యావందనభాష్యము	...	1	4
యాజుషపూర్వప్రయోగచంద్రిక, నవ్వరము	...	5	0
యాజుర్వేదసంధ్యావందనము, మూలము, నవ్వరము	...	0	2

జ్యోతిష గ్రంథములు 1-4 అ.

శివోత్తమనూర్తము, శ్రీనూర్తము, అంధోజీవాతాత్పర్యము	0	8
శివో అర్చికమంత్రములు	...	1 0
శ్రీవైష్ణవసాహిత్యము చిన్ననైఱా	...	0 8
శ్రీవైష్ణవకాండప్రయోగము	...	0 8
నూర్తనమహాసాగరము, చిన్ననైఱా	..	0 2
భుద్రము—నమకము, చమకము, నవ్వరము చిన్ననైఱా	..	0 8
దుద్రాధ్యాయము, పదీక	...	2 8

జ్యోతిష గ్రంథములు

అయిది (గత) సంవత్సరముల కుచాంగము (1867-1926)	అయ్య	
అష్టకపద్ధి సాంధ్యోజాత్పర్యము	...	0 8
అయాధరత్న సిద్ధాంతము	...	0 12
కాలాచ్యుతము - అంధోజీవాతాత్పర్యసహితము	...	8 0
కృష్ణవాక్యకాస్త్రము, అను వాక్యసారసంగ్రహము	...	1 0
శేరళప్రశ్నము సాంధ్య తాత్పర్యము	...	0 4
గోళికాస్త్రము, తెలుగువచనము	...	0 4
భక్తప్రశ్నము ప్రశ్నకాస్త్రము, తాత్పర్యసహితము	..	0 8
జ్యోతిషకాస్త్రము, అంధోజీవాసహితము	...	0 8
కాకచంద్రిక గోళారత్నాకరము	...	1 0
జ్యోతిషార్థ వచనీకము		2 8
నక్షత్రచూడామణి, సంస్కృతము	...	0 8

ఇంకను అనేక సంస్కృతాంధ్యగ్రంథములు, నిఘంటువులు, శాగరిక గ్రంథములు మావద్ద దొరకును

వావిళ్ల రామస్వామిశాస్త్రిలు అండ్ సన్స్
 బొంబాయి 1372 292, ఎడ్వర్డుస్ట్రీట్, చెన్నై 1.

శ్రీ ర మ్మి
భం దో ద ర్పణ ము
ప్రథమా శ్వాసము.

ఇష్టదేవతాస్తుతి.

రామా స్తనమండలీమితకా

శ్రీ రాధా వక్ష్యంబుతోఁ

బారావారతరంగసంగతలన

తృత్యంకనాగంబుపైఁ

గారుణ్యామృత పూరపూరితకటా

క్షు శ్రీలఁ బెంపొందుగం

భీరప్యాంతుఁ డనంతుఁ డాశ్రితజనా

భీష్టప్రదుం డయ్యెదగా.

1

చ. ఆతనిదశావతార విభవాతీశయంబున లోకమెల్ల కా
శ్వత మగుచాద్వనభజన సమ్య-తరల్ల దశాక్షరాభిశో
భితమగువాక్ప్రసంచ మది పెద్దయుఁ బ్రస్తుతి నొందునట్టిచో
నతడును సప్తహాక్షర చయంబు జయంబునొంగుఁగావుతన్.

1. ప్రదుండెల్లదక-త్రా. ము. 2. తరంగ-త్రా. ము. దశాక్షరాభి శోభిత
మను చాది ! పాశకుసుమముగాదు (భ).

క. శ్రీనల్లభుయతిగణసం
 నేవితపాదారవిందుఁ జింతితఫలదుఁ
 భావజగురునలఘుచ్చు
 దోవినుతు ననంతశయనుఁ దోయజనాభున్. 3

క. ఛందోరీతిగవిమల
 చ్ఛందుఁ డనంతుం దొగి బ్రశంసించి కృపా
 మందిరులగు శ్రీమద్దో
 విందగురు ప్రభులదయఁ బ్రవీణుండగుచున్. 4

ఛందఃప్రాశస్త్యము.

క. విద్యలలోపల నుత్తమ
 విద్య కవిత్వంబు మఱి కవిత్వముఛందో
 వేద్యము గావునఁ జెప్పెను
 హృద్యంబుగఁ గవితచందమేర్పడఁగృహ్లా! 5

సంజ్ఞాప్రకరణము.

గద్యపద్యలక్షణము.

ఆ. వె. పరఁగఁగవితగద్యపద్యంబు లనఁ , బాద
 కల్పనంబువలదు గద్యమునకు
 పాదనియతినొప్పు బద్యంబు , లవియు వృ
 త్తములుజాతు లనఁగ నమరుఁగృహ్లా. 6

ప్రథమాశ్వాసము

3

గురులఘునీర్హతః.

క. వృత్తంబులుగణబద్ధము
లుత్తమమగుటాతుల్లెనొనరంగ మాత్రా
యత్తంబులు లఘువగు బురు
షోత్తమ యొకమాత్ర గురువు నొడవు ద్విమాత్రన్. 7

క. వివిధముగఁ జూపిపలికెడు
నవియును మఱియూఁదిపలుకునవియును గురువులో
భువి నిలిపిపలుకువర్ణము
లవియొల్లను లఘువులయ్యె నంబుధిశయనా! 8

క. గురు వరుగు నూర్ధ్వపుండ్రము
ధరియించినరీతి, లఘువు దనరును హరియొ
క్కరుఁడ పరతత్త్వ మనుచును
సురుచిరముగఁ జుట్టివేల జూపినమాడ్కిన్. 9

క. గోవిందప్రభు డనినా
గోవిదు లవి మూఁడుమూఁడు గురులఘువులుగా
భావించురు గురులఘువులు
మోవఁగ మూఁడేసి నిక్కముగ గణములగున్. 10

గణావృత్త లక్షణము.

క. భజనసమయరతగణములు
భజనసమయరతములై సభక్తీకమతిఁ బం
కజనాథు నహర్నిశమును
భజించుదిక్పాలగణవిభాతిఁ దనర్చున్. 11

గీ. గురులఘువు లోలి మూడేసి కూడిన మన,
 రాదిమథ్యావసానంబులందు గురువు
 లొండ భజసలు, లఘువు లట్లొండ యరత,
 లనంగ నయ్యవ్వగణము లొప్పును ముకుంద! 12

క. చను మగణము శ్రీనాథా
 యనిన, ముకుందాయనంగ యగణము, రగణం
 బన నొప్పు మాధవాయన,
 నొనుంగ వై కుంత యనంగ నొగి దగణమగున్. 13

క. భగణమగు విష్ణు డనగా,
 నగణితముగ జగణ మగు మురారి యనంగా,
 నగణము విభు డనిపలికిన,
 సగణము వరదాయనంగ సత్కృతులందున్. 14

క. గురువును లఘువును లఘువును
 గురువును హవ లగును, గలలు గురులఘుసంజ్ఞల్,
 వరుసను గగ లలగణముల
 కరయంగ వర్ణములు ద్విగుణ మై యొప్పు హరి! 15

క. శౌరియని హగణంబగు,
 జేరి హరియనంగ నుల్లసిల్లును వగణం,
 తారయఁ గృష్ణా యనినను
 తారుణి గగ మండ్రు, లలము దాహరి యనినన్. 16

సీ. కమలనాథా నగగంబు, కమతరూప
 నహ, మసురాంతకవాగస లల,

మద్రిధరభలంబు, భద్రయశా యన్న
భగురు, వంభోజాక్ష మగణలఘువు,
భువనేశ్వరా యన్న సవ, ముఖవిద్యేషి
సహము, పీతాంబరసంజ్ఞ తలము,
కైటభారి రలంబు. గజవరదా యన్న
సవ, మహిశయననా నలలమయ్యెన్,

ఆ.చె రగణగురువు దేవరాజాయనంగఁ బ
ద్మాపతీ యనంగ దగణగురువు,
నరహరీ యనంగ నరహరి నరసింహ
నాగ నొప్ప నగము నలము సలము

17

ఇంద్ర చంద్రాది గణభేదములు

క. ద్విత్రిచతుర్గురుభవముల
థాత్రిధర రెండు*మడఁచు దక్కినగణములే
మిత్రేంద్రచంద్ర లనజను
మాత్రాదిగణంబు మొదల మాత్ర లిడంగన్.

18

క. గలనగణము లిను, డింద్రుడు
నలనగసలభరత, లింక నగగ నహ సలా
భల భగురు మలఘు సవ సహ
తల రల నవ నలల రగురు తగ లిందు డజా!

19

గీ. ఒక్కనెలవున నెనిమిది యొకట నాల్గు
వెండి లఘుచెక్కినవి నాల్గు వీనిలోన
నగణపునరుక్తి నొక్కటి డిగియ నొల
దొంతి పదునాల్గు నిరువదితో మ్మిదింట.

20

నందము క్రవర్తగణములు.

1క. జగణము నలమగు గగములు
భగణములగు గలము నగణభావంబుగనుక
సగము నగణ వగణములగుఁ
దగణము భలమగును సంయుతముఁదీర్చినచోన్. 21

క. మొగిళులు నలమగు నిటులక
నగణము సగణమగు నిటు లనంగునితెండ్రీ.
తగణము, పాళు లనంగా
భగణమువాకిళ్లు భలము వాకిళులనగన్ 22

గణఫలములు.

డి. నవ్యసుఖప్రదాయ భగణంబు, జకారము రుక్ప్రదంబగుక,
ద్రవ్యముఁజేయునా,లయకరంబుసకారము,నూశుభంబు,యా
దివ్యసువర్ణకారి, వెతఁదెచ్చునురేఫ, విభూతినిచ్చు దా,
గావ్యములందు నాదినిడఁ గర్తకు భర్తకు నంబుజోదరా!

గణాధిదైవతములు.

చ. భగణము నేలుఁబందురుఁడు, భానుఁడు దాజగణంబునేలుదా
నగణము నేలు నిర్జరగణంబు సమీరణుఁ డేలు నెప్పుడుక
సగణము,నుర్వియేలుమగణంబునొగ్గివ్యగణంబుదోయముక,
రగణముఁ బావకుండు, దగణంబు నభంబునునేలు, గేశవా

కృత్యాదివర్ణనీయగణముల నక్షరములును.

క. పురశరరసగిరిరుద్రుల
నయ నశచటతప లిడుట యనుచిత మయ్య

1 బువస్తువారిప్రతి. ౦ = ౦౦ = ౦ ౦ = ; ౦౦ =

|| ౦ ; ౦౦ = ౦ |

క్షరములును రసభజంబులు
బరిహరణీయంబు లాది బంకజవాఖా ! 25

క. మొదలను కఖజలు చఛడలు
దధలును భయశక్షమసలు¹తగ దుష్పర్ణా
స్పదములు గాకుండిన మే
లొదవించును స్వరములెల్ల నుత్సవకారుల్. 26

క. మొదల సభంబులు రెండును
గదిసిన విభవంబు తభసగణసంగతి యొ
ప్పదు రయముల నధికశుభం
బొదవును భయములను హాని వొందు నృసింహా ! 27

క. ఓనరంగ శుభవాచకములు
ఘనతరమగు దేవవాచకంబులు నై వే
ర్చినగణములు వర్ణంబులు
ననింద్యములు కృతులమొదల నహిపతిశయనా ! 28

ప్రాసప్రకరణము.

క. ప్రాసం బగు రెండవయది,
వాసగలమొదలివ్రాయి వడి యనబరంగు,
ప్రాసంబు లన్నియొడలను
భాసురముగ వదులు పాదపాదముల హరి ! 29

1. తగదుష్పర్ణాస్పదములుగాకుండిన (భ)

2. ద్వి. మ. సాకమున అఖండయలి. హానియొందుఅని సహించుట యుక్తమని తోచెడు. 1 తగవు - అని జూచువచక్రియ యొందుటయుక్తము

క. ఆదిని గురులఘువులలో

నేడి నిలిపె నదియొ మొదల నిడి పాదములు

త్పాదించవలయు నుపజా

త్పాదుల మిశ్రములఁ దక్క నంబుధిశయనా !

30

ఆ.వె. కుటిలకుంతలములు నిటలంబుపైఁ దూల

నోట లేక ధేనువాటమునకు

నదె యశోదప్పట్టి కదలె బొమ్మనినఁ బ్ర

సాది లేటవడుఁ బ్ర మోద మెసంగ.

31

ఆ.వె. నందనుతుఁడు నాఁగ సౌందర్యనిధి యన

నమరు చిందుపూర్వకము మొదలను

బక్షిగమనుఁ డన నధోక్షజుఁ డన సయము

తాక్షరాది చెల్లు నసమగురువు.

32

ఆ.వె. అర్థబిందుసహిత మగువర్ణమునకుఁ బ్ర

సాది యరయ నిడుదయక్కరంబు

నేడు మనకుఁ గల్గినాఁడు లక్ష్మీనాథుఁ

డేటి కింక నేడు మాట లనంగ.

33

ఆ.వె. కుటుచమీదినున్న మఱి తేల వ్రాయఁ ప్ర

సద్వయాది నిట్లు జరగు నచ్యు

తుఁడు సమ స్తవల్లభుఁడు నాఁగ నయ్యచ్యు

తుఁడు సకలవల్లభుండనంగ.

34

మఱియు ద్వాదశవిధ ప్రాసములు.

క. సమనామ ప్రాసము ప్రా

సమైత్రి ఋత్రిలును ప్రాది సమలఘువు విక

1 మాటలో నరమన్నయుండవలయునని వైద్యమవలన నూహించ

ల్పము చిందు వర్ధబింద్యా
ఖ్య ముఖయ సంయుక్త సంధిగత సంజ్ఞికముల్. 35

1. పదప్రాసము.—

శ. అరసున్నలు నెఱసున్నలు
నొరసినవర్ణములు జడ్డయును ¹దీర్ఘమును
చొరసినచోసమవర్ణము
లరసి నిలుపవలయుఁ దోయజాసవజనకా! 36

శ. పరువడిఁ బ్రాసములు సమా
క్షరసంశోభితములయినఁ, జాలును మఱి²త
త్స్వరవైసాదృశ్యంబులు
పరిహరణీయంబులందుఁ బంకజనాథా! 37

ఆ.వె. వీడె కృష్ణుఁ డల్లవాడె ప్రలంబారి
కొండ యెత్తె నితఁ డతండుర్రవ్వె
నొడ్డగడపుగాఁగ దొడ్డరా జేరెడి
వీడుఁ నాగ బ్రాస మీడువచ్చు 38

గీ. ఆయుపేంద్రుని బొడఁగాంచు టేయుపాయ
మనెడు దీర్ఘాదు లచట హ్రస్వాదు లయిన
నయ్యుపేంద్రుని బొడఁగాంచు టేయుపాయ
మన సమప్రాస మగు నూడఁజనదు రహల. 39

1 ప్రాసములై.

2 తత్స్వరవై సాదృశ్యంబుల పరిహరణీయంబులందు - అనియంత
వలయు, యొచోవర్ధభంగము (భ)

2. ప్రాసమైత్రి —

గీ. లళలు రెండును నొండొంటు గలసి వచ్చు
నమరు ననోన్యమును ఋయుతాయుతములు
చిందుపూర్వమై తమలోన బొందు బమలు
ప్రాసమైత్రికి నిది స్వరూపంబు దెలియ. 40

ఆ.వె. నీలవర్ణ గర్భగోళంబు చందు లో
కంబు లెల్ల నుండు నెచ్చితోడ
శ్రీకినోడయు దుజ్జ్వలాకృతి యిత డన్నఁ
ప్రాసమైత్రి యిట్లు పరంగుఁ గృష్ణ! 41

గీ. తగ ఋకారాన్వితంబు ద్విత్వంబు గాఁగఁ
బరంగు నచ్చపుజడ్డతోఁ బ్రాసమైత్రి
యక్కపానిధి వారిఁగని మ్రొక్కి రసగ
సంభృతాశ్రితుఁ డతిశయోజ్జ్వలంభుఁ డనగ. 42

3. ఋప్రాసము: —

క. ఆరయ స్వరగణ మయ్యు ఋ
కారము ఋప్రాస మనగఁ గదియును రేఫ
జేరి తనయారము దన్నిన
యాఋషిపాదంబు చిసీకె నచ్యుతుఁ డనగన్. 43

గీ. తెల్లమిగ ఋకారము యణాదేశవశత
రేఫ యగుటఁ బ్రాసబయ్యె రేఫ కిట్టు
లిదియె పువర్ణయిత మయ్యెనేని ప్రాస
మైత్రి యగు గాని రేఫసంబంధి గాదు. 44

4. త్రిప్రాసము —

గీ. సంఖ్యః బలుకు త్రికారంబు జను దకార
సదృశమై త్రికారప్రాసపంజ్ఞ గలిగి
యా త్రివిక్రముఁ డభయప్రదాత యనఁగ
వాక్తి పథగోజ్జ్వలులు విష్ణుభక్తులనఁగ. 45

గీ. ఈ త్రికారంబునకుఁ దీయ యెసఁగఁ గ్రింది
రేఫ సంప్రసారణమున ఋత్వ మయి తృ
తీయయగు నీ త్రికార మర్థించి చూడ
నాతకారంబునకుఁ బ్రాసమయ్యె నచట. 46

గీ. ఇ ఁ యు య ల కచ్చు పరమగునేని సంధి
య వర లాదేశ మగునట్టి యవరలలకు
నడరి ఇ ఁ యు య లాదేశ మయ్యెనేని
యది కృతుల సంప్రసారణ మంద్రు బుధులు. 47

5. ప్రాచిప్రాసము —

గీ. ప్రాచియై యనశబ్దంబు ప్రాణ మగుటఁ
బరఁగ² నణలకు వేర్వేఱ ప్రాసమయ్యె
క్షోడిధరుఁ డెత్తె నేనుగు ప్రాణ మనఁగ
దానవారాతి వ్రేతలప్రాణ మనఁగ. 48

6. సమలఘుప్రాసము —

గీ. ఓలి రేఫతోఁగూడియు నూదఁబడక
తేలి తెలుగునఁ దమయట్టి వ్రాలతోన
సమలఘుప్రాస మగు తెక్క లమరఁబట్టి
విద్రిచె నమరఁ గృష్ణుడు దిక్కు లద్రువ ననఁగ. 49

1 ఋత్వగుణఃసద్భవీయ - శ్రీ మః.

2 నణల కక్షోణ్యము ప్రాసమయ్యె (4)

7. వికల్పప్రాసము —

గీ. సానునాసీకలా వగ్గహల్లులకుఁ దృ
 తీయములు వికల్పప్రాసమై యెలర్పు
 ప్రాజ్ఞగంబువైరవిదోచె నగ్ని వోలే
 బ్రాజుఖండై నుతించెనీవాగ్ని యనగ. 50

8. విందుప్రాసము —

గీ. పేర్చి పొల్లునకారంబు బిందు వగుచు
 మీద నున్నధకారంబు నూడఁ బ్రాస
 * బంధమగుఁ గృష్ణ దుదయించినం ధర్మి
 యంతయును నిరుపద్రవం బయ్యె ననగ. 51

9. అర్థవిందుప్రాసము —

గీ. సార్థవిందువు లై తేలినట్టి పటల
 కరయఁ బ్రాసంబు నిర్బిందు వైనఁ జెల్లు
 వీపు మూపులు మఱి తలమోపు లయ్యె
 మాట లేటికి మేటి తాఁజేటి కనగ. 52

10. ఉభయప్రాసము —

శ. చూడఁగ లకారరేఫలు
 గూడుడకారంబు చను నకుంతితగతిఁ దో
 డ్దోడన నుభయప్రాసము
 జూడఁబడును సంయుతప్రసంగతిఁ గృష్ణా! 53

అ.వె. పాడి మరగి బ్రతుకువాం ద్రిల ప్రేతలు
 వాండ్ర మెన్న లేల దండ్రి! యనటి

* బంధమగుఁ గృష్ణదుదయించిన ధర్మి - అని భా. మ.

అక్షరము ననుసరించి విందుప్రగాసపరిపూరించినది.

పండుకొఱకు వింత యిండ్లకుఁ బోకు కృ
ష్ణుడ నీకుఁ బ్రాతే పండ్లు నిచట.

54

గీ. రలయుతాయుతే ప్రాస మార్గముఁ దలంచి
వాండ్ల లేఁ జూపు మోములఁ దీండ్రమారె
ననుచు రెండును గూర్చిన ననువుదప్ప
నుండు నిఖిలార్థవిదులైన దండికవులు.

55

11. సంయతప్రాసము

ఆ.వె. పాడు మారు ప్రాాలు బహువచనంబులై
పరగుచుండు నూది పలుకు నపుడు
తేల్చి పలుకునపుడు దీపించు సంయుత
ప్రాస మిరు దెఱుగుల బద్ధనాభ!

56

ఆ.వె. పాళ్లు మనుజు లెక్క నూళ్లు గాదోడఁగె న
య్యూళ్లు మిగుల బలసే బ్రోళ్లు గాఁగ
భాగ్యవంతుఁ డేలుపాళ్లు నూళ్లు
ప్రాభు లయ్యె ప్రాతే కూభులిచట.

57

ఆ.వె. తెలుగునందు లేదు లలిఁ గ్రిందిసుడి గ్రుచ్చె
గుమ్మె నాఁగ రేఫకొమ్ము గాని
ప్రాసమైతి వారదు దా సంయుతప్రాస
మగును రేఫయుతము ననుసరించి.

58

క. ఈ క్రిందటిరేఫలుసమ, మైత్రాలుచుఁ దేలిప్రాసమగుసంయుక్తం
బాక్రూరనక్రభయమున, వాక్రూర్వదెగజముభక్తవత్సలుననగన్.

12. సంధికప్రాసము.

క. ధృవముగ సంధిజనితరూ

పవిశేషప్రాస మనఁగఁ బరఁగు పకారం

1. ప్రాసము (౪) భాగ్యవంతుఁడేలు పాళ్లునూళ్లును బ్రాహ్మ
నయ్యెప్రాతేహులిచట - పూ. ము.

- బవిరళవకార మగు న
య్య వదాటవసా లెటుంగ ననగ ముకుందా! 60
- వ. అది యె ట్లనిన. 61
- క. ప్రథమాంత విభక్తులపైఁ
గధితములగుచటతపలు గసడదవలగు
బృథివినివిగజడదబలగు
బ్రథమపు సున్న లగునాంత పదములమీదన్. 62
- ఉదాహరణము
- గీ. వాడు గనువాడు నేకొనువాడు డెక్కు
లాడు వాడు దపోనిధి వాడు వెద్ద
చిక్కె గరి మ్రొక్కెజెలి వాక్కు డక్కువెట్టె
కొరి దలచె నిక బిలిచె నాసంధు లిట్లు. 63
- ఆ.వె. ఆయచేతనద్వితీయ దానిజరూప
మయ్య నుండు బ్రథమయట్టు లుండు
గ్రతువు కాచె దాశరథి కృష్ణు డొకపర్వ
తమును గొడుగుభంగి దాల్చె ననగ. 64
- గీ. అచ్చమీదచ్చన యకార మాయజొందు
కొప్పు గలహల్లు ప్రథమైనుగ్రంకు నచ్చు
గురు డుపేంద్రుండు వెఱచోట గ్రంకు నొండె
జను నకారంబు జనులందు జనులయందు. 65
- గీ. ఓలి గర్భధారయష్ఠు లుత్పములుగ
నచ్చు తుద నుండ టనము లొ నాంధ్ర సంతి

1. నాంత పదములమీద మన్నలగునని లక్షణముగాన 'నింగిలిచె' అని
యొందవలయుననితోచెడి. ఇట్టి రూపము సాధువుగాఁ జూపట్టదు.

1. గ్రతువుగాచె - భూ. ము.

గ్రతువుగాచె.....పర్వతంబు గొడుగుభంగిదాల్చె (భ)

గజకుటుగచరు ల్లట్టి రక్కజపుటుదధి
వితతయశుఁ డైనరాజునానతి ననంగ.

66

గీ. నుటులురులు పొల్లు లాను దెనుంగు నందు
హేమ మిది పదాఱ్వన్నె నల్తోము లతఁడు
ప్రబలి హరిఁ గొల్చియున్నవా ర్పరమమునులు
గోటిలో నొప్పు సతికిఁ గన్గొన లనంగ.

67

గీ. ద్విత్వమున కాదివర్ణంబు లేనుఁగునందు
నూదకుండును వలసిన నూదియుండు,
జానకివల్లభుఁడు ఓమాళాలి యనఁగ
దశరథాత్మజుఁడు¹ స్వామి థాత్రి కనఁగ.

68

వ. మఱియు శబ్దాలంకారవిశేషంబులు ప్రాసంబులు నెట్టివనిన. 69

షడ్విధప్రాసములు.

క. ఆమరఁ గడుదుష్కరము ద్వం
ద్వము త్రి చతుష్పాసములును దగ నంత్యప్రా
సమును ననుప్రాసము ననఁ
గ్రమమున షడ్విధము లర్హిం గంపవిదారీ!

70

1. దుష్కరప్రాసము

క. దోఁకిలితమణి కటక యు

రః కలితరమాభిరామ రంజితసుజనాం

తః కరణ ఖండితారిశి

రః కందుక యనఁగ దుష్కరప్రాసమగున్.

71

1 'పదార్థస్మృతి' - సంయుక్తమున శకటరేఖము రాజుని అఘోరరేఖ
ముగా మాయనది లాక్షణికులచతురము.

2. ఇందు 'దు' గురువగుట చింత్యము.

2. ద్వంద్వప్రాసము —

క. కంజనయన భవభీతివి

భంజన శుకశౌనకాదిబహుమునిచేతో

రంజన ద్వంద్వప్రాస మ

సంజను నిప్పాటు బక్కినం గృతు లందున్.

72

3. త్రిప్రాసము —

క. తానవనీతప్రియుఁ డన

దానవనిర్మూలనైకతత్పరుఁ డన స

న్తానివినుతుఁ డన నతసుర

ధేను వనం గృతులయందుఁ ద్రిప్రాస మగున్.

73

4. చతుష్ప్రాసము —

క. వారణవరద నిశాటవి

దారణ వీరావతాం భరిణీవలయో

ద్ధారణ విరచిత సత్యవ

ధూరణ విజయ యను దగి చతుష్ప్రాస మగున్.

74

5. అంశ్యప్రాసము —

క. అగణితవిభవస్ఫూర్తి!

నిగమాగమసతతవినుత నిర్మల మూర్తి

జగదభిరక్షణవర్తి

యగు సంత్యక్తాసు మిట్లుదంచితకీర్తి!

75

క. మొదలిటిప్రాసమే కానీ

యిదియంత్యప్రాస మనుగ నేదటకానీ

కదియింపవలయుఁ దానీ

పదనెఱిగిన బుధుఁడు కృతులుబరమ జ్ఞానీ.

76

1 దూరణ పరమయనంజకుష్మాప - అని యుండవగు, లేనిచోఁజకుష్మాప
మనకుభంగము (4)

అనురాగము:—

క. విప్రప్రకరమునిప్రీ
తిప్రద సుప్రభవ యప్రతిమదో! ప్రభవా
విప్రణత సుప్రసన్నయ
నుప్రాసప్రవణ మిది మనుప్రియచరితా!

77

య తి ప్ర క ర ణ ము

య తి న ం జ్ఞ యః

క. విరతులు విశ్రాంతులు వటి
విరామములు విశ్రమములు విశ్రామంబుల్
విరమంబులు యతు లనఁగా
విరమణములు నాఁగ వల్లు వెలయు మురారి!

78

యతిపంచకము:—

క. స్వరయతులు వర్ణయతులును
సంసయతు ల్ప్రకటమైనసంయుక్తయతుల్
పారిఁ బ్రత్యేకయతులు నను
బంఁగును యతిపంచకంబు పంకజనాథా.

79

యతిపంచకభేదములు —

క. స్వరయతులు ప్రాచీ కాకు
స్వరనిత్యసమాసయతులు వర్ణయతులు ని

ధరణోలికవడి సంయుతే
విరతి యనుస్వారయతులు వెలయు ముకుందా! 80

క. ప్రభునామాంతవిరతియన
విభాగవిరమణము భిన్న శ్రమమును గౌ
స్తుభధర వికల్పయతి యన
నభేదవిరమణ మనంగ నైదు లెఱుగుల్. 81

1 స్వరయతులు—

ఆ. వె. అగు నకారమునకు నైత్వోత్పములు వడి
ఈకి ఋత్వమునకు నేత్వ మమరు
నుత్వమునకు నోత్వ మొనరు నీగతి స్వర
యతులు విస్తరిల్లు నబ్జనాభ! 82

క. స్వరములు దీర్ఘము హ్రస్వము
నరయఁగ నొక్కవిధ మెన్న యతులకు సంధ్య
క్షరము లగునచ్చులందు సు
చరితా! హ్రస్వములు లేవు సంస్కృతభాషన్. 83

క. అలఘుచతుస్సంధ్యక్షర
ములలో నైయాలు దక్క మొదభితిరెంటు
దెలుఁగునను హ్రస్వదీర్ఘము
లొలయును నెవలనంగ నొట లనఁగన్. 84

క. క్రియ నైయాలకు హ్రస్వ
ద్వయము లమరు నాంధ్రభాషితప్రకరములో

నయిననఁ దగు నైదనుచో
జయకీర్తి యవు ననంగఁ జను నా ననుచోన్.

85

2 సూర్యరాయలి —

గీ. స్వరముతుద నుండి లుప్తవిస్మయోత్స
మైనస్వరవిరామఃబు దానోపాదినగ
నచ్యుతాశ్రితు లుర్వి నవోన్మయమిత్తు
లనఁగ నమ్మకుందుండు యశోఽర్థి యనగ.

86

3 ఋకారస్వరాయలి —

గీ. ఊతి ఋకారరూపస్వరయతులు పఁగ
ఋగ్యజుస్సామవినుతుండు కృష్ణుఁ డనగ
వృష్టికులజుండు కరుణాసమృద్ధుఁ డనగ
హేమపీఠాంబరుండు దేవవృషభుఁ డనగ.

87

4 విరఃము —

క. విలస¹ ద్రికారమునువ
²త్రిల రివిరమంబు శౌరి ఋషులకు శత్య
త్సులభుఁ డనగ నీయేలకు
దలఁపగ రీతోడి విరతి తలకొన దెందున్.

88

గీ. తెల్లముగ ఋకారము యణాదేశశక్తి
గలుగు రేఫయిత్యమునందుఁ గదిసి యలికి
నట్టిరీకి నీయేలతో నన్వయించు
నట్టిపత్తెంబు లే దది హల్లుగాన.

89

5. శ్లోకవిరతి —

గీ. మును ఋకార మీ యేలతో నొసరినట్లు
చేర దొకట యణాదేశకారణమున
ఘనలకారంబ యగును శ్లోకవిరతి
క్షప్తి లేదు శౌరిగుణావళికి ననంగ. 90

క. స్వరములు కాదుల నొందిన
నరుదుగ స్వరయతులు దగును బ్రాదులు గాకు
స్వరమును నిత్యసమావా
క్షరసంధులు రెండు నగు భుజంగమ శయనా. 91

గీ. ప్రాచీనిత్యసమాసశబ్దములు గాక
పెరపదంబులపైనచ్చు బెరసినప్పు
డన్నియును స్వరయతులగు పాంబగురుడు
శ్రీశూ డమ రాన్వయాభిప్రాయేంద్రు డనంగ. 92

ఉ ప ప ర్గ లు.

6 ప్రాచీయతి —

క. ధర నుపసర్గలు ప్రాస్యవ
దురపాభిప్రతిసువిన్య దుపపర్గధిసమ్
నిరతిపరాజపులిరువది,
పరాజపులు చొరపు తెలుగు బాసను నెందున్. 93

టీ ప్ర అను, అపదుర్, అప లభి ప్రతి ను వి ని ఉత్ ఉప,
బి అధి సకు నిర్ అతి, పరా, అజ్, అపి, అనువి యిరువది యుపసర్గ
లు. వీనిలో పరా అజ్, అపి, అన్నవిగాక మిగిలిన పదునెడును బరస్పర
సంధి యైనప్పుడు స్వరయతియైనను వ్యంజనయతియైనను ప్రయోగింపదగును.

1 క్లు. 2 పరులకవంగ. 3 చొరపు - ఇందుకకటరేఫము చింత్యము.
ఇట్లే యాగ్రంథమున సర్వత్ర నుంటుచే నవరింపబడింది. ధ్రా.మ.

నీని విదాహరణము —

ఉ. ప్రాంతనిరంతరాన్విత దురంతసమ స్తపరాక్రమంబున
త్యంతమదాప్తిశోభన మపాయ ముపాయము వీక్షణంబుప్ర
త్యంత మభీష్టమధ్యయము స్వాంతము నీత ముదంచితంబున
ర్యంత మనంగ సంధిలుదిరంబుగరెంటును బ్రాదు లచ్యుతా!

7. కాకుస్వరయతి.—

క. కాకుస్వరయతి యగు నితః
దే కదలక జలధిః బవ్వలించె ననంగఁ బ్ర
శ్నాకలితదీర్ఘ మగు నితః
దే కవ్వడి రథము గడపె నిమ్ముల ననంగన్. 95

ఆ. వె వలదు కృష్ణ యెటుఁగవా మున్ను నన్ను నీ
వావిరుద్ధభాష లాడ నేల
లోన నెట్టియలుకలో నాగఁ గాకుస్వ
రోక్తి రెంటు జెల్లు నొగి ధరిత్రి. 96

గీ. వరుసదీరాంతసంబుద్ధి వచనములు
1 కమరుఁ గాకుస్వరంబు పరమసహస్ర
నామశోభిత గోపకృష్ణా యనంగ
నమరవందిత గోపకృష్ణా యనంగ 97

8. విశ్వసమాసయతి —

గీ. పదము విభజించి చెప్పుఁ జొప్పుడని యవియు
నన్యశబ్దంబుగొని విగ్రహంబు జెప్పు
నవియు నిత్యసమాసమై యతిశయిల్లు
నట్టిసంధుల నచ్చు వాల్చె న విరతి. 98

అ.వె. నా స్త్రీయనక మహి ననంతసంకదలు నా
రాయణం దొసంగు రమ్యమగుర
సాయనంబు బుధుల కతఁ డన్న నిత్యస
మాసయశ్శులు రెంటు నంటియుండు 99

వ. ఈనిత్యసమాసయతిపే రఖండయతి. 100

గీ. అతియనంగను బోవుట కర్థమైన
సంధి నిత్యసమాసోక్తి జరగు రెంటు
ననురవీరుల నెల్ల నుక్కట వధించె
భానుకులుడు రావణుని నేపటిచె ననంగ. 101

వ. అట్లు మఱియును. 102

9. నిత్యయతి —

అ.వె. ఏని యనుపదంబుతో నాదిపద మంది
సంధి నిత్యయతుల జరగుచుండు
నెట్టికూరకర్ణుడేని సద్గతి నొందు
నిన్ను నాత్మఁ దలఁచెనేని కృష్ణ. 103

అ.వె. కదియు వడులు స్వరిముక్తై వడిఁ గాదులు
ఋత్వమునకు నెత్వమెనయు చోటఁ
గృష్ణుఁ డాజి గంసు గెడపె నం ద్రాక్షులు
కూర్చరూప విమలతోమలాంగ 104

10 వర్ణయతి—

క. తలకొని కచటతపంబులు

తలనొక్కొక వ్రాయి తొలగఁ దమగణ నాల్గు

1. గీ అతియన ఛోవుటకు వర్ధ మగుట వట్టి సంధినిత్యసమాసోక్తి
జరుగవదులు, ననురవీరుల నెల్ల నొక్కట వధించె భానుకులుడు రావణుని
యనంగ. పూ ము. నై సాకము అచ్చకవీయమునుండి గ్రహించబడినది.

1. అతియనంగను (భ) 2. వియతివనంగ

విలసిల్లు వర్గయతు లనఁ
గలికల్పపరిమితపన ఘననిభవర్ణా 105

11. పోలికపడి —

క. వెలసినపుపుబుభువర్ణం
బులు పోలికపడి ముకారముగ నిడఁ దగు ని
మ్ముల హరిచరణసరోరుహ
ములు నాహృత్స్వరసియందుఁ బొదలు ననంగన్. 106

12. సరసయతి. —

ఆ. వె. *నణలు చెల్లుఁ గమలనాభ యొండొంటికి
నయహ లమరియుండు హస్తీవరద
శపస లొందు నంద్రు చచ్చజర్ఘంబులతోడ
సరసయతు లనంగ జలధిశయన. 107

13. సంయుక్తయతి —

క. ఏ నిను వేడెద లక్ష్మీ
త్సానాయక నీవు నన్నుఁ గైకొని యిష్టం
లైనవి యొసగుము శుభల
త్సా నీవాడ నన నొప్పు సంయుక్తయతుల్. 108

క. ఓక్కడుగున విశ్రాంతిలు
పెక్కగుచో సంయుతములు పెనుపకమును జ
డ్డక్కరమునఁ దానెత్తిన
యక్కరమే యునుపవలయు నన్నిటఁ గృష్ణా. 109

క. వడినెలవులలోఁ జేరువ
యొడ నొకసంయుతము నొలయొడ నొకటిని దా

* ఇనలు చెల్లు' అనుపాదము యుక్తముగానుండు. అట్లున్నచే ఇ-న' అ
యతికి లక్ష్యము చెప్పినట్లుగును.

రిడిరేని కవులు తప్పుట

యొడబడదు పృథగ్యతిప్రయోగముల హరి !

110

ఉదాహరణ :-

ద్విరదగతిరగద

త్వౌవలయ మంతయు విషాణమున నెత్తుకిటి

మహిమ దలపోయ నక్కజ మచుచు నిట్లనక,

త్వౌవలయమంతయు విషాణమున నెత్తుకిటి

సత్త్వ మరు దన నొప్పు సంయుక్తయతి చెడక.

111

అట్ల మఱియొక ధంబున తగద. -

*అంపమున వ్రచ్చుగతివ్రచ్చె నఖముల రిపుని

వక్షము నృసింహుఁ డని రాయువడిసొరదుక్యతి

అంపమున వ్రచ్చుగతి వ్రచ్చె నఖముల రిపును

రంబు నరసింహుఁ డన గ్రాలు సంయుక్తయతి.

112

14. తద్భవవ్యాజ్యతీ -

గీ. అప్రసిద్ధముల్ జ్ఞానుశబ్దానియందు

జ్ఞాజసంయుక్తి తద్భవవ్యాజ్యమునను

నణలతోఁ బొందు విరతి యాజ్ఞాప్తి యునగ

జలరుహోదరా శితులు సుజ్ఞాను లనగ.

113

ఆ. వె. యజ్ఞమునకు జన్న మాజ్ఞాప్తి కానతి

యాజ్ఞా కాన సంజ్ఞ కరయ నన్న

విన్నపంబు వెండి విజ్ఞాపనమునకు

జ్ఞాకుఁ దద్భవంబు నా ధరితి.

114

15. శేషముతయతి

గీ. ఆంధ్రలిపిఁ బొప్పుడదు ఋకారాన్వితంబు

క్రొత్తగాదు కృష్ణునివెన్నఁముచ్చి మనగ

*అంపము - వ్రచ్చు - రఘయతిమైత్రి - చూపబడిదు.

సుక్కఁ డతఁ డాఱి నెట్టి విరోధి నైన
గుమ్ము నన రేఘముతయతి గూడఁ గాన.

115

16 ఆనుస్వారయతి.—

గీ. భువి ననుస్వారయతి బిందువూర్వకముగ
నాకు నిట నాల్గు చెల్లుఁ బొండవసహాయ !
నాకు నిట నాల్గు చెల్లుఁ గందర్పజనక !
మాకు నిటనాల్గు చెల్లు సుపదలరాజ !

116

17. ఉకారయతి. —

గీ. యరలవలు శవసహలును నాదిబిందు
యుతములై మకారవిరామయుక్తి దనరు
మారుతాత్మజుఁ డరిదిసంక్షమి యనంగ
మదనజనకుఁడు దనుజసంహరుఁ డనంగ.

117

18 ఎక్కటియతి.—

క. ధర నెక్కటివల్లె తగు
శరమఱవలు వానిలోఁ (జెలంగును) లాకు
సరి భా యన విశ్రమవే
శ రమాధిప రెండునుం గలసి వర్తించున్.

118

అ.వె. మరునితెండి లోకిమహితుండు యాదవ
రాజసింహ మూర్తిరక్షకుండు
తాఁగవేలు పనఁగ అంపిల్లు నెక్కటి
వల్లు నాఁగ నిల్లు వనజనాథ !

119

19 ప్రభునామాంతయతి.—

గీ. ఓరుల నన్నమ్మ యనుచోట నూడఁబడక
ద్వివిధ మగుఁ బ్రభునామాంతవిరమణంబు

మహి నయోధ్యకు రాజు రామన యనంగ
నతనిపట్టపుదేవి సీతమ యనంగ. 120

20 విభాగయతి —

గీ. సంఖ్యకుం బరిమూసంజ్ఞకుఁ దనర్పు
శబ్దములపై విభాగోక్తి సరణి సంఘ
టించినప్పుడు యతులు రెండేసియగు ను
పేంద్రుఁ డిచ్చునర్థము మోపెదేసి యనంగ. 121

2 . భిన్నయతి.—

క. అంచితతిలకము శౌరి ధ
రించె ననంగ జగణమధ్యరేఫవిరతి యా
నంచితతిలకము హరి ధరి
యించె ననంగ భిన్న విరతి నిత్యమువచ్చున్. 122

గీ. అట ఇ కారాంతపదముమీఁదటి దికార
మది యనంగ నవ్వల భిన్నయతికిఁ జెల్లు
దివిజవిభవంబు శౌరిచేతిది యనంగ
నసురనాశంబు హరిచేతియది యనంగ. 123

22 వికల్పయతి

గీ. హయుతమై పొల్లుల వికల్పయతులు చెల్లు
దేవకీనందనుఁడు జగద్ధితుఁ డనంగ
హలధరుఁడు సంగ రాంగణోద్ధతుఁ డనంగ
నవని మోచినయవి కకుబ్ధస్తులనంగ. 124

23. యుక్తవికల్పయతి —

గీ. *నలిగ కారహ లితరానునాసికాఖ్య
గదిసి తత్పంచమముగా వికల్పవిరతి

గలుగుఁ జక్ర వల్లవసువృజ్జఘ్న డనంగఁ
గమలనేత్రుండు సకలదిజ్జహితుఁ డహగ. 125

24. అథేవరితి —

క. ప్రకటపకాంఠకార
ద్వికమునకుం జను నభేదవిరతి నిశాట
ప్రతిర మెరిసె రామునిపా
వకళరమున జనకసుతసేపంబున ననంగన్. 126

గీ. చెల్లుబడివల్లు ప్రాసము ల్పెప్పబడియె
నిందుఁ బూర్వప్రయోగంబు లెఱిగి యెవ్వి
బహుళమై తోచె నవి యొనర్పంగవలయు
నవ్యకావ్యప్రియోక్తుల నలిననాథ 127

క. వరగణవర్ణము వీర్లు
స్వరమగుచో గణయుగంబు చను యతుల సుధా
కరకరగుణగతి శరరుచి
గిరిగిరుద్రాదిసంజ్ఞ కేశవనాథా! 128

క. ఎన్నిట యతి రావలె నని
రన్నిట సంస్కృతమునందు నగు విచ్ఛేదం
దెన్నిట యతిరావలె నని
రన్నిట దెలుగునకు మొదలియక్షర మమరున్. 129

గద్యము. ఇది శ్రీవాణీప్రసాదలబ్ధవాగ్విభవ లిక్తనామాత్య
తనూభవ సుకవిజనవిధేయ అనంతయనామధేయ ప్రణీతం
తైనఛందోదర్పణమునందు గద్యపద్యాదికావ్యలక్షణంబును
గురులఘునిర్ణయంబును గణనిరూపణంబును బ్రాసయతి విశే
షంబులును బరిగణనసంజ్ఞయు నన్నది ప్రథమాశ్వాసము.

శ్రీ ర మ్మ
భం దో ద ర్పణ ము
ద్వి తీ యా శ్వా స ము.

రమణ భక్త లోకమ

నోరమణ జగత్త్రయాభినుత రంజిత గౌ

రీరమణ సంభరితవా

ణీరమణ యనంతశయన నీరజనయనా.

క. కనుగొను ఖాదరహితమై

పనుపడి హరిగద్దెవోలె బహుముఖరచనం

బున మెఱయు గద్య మది దా

దెనుగుకృతుల వచన మనగ దీపించు గదూ.

2

గద్యము. స్వస్తిసమస్తభవనరక్షాదక్ష శ్రీపుండరీకాక్ష భుజగ
పతిసింహాసనారూఢ సురనికరమకుటతటఘటితసురుచిరమణి
గణప్రభావిభాసితపాదపీఠ! నేద నివద్దాచుకారిగౌరవలలిత
నూపురాలంకృత చరణసరసిజయుగళ నవ్యపదాంగుష్ఠనఖమ
యూఖరేఖాయితసురసరిత్ప్రవాహ పీఠాంబరధరనూత్నమే
ఖలాకలితకటితటప్రదేశ చతురాననజనక నాలీకశోభితనాభి

సరోవర, యఖండ బ్రహ్మాండకలాప గోపననిపుణోదర, క్షీర
సాగర తనయామనోజ్ఞ గేహీకృతవిపులవక్షస్థల కనత్కనక
కటకకేయూర్ముఖభూషణభూషిత చతుర్భుజ, శంఖపంక
జసుదర్శన గదాధర కిరీటకుండలాభిరామ యనవరతప్రసన్న
వదన కౌండిన్యవరద శ్రీమంతుడైనాభ నమస్తే నమస్తే
నమః అని గద్యపఠనంబొనర్చుచు త్తములకు నుత్తమాయు
రారోగ్యంబు లొదవునని విశదవచనంబుల విద్వజ్జనంబు లభి
నుతింతురు.

8

చం ద ము లు

క. సమవృత్తము లనియెడును
త్తమరత్నంబులకు జన్మభామములై పె
పమరు సముద్రములచం
దములై చందములు మహి సుదర్శనసాణి!

4

సీ. ఉక్తయు నత్యుక్తయును మధ్యయును బ్రతి
ష్ఠయు సుప్రతిష్ఠయు సరళమైన
గాయత్రి యుష్ణిక్కు నాయనుష్టుప్సును
బృహతియుఁ బంక్తియు మహితమైన
త్రిష్టుప్సు నలజగతియు సతిజగతియు
శక్వరి మఱి యతిశక్వరియును
సప్టియు వెండి యత్యప్టియు ధృతియును
నతిధృతియును మఱి కృతియుఁ బ్రకృతి

ఆ.వె. యాకృతియును పికృతి యటుసంకృతియు నభి
కృతియు నుత్కృతియనఁ గీర్త్యమగుచు

జరగు నిరువదారుఛందంబు లేకో త్ర
రాధికాక్షరముగ నబ్జనాభ!

ఛంకోపుక్షరంశ్చ.

సీ. కరములు వేదములే కరులు రాజులు రాగ

సంఖ్య విద్యలు నిభ చతురిందు
లంగాస్త్రబాహువు లక్షిందుశరములు
గతిలోచనాంబరకమలరిపులు
నాగవేదాంబరనయనముల్ ఋతునిధి
భాబులు కరవిరించాబ్జఫణులు
గతినాగగుణశాస్త్ర కైరవాపులు దిగ్గ
జాంగపర్వతలోచనానలములు

ఆ. పె. శాస్త్రవహ్ని బాణశరతర్కములు బాహు
శైలభేందురావచంద్రసంఖ్య
గతిగతిందు బాహుఋతుబాహు లహినాగ
బాహువేదబాహుబాణచయము.

6

సీ. ఋతుశైలశరగజగతిభేందు లక్షిభూ
తేంద్రద్రినిధిగగనేక్షణములు
నిగమాశ్రగుణగతి నిధిచంద్రగతులు వా
రణఖర్చుగజదంతరామకరులు
తరేందుకరమునిత్రయతర్క విధు లక్షి
పావకాభిముద్ర బాణబాణ
వహ్నివహ్నులు బ్రహ్మవదనాంగభుజగేభ
భేందుశైలర్తులు ఛందములను

ఆ. వె. వేలువేలు పుట్టు వృత్తసమూహంబు

వెండి సర్వవృత్తవితతి యరయ

ఋతుక రాత్రి శైలసితదీప్తి సయనతో

యధికృశానుచంద్రు లబ్జనయన.

7

నర్వపకవృత్తభేదసంఖ్య

చ. ఒగిబడమూడుకోటులును నొప్పుగ నల్వదిరెండులక్షలుగా

దగఁ బడునేడువేలు నుచితంబుగ నవ్వల నేడునూటిపై

నగణితవైభవా యిరువదాటు గదా సమవృత్తభేదముల్

ప్రగుణితలక్షణస్ఫురణ బంచినఛందము లిర్వదాటిటన్. 8

నమవృత్తలక్షణము.

క. హెచ్చును గుందును బొరయక

యచ్చొత్తినయట్లు నాలుగడుగులు సమమై

వచ్చును యతినియమంబును

శైచ్చెర సమవృత్తములకుఁ జిత్తజనకా!

9

వ. సమవృత్తంబు లెట్టివనిన.

10

మొదలియొక్కాచ్చందంబునందు శ్రీయశువృత్తము—

శ్రీ భా, విం, తున్.

11

రెండవయొక్కాచ్చందంబునందు శ్రీయశు వృత్తము—

శ్రీయా, పారన్, ఘోరా, ఘారీ.

మూడవయొక్కాచ్చందంబునందు వినయశువృత్తము—

వినయం, బొనరిం, తు ననం, తునకున్.

నాలువ ప్రతిష్ఠాచ్చందంబునందు లింబయశువృత్తము—

శ్రీకలిణా, స్తోకభగల్, పైకొనుబిం, బాకృతికిన్.

14

1 లభినయన - శ్రా ము లభికయన (భ) 2. వచ్చుచు (శ్రా ము.)
వరణ (భ) 3 చెప్పెను - శ్రా. ము.

అంద మకాంతియనువృత్తము —

అగు సుకాం, తి గూర్పగా, జగంబుల్, జగత్పరీ. 15

అయిదవనుప్రతిష్ఠాచ్ఛందంబునందు అంబుజమనువృత్తము —

పంబిభలగా, డంబరముగా, నంబుజము చె, ల్వం బగుహరీ.

అందు మత్రియను వృత్తము —

ఋక్కభకారం, బెక్కు గగంబుల్,

నెక్కును బంత్రిం, దక్కిక శౌరీ. 17

అంబుజాయత్రీచ్ఛందంబునందు తమమధ్యయశవృత్తము —

గోపాబుని దేవే, నాపాలికి నాఁగా

బైపై తమమధ్య, బ్రాపించు దయంబుల్. 18

విజయస్థిక్ష్మాచ్ఛందంబునందు *మధుమతి యనువృత్తము —

మధురిపు డనిన, మధురపునగల్

మధురము లగుచు, మధుమతి నమరున్. 19

అందు మదరేఖయనువృత్తము —

రూపింప న్నగణాద్యం, బై పెంపార సగంబుల్

దీపించు న్నదరేఖ, గోపస్త్రీహృదయేశా. 20

విజయస్థిక్ష్మాచ్ఛందంబునందు విద్యుచ్చాలయనువృత్తము.

మూద్యధ్ధక్తి న్నాగాయుక్తి, విద్యుచ్చాలావృత్తం బొప్పు

చైద్యధ్యంసి సుబోధింప, సద్యశ్రేయోజాతంబయ్యెన్.

అంద చిత్రపదమనువృత్తము.

వారక భాగుర్మయుగ్గం, బారంగ జిత్రపదాఖ్యం

జేరిన వేడ్క గవీంద్రుల్, గోరి నులింతురు శౌరిన్. 22

*దీని పేరే మదనవిలసికము (చూ. కవిజనాశ్రయము, కావ్యాలంకారమాదాదయి.)

అంశరూపానియశ్చ పృథ్విః—

సరోజనాథః డచ్యుతం, డరాతిభంజనం డనగ,
జరేఫలగ్ లగంబులగ్, ధరం బ్రమాణే యోష్యగున్. 23

తొడ్డిదన బృహదీర్షంబంజనండు హలముఖయశ పృథ్విః —
చిత్తజాతునిగురునికై, యెత్తు డంజలు లనినచో,
సత్తుగా రసములూగిగ్, తొత్తుగా హలముఖ యగున్. 24

క. వదలక పంక్తిచ్ఛందము
మొదలుగ నిటమొడిచందముల కందముగా
నుదయించువృత్తసమితికి
విడితంబుగ వళులు వలయు విధురవినయనా ! 25

జదియవపంక్తిచ్ఛందంబునందు 1 దుగ్ధపరియశ్చ పృథ్విః—
రూపితేరితిగ్ రుగ్ధవతీసం
రూపభమంబుల్ రూఢి సగంబుల్
ప్రాచుగ భూత వ్రాతయతుల్లా
శ్రీపతిలీలగ్ శిష్యుగ్ నొప్పన్. 26

శ, మ, న, గ.

అందు మత్తయశ పృథ్విః—

మొత్తం బొరు న్నభములు నిత్యో
ధాత్తంబై సమృధిలగ్ కారా

1 దుగ్ధపరి. జదియగుపేరు. చూ. దుగ్ధపరి శిష్యుగ్ శ-రిగ్ధ
విద్యుదీప్త .. త్రిగ్ కావ్యాంశారచూడామణి 102 పు. (పూ ౧౦)
విజనాశ్రయమునందును దుగ్ధపరి'యను పేరే ప్రాచ నిబద్ధమై
యున్నది. కాని సంస్కృతపృథ్వి రత్నాశరమున దుగ్ధపరి' యని యున్నది
ఇదియే యర్థవంతమునదగు.

యత్తం బై పక్షితయతి నొందుగా
మత్తావృత్తం బగు మహిఁ గృష్ణా!

27

మ, భ, మ, గ.

అంద ప్రణవకుశవృత్తము —

ఆరంగా మనయగసంయుక్తిగా
సారోదంచితశరవిక్రంతిగా
శ్రీరాజం బొరసిన నత్యంత
స్థారంబై చను ప్రణవం బుర్విన్.

28

మ, న, య, గ.

అంద మయూరసారి యశువృత్తము —

చూత మాయశోదసూను నంచుగా
వేత పల్కుఁ దర్కవిశ్రమంబుల్
భాతిగా రజంబుపై రగంబుల్
జాతిగా మయూరసారిఁ జెప్పన్.

29

ర, మ, ర, గ. (దీనిపేరే మయూరభాషిణి)

అందశుద్ధవిరాజియశువృత్తము —

శ్రీమంతుం డగు చిన్నకృష్ణునిగా
ధీమంతు ల్బ్రాహ్మినింప బాణవి
శ్రామంబుగా మసజంబు గంబునై
రామా శుద్ధవిరాటి యొప్పుగున్.

30

మ, న, మ, గ.

అంద పక్షిరంగమశువృత్తము.

శ్రీమనస్సరసీరుహమిత్రుగా
త్రేమ మొప్పంగఁ జేర్కొనుచోటగా
రామునస్త్రవిరామరసాగిల్
నోమలంబు లగు న్నక్షిరంగన్.

31

ర, మ, మ, గ.

పడుకొంతవర్తిస్తున్నదంటున్నాడు.—

తోదకమనుపృథ్వు,

తోరపువేడుకఁ దోదకవృత్తా

కారముగాఁ ద్రిభకారగగంబుల

సీరజనాథుని నెచ్చినుతింపఁ

జారువిరామము చచ్చితి నొందున్.

32

భ, భ, భ, గ, గ.

అంద ఇంద్రవజ్రయను పృథ్వు.—

సామర్థ్యలిల్లఁ తలెఱద్విగంబుల

భుమిధ్రవిశ్రాంతులఁ బొంది యొప్పుఁ

వ్రేమంబుతో నైందవబింబవక్త్రుఁ

హమాంబరుం బాడుదు రింద్రవజ్రన్.

33

క, క, క, గ, గ.

అంద ఉపేంద్రవజ్రయను పృథ్వు.—

పురారిముఖ్యామరపూజనీయుఁ

సరోజనాథుఁ జలెఱద్విగోక్తిఁ

దిరంబుగా నద్రియతి న్నుతింపఁ

ఇరాసు ప్రాణేశు నుపేంద్రవజ్రన్.

34

క, క, క, గ, గ.

అంద ఉపకాతియను పృథ్వు —

పినాకికోదండము బిట్టుదుంచెఁ

*జానొప్ప గల్పెఁ జమదగ్ని సూనుఁ

ఆనంతసత్త్వం డితఁ దగచు మోచ్చుఁ

కానై నవృత్తం బుపకాతి యయ్యెన్.

35

* ఇందు రి-వ యక్షరము యతిగాన యతిభంగ మేర్పడుచున్నది; 'వాకొప్పు' అని పఠించుట యుక్తము.

క. సమమదము లింద్రవజ్రవి

మమమదము లుపేంద్రవజ్రః జను సుకళాతిః

సమవిషమాంఘ్రిలు తద్వ్యుత్థి

త్క్రిమమైనను నదియ పేరు కమలదళాక్షా !

6

అంద రభోధకమకృత్తము —

నందగోపవరనందనుః రమా

నందః బ్రస్తుతి యొనర్చి పద్యతః

అందమై రసరవాహ్మయంబు లి

పొందఁ జెప్పిన రభోధతం బగున్.

87

(ర, న, ర, లః. దీనిపేరే భరాంతికము)

అంద లీతాలంబనకమకృత్తము.—

సాలీః భవామరనాథు లొగిః

శ్రీలోలుని గీర్తన నేయ నొగిః

తోలంగఁ దణవలఁ బొందిన గీ

తాలంబన మై చను నద్రియతిన్.

88

త, జ, జ, మ.

అంద స్వాగతకృత్తము.—

సారదాదిమునిసాయకవంశ్యుః

శౌరిః శేరుః డన స్వాగత మొప్పుః

సారమైనయతి పుణ్యితి నొందః

భూరిరేఘనభముల్ గగయు క్తిన్.

89

ర, న ర, గగ.

1 అల్పకవితమున నిది 'కాంతి' యనియు కవికాంతము' అని రెండు భావా లియ్యఁబడినది. చూ. పుట. 229 కాంత' అని కవిజానాశ్రయము.

అంశ కాలినీయశుక్రము. —

చేతో రాగం బుల్ల సిల్లన్త తాగా
ద్యోతంబై పద్వర్ణయుక్తి విరామం
తేతరంగా నిందిరేశ ప్రభావా
స్వీతం బైనా కాలినీపృత మయ్యున్.

40

కు, త, క్ష, గగ.

అంశ శ్యేనియశుక్రము. —

ఆరమాధినాథుఁ డక్షయంబుగాఁ
తీర లిచ్చె యాజ్ఞ సేసి కంచుఁ బెం
పారఁ జెప్ప శ్యేని యయ్యె పద్వర్ణి
స్ఫారమై రణంబుపై రవంబుగాన్.

41

ర, జ, ర, క.

అంశ వాతోర్చియశుక్రము —

దేవాధీశుఁ హరిఁ దేవోపనధి
భావించుగా ఋతుభాస్వద్విరతి
ఈవాతోర్చి మభలేపారు దశా
రావాసులై లగ మర్థి గదియన్.

42

కు, భ, క, లగ.

అంశ చంద్రికశుక్రము —

నగణయుగమునగ రవంబులగ
బ్రగుణసవిరామసంగతి
తగిలి హరికథాసమేతమై
నెగడు గృతుల నిండి చంద్రికన్.

43

న, న, ర, క.

బంద్రెండవ జోరీచ్ఛందంబునందు భుజంగ ప్రయాశకునువృత్తము.—

భుజంగేశపర్యంక పూర్ణాసురాగుణ
భుజంగ ప్రభూతాఖ్యః బూరించుచోటా
నిజంబై ప్రభూతావసీభృద్విరామం
బజస్రంబుగాఁ గూర్చ యాద్యంద్య మొప్పున్. 44

య, య, య, య.

అంద తోటకకునువృత్తము.—

జలబోదరనిర్మలసంస్తవములే
విలసిల్లెడు దోటకవృత్తమునగా
తొలుపై సచతుష్కముఁ బొందగ నిం
కలరారంగఁ బల్కుదు రష్టయతిన్. 45

స, స, స, స.

అంద తోవకకునువృత్తము.—

చెలఁగి నజాయలు తెందిన నారీ
లిలకము లద్రియతిన్ మృదురీతిన్
వెలయంగఁ దోవకవృత్తవిభాతిగా
బలుకుదు రిమ్ములఁ బంకజనాథున్. 46

స, స, స, య. (నీలిశీత కాకురసము)

అంద స్త్రగ్వీణీవృత్తము —

దేవకీనందనుగా దేవచూడామణిగా
భూవభూవల్లభుం బుండరీకోదరుగా
భావనాతీతునిం బల్కుగా స్త్రగ్వీణీ
భావ మాద్యంతరేఘంబగున్ పడ్యతిన్. 47

ర, ర, ర, ర.

అంద ఇంద్రవంశమునవృక్షము —

సాంపార నీదేవునిసూనుడై కదా
ఊపిల్లై బుష్పస్త్రుడు తాగ యాననా
ఇంపార భూభృద్యతి నింద్రవంశము
ఔంపార దాణంబుల తేర్పు రేఫతోన్.

48

క, క, ఆ, ర.

అంద పంకజమునవృక్షము.—

నమోనమో దేవజనార్ద నాయ తే
నమోనము పంకజనాథ నావ్రదు
రమించు వంశస్థ విరామమద్రుల
సమంచితంబై జలజంబు రేఫయున్.

49

ఆ, క, ఆ, ర.

అంద ద్రుతవిలంబితమునవృక్షము.—

శ్రుతి మతాంగ నిరూఢమహాయతి
యతివర ప్రముఖార్యజనం బాగి
ద్రుతవిలంబిత తోషితరీతుల
క్షితిధరు సుతిసేయు నభారలన్.

50

క, థ, క, ర.

అంద జలధరమాలయనవృక్షము.—

శ్రీతస్త్వికుండగిరిః శత్రు బార
మాతా యంచు జలధరమాలావృత్తం
తేతేరంగా మథనమ లింపొందంగా
వ్రీతిం బల్క నిర్వరతి కరి బ్రాపించున్.

51

క, థ, క, ర.

అంద శ్రియంపదంబునృత్తము.—

త్రిభువనాభినుతు దేవదేవునికా
బ్రభు ముకుందు నిటు ప్రస్తుతింపఁగా
నభజర ల్లడిసినం బ్రియంపదా
విభవ మొప్పు గిరివిశ్రమంబులన్.

52

న, థ, ఇ, ర.

అంద ప్రమితాక్షరమృత్తము—

కమనీయతేజాని నగణ్యయశుకా
గమలాధిపుం బలుకఁగా సజసల్
క్రమ మొప్పు గూడఁగ సకారముతోఁ
బ్రమితాక్షరం బహివిరామ మగున్.

53

న, ఇ, న, న.

అంద జలోద్ధతగతి యమృత్తము.—

సరోరుహదళాక్ష కాశ్వతయశా
పురారిసుత యంచ భూధరయతికా
సకాగ మగుచున్ జసల్ జసలతో
నురుప్రథ యగున్ జలోద్ధతగతిన్.

54

ఇ, న, ఇ, న.

అంద విశ్వదేవియమృత్తము.—

జానాందం గాన్యశ్రీకి సంప్రీతితోడకా
మానాళు న్నాళుం జేసి మాయాగణంబుల్
ధీనిత్యుల్ థాత్రిభృద్యతిం గూర్తు రింపుల్
తేనల్ పోనల్ గా విశ్వదేవీసమాఖ్యన్.

55

య, య, య, య.

వడుమాఁడవ యలిబగతీద్ధంసంబునందు మత్తయూరమమృతము.—

భోజాధీశుం డంచు బ్రహ్మతాత్పర్యం డంచు
భ్రాజన్తం డంచు యలి బాగోగిరి సంజ్ఞా
ఓజస్వీశంబై మతయోవేతసగంబుల్
ఓజం బల్క న్నత్తమయూరం బలరారున్.

56

మ, త, య, ప, గ.

అంద బలదమునృతము.—

మొక్కుల కెల్ల నెల్ల యగుచూర్తిగదా
యక్కరులాక్షుఁ డంచు జతురాస్యయతి
దక్కక ప్రస్తుతింప జలదం బగు ని
ట్లొక్కటియై భరేఫనభ లొందు గురున్.

57

భ, ర, ప, భ, గ.

అంద మంజుభాషిణి యనునృతము —

దివిజేంద్రుఁ డాదియగుదేవసంఘముల్
భువి మంజుభాషిణికి భోగిరాడ్యతి
సవరింపఁగా సజసజంబు గాలమై
భువనోదరస్తుతి యభూర్వ మై చనున్.

58

మ, జ, ప, జ, గ.

అంద ప్రహర్షిణియనునృతము.—

ముక్తిశ్రీకరు భవమోచను స్తురారి
భక్తిం బ్రోడజనులు ప్రస్తుతింప వొప్పు
వ్యక్తగ్రావయతి బ్రహ్మిణిసమాఖ్య
యుక్తంబై మనఃరగోజ్జ్వలదగ్ధాప్తిన్.

59

మ, ప, జ, ర, గ.

అంద ప్రభాతమనువృత్తము.—

సరసిజనాభ భుజంగరాజతల్పా
శరణము నీవని సన్నతిం దలంపఁ
బెయు నజారలు పేర్చి నొప్పుగుఁ గఁ
జరగుఁ బ్రభాతము శైల విశ్రమంబున్.

60

స, జ, జ ర, గ.

అంద దుచిరమనువృత్తము.—

అనంగఁకోటివిలసదంగవైభవుఁ
మనంబులో నిలిపిన మాను నాపదల్
అనఁ జభంబులు¹ సజగానుసంగతిఁ
దనర్చు నీరుచిరకు దంతిరాడ్యతిన్.

61

జ భ స, జ, గ.

జడుకాణికకళ్యోన్మందంబునందు మనమయూరమనువృత్తము.—

ఉన్నతము లై వనమయూరకృతు లోలిఁ
ఎన్నఁగ భజంబులపయి న్సనగగంబుల్
చెన్నొదవ దంతియతిఁ జెంది యలరారన్
వెన్నుని సుతింతురు వివేకు లతిభక్తిన్.

62

భ, జ, జ స, గగ (ఇదే యిందుమద్యమనువృత్తము)

అంద 2వసంకతిక మనువృత్తము.—

గౌరీనితాంతజపకారణనామధేయుఁ
దూరీకృతప్రణతదుష్కృతు నంబుజాతుఁ

1 నజగానుసంగతి. (పూ. ము.)

నజగానుసంగతి (భ)

2 దీనినే సింహాన్నకము కొద్దరిని, శోభావతి, మధుమాభవి అని అర్చుకరియము. చూ. పుట. 233.

ధీరోత్తము ల్లిరియతి తథజాగగ త్వేం
పార న్యసంతతిలకాఖ్య మొనర్తు రొప్పన్.

33

క, థ, జ, ఇ, గగ.

అంక ప్రకారణలితయను వృత్తము—

వనరుహసఖుఁడున్ వనరుహరిభుఁడున్
గనుఁగవ యగునాకరివరదునకున్
ననభనలగము న్నగయతి బలుకన్
బసుపడు గృతులం బ్రహరణలితన్.

61

వ, వ, థ, వ, లగ.

అంక సుందర వృత్తము—

కోరినకోరిక లిచ్చుఁ గోమలి చూడవే
మారునితండ్రి యనం గ్రమంబున నీక్రియన్
భారసవంబుల నొప్పు బన్నగరాడ్యతిన్
సూరిజనంబులు నెప్ప సుందరవృత్తముల్.

65

థ, థ ర, వ, జ.

అంక అకరాజితయను వృత్తము—

మునిజనవినుతుం డమోఘజయోన్నతుం
డనితరసదృశుం డనంగగురుం డనం
జను ననయాతమై రసంబు లగంబులై
తనరంగ నపరాజితం బహిరాడ్యతిన్.

66

వ, వ, ర, వ, లగ.

అంక అనంతాభయను వృత్తము—

సౌమ్యంబై విష్ణుస్తుతులను నతి సేవ్యంబై
రమ్యస్ఫూర్తి రుద్రవిరమాణము రమ్యంబై

గమ్యాకారం బొప్పు మతనసగగప్రాప్తి
సమ్యగ్భావంతై పాలుసమరు ననంబాధన్. 67

మ, ర, న న, గగ

అంద భూతుతదుతు వృత్తము.—

శ్రీనివాస పురుషోత్తమ సింధువిహారా
పూని మమ్ము గృహ జేకొని ప్రోవు మనంగా
భూనుతంబు రనభాగలఁ బొందిగయుక్తి
పూని సొంపుగ గ్రహాక్షరమున్ వడివొందన్. 68

ర, న, ర, ర, గగ.

అంద కశలవిలసిత దుతు వృత్తము.—

నగణము నగణము నగణముఁ జేరన్
నగణము గగము నొనర నటమీఁదన్
దిగిభవిరమణము దిరమగునేనిన్
దగ్గు గమలవిలసితము కమలాక్షన్. 69

న, న, న, న, గగ.

అదు నేరవ యతిశక్వరీష్ణదంబునందు మణిగణవికర దుతు వృత్తము.—

కనకపువలువలుఁ గరకటకములున్
నునుపగుఱుఱుమును నొసలిలికమున్
దనరెడుహరిఁ గని తగనననుసలే
నినిచిన మణిగణవికర మిథయలిన్. 70

న, న, న, న, న

అంద మాలినియతు వృత్తము.—

నకలనిగమవేద్యున్ సంస్కరిత్యాధినైద్యున్
మకుటవిమలమూర్తిన్ మాలినీవృత్తపూర్తిన్

1 నకలితనమయోక్తి స్నాగవిశ్రాంతియుక్తి
సుకవులువివరింపఁ గొండుగున్వస్తరింపన్.

71

న, న, మ య, య.

అండ మణీసరస్వత్రము.—

యతియనతారసంఖ్య నిడి యాదరంబుతో
నలిశయమై నజంబులు భజాంతరేఫలు
విలతముగా నొనర్చి యరవిందలోచను
ఊతిధరు సుస్తులించిన సుకీసరంబగున్.

72

న, న, ధ, ధ ర.

అండ మణిభూషణమశ్వత్రము. —

హస్తీరాజభయనిర్హర యండజవాహనా
ధ్వస్తసంసరణ యంచు బితామహావిశ్రమ
ప్రస్తుతంబుగ రనంబుల భారగణంబుల
విస్తరింప మణిభూషణవృత్తము చెల్వగున్.

73

ర, న ధ, ధ, ర.

అంతుమనోజ్ఞయమశ్వత్రము.—

అజశివశక్త నిరంతరార్చితపద్మయుగ
భుజగకులాధిపతల్పుఁ బూని నులింపగా
నజయతి నొంది నజాభరార్చిత మై చను
బుజా వగు నుర్వి మనోజ్ఞబుచ్చునురాగమై.

74

న, న, ధ, ధ, ర.

పదునామవయస్థిచ్ఛందంబునందు న్రియకాంతయమశ్వత్రము —

అవనియు శ్రీయు స్సతు లజ్జాదాత్తోద్భవుఁ డాపుల్
దివిజులు దామోదరునకు దేవ ల్లిఁ కనేరి

1. నకలిత నమయోక్తి - 'న-క-లి-త-య-య' అను గణములు చెప్పఁ
బడినవని తెలియవలయును. నమయో + త్తి అని భేదము.

సవతు గ నాగా నయనయసమ్యక్సగయు క్తిగ
గవినుతమై దిగ్యతి బ్రియకాంతాకృతి యొప్పున్. 75

న, య న, య, న, గ.

అంధ పంచచామర మువృత్తము.—

జరేఫలుగ జరేఫలుగ జసంయుతంబులై తగగ
గురూపరిస్థితిం బొసంగి గుంఫనం బెలర్పగా
విరించినంఖ్య నందమైనవిశ్ర మంబులం దగుగ
బ్రూఢమైన బద్దనాథ పంచచామరం బగున్. 76

జ, ర జ, ర, జ, గ.

అంధ పక్షకమమృత్తము —

నకలితంబు నభజాజగణంబులు గాంతమై
సకలదిగ్విరమణంబులు సన్నుతమై చనగ
శకటదైత్యమదభంజను సన్నుతసేయగా
బ్రకటమైకృతుల బద్దము పద్దకు బట్టగున్. 77

న, భ, జ, జ, జ, గ.

అంధ ఫలసదనమృత్తము.—

ననలును ననలును దనరంగ సగయు క్తిగ
వనరువాభవయతు లవపితమతితోడగ
నినువుచు సుకవులు మణివిలసదురస్కుగ
గొనకొని పొగడంగ నగు ఫలసదనంబుల్. 78

న, న, న న, న, గ.

అంధ చంద్రశ్రియమృత్తము.—

జగన్నాథుగ లక్ష్మీహృదయజలజ ప్రోద్యదర్కుగ
ఖగాధీశారాధుగ సుకవిజనల్పద్రుమంబుగ
దగ న్వర్తింపంగా యమనసయంతలై రగంబుల్

ఘోరిం ఆంద్రశ్రీకి న్నిలుచు యలి ముక్కంటి నొందున్. 79

య, మ, న, ప, ర, గ.

అంద శేషినియనువృత్తము.—

నగణముతో జకారభగణంబులు జకార
ప్రగుణితరేఫయుగ గురువు భాలిగాగ నోలిగా
దగ నవతారవిశ్రమము దండిగా నొనర్చగా
మృగమదవర్ణు డీయకొను మేదిసిసమాఖ్యాన్. 80

వ, జ, ఛ, ష, ర, గ.

అదు శీతవయశ్యప్తిచ్చందంబునందు నర్కుటకునువృత్తము.

కొలిచెద నందగోపసుతుకోమలపాదములగా
దులిచెదఁ బూర్వ సంచితపుడోపములన్ సుఖనై
నిలిచెద నన్న నర్కుటము నిర్మలవృత్త మగుగా
సలలితమై నజంబుల భజావల దిగ్విరతిన్. 81

వ, జ, ఛ, ష, ర, గ.

అంద శిఖిణియనువృత్తము.—

గజేంద్రాపద్ధ్వంసిగా ముదిరసదృశం గంజనయనుగా
భజింతుం దాత్పర్యంబున ననినచో భాస్కరయతిగా
ప్రజాహృదం బైనగా 'యమనసభవప్రస్ఫురితమై
ద్విజక్రేమై చైచ్చగా శిఖిణి గడుగా విశ్రుతమగున్. 82

య, మ, న, ప, ర, గ.

అంద శుద్ధాంతయనువృత్తము.—

చెందెం బాదాంబుజరజముచే స్త్రీత్వ మూరాలికిం జే
యందెం జాసు విరుతునుకలై యద్భుతం బావహిల్లా
మందె న్నారొడ్డి దశముఖుడుగా రాముచే నంచు జెప్పగా

మంద్రాంతా మధనతతగా మండితాళాయత్తుల్లాన్. 83

మ, ఖ, న, త, త, గగ.

అంద శాలాశదశమనవృత్తము —

పదునయిదులఘువ్రలును బరగ గగ మొందగ
బదియగునెడ విరతులు బలసి పాదసూర
బొదలి హరినుతులగడం బొలువగుచు బాలా
శదశ మనఃబరగం గవిజనులు గొనియాడన్. 84

15 లఘువ్రలు గగ.

అంద వృత్తియనవృత్తము —

జగంబులు జసంబులు యలగసంగతిగ సాంగమై
పొసంగ నమృతాంశుభృద్యతులు పొంద బాదంబు లై
విసప్ర సవలోచనా. వినుముపృథ్వినా బృథ్వీలో
నసంశయ మగు భవద్వినుతులందు నింపొందినన్. 85

జ, న, జ, న, య, లగ.

అంద హరిణీయనవృత్తము. —

జరగు నసమప్రోద్యదే ఫల్ ససంగతమై లగల్
దొరయగ మురద్యేషిగ సద్భక్తితో వినుతించెదగ
సరసిరుహగ ర్భేశానాదిత్యస త్తము నన్నచో
హరిణి యనివృత్తం బొప్పారు బురారి విరామమై. 86

న, న, మ, ర, న లగ.

పదు నెనిమిదవభృతిచ్చందంబునందు మత్తకోకిలయనవృత్తము. ..

ఒక్కచేత సుదర్శనంబును నొక్కచేతను శంఖముగ
ఒక్కచేతః బయోరుపాంబును నొక్కచేత గదం దగ
ఒక్కదం బగుమూర్తికి రసజాభరంబులు దిగ్యతిగ

1. హరిణీయనవృత్త (భ)

మక్కువం దగఁ బాడి రాదులు మత్తకోకిలవృత్తము 87

ర, న జ జ, థ, ర.

అంద మనుమిలతావేల్లికయవృత్తము —

శ్రీనాథుఁ బ్రహ్లాద్యమరవరసంసేవ్యపాదారవిందుఁ
దీనానాథవ్రాతభరనుగుణోదీర్ఘనిం బాడి రోలిఁ
గానారూఢాత్తుల్ మతనయయయల్ కామజివ్విత్రమందై
వీనుల్ నిందారం గుసుమిలతావేల్లికావృత్త మొప్పున్. 88

మ, త న, య, య, య.

అందొమ్మిదవ యతిశ్చేరిభృందమునందు కాన్డాలవిక్రిడికయవృత్తము —

పద్మప్రాద్యవసన్నిభుల్ మనజసప్రవృత్తతాగంబులఁ
బద్ధాప్తాంచితవిశ్రమంబుగ సముత్పాదించు రుద్యన్నతిఁ
బద్ధాత్మాయనిజాంఘ్రిసంశ్రితమహాపద్దాయయోగీంద్ర హృ
త్సదస్థాయ నమోస్తు తే యనుచు నీకాన్డాలవిక్రిడితన్. 89

మ, న జ, న, త, త, గ.

అంద తరళమయవృత్తము.—

జలరుహహితసోదరీముఖ చంద్రచంద్రిక లాదటఁ
గోలఁదిమీఁజగ లోచనంబులఁ గ్రోలి యొప్పుమహాసుఖఁ
బలుకుచో నభరంబులుం బిదపఁ సజంబు జగంబులుఁ
తెలుపుగా దరళంబునోలి రచింతు రంధకజిద్యతిన్. 90

న, థ, ర, న, జ, జ, గ.

అంద మేఘవిస్ఫుర్జితమయవృత్తము.—

రమాసాఖుఁనాఖుఁ యదుకులశిరోరమ్యరత్నాయమానుఁ
సముద్య లేజిహ్వుఁ దనుజయువతిస్సారహారాపహరుఁ
మిముం బ్రీతింజేర్కొండ రుణవిరతి మెఘవిస్ఫుర్జితాఖ్యుఁ

1 రమాసాఖుఁ గృష్ణుఁ యదుకుల (థ)

రమాసాఖుఁ సాఖుఁ (మలఁకలపారపాశ్రమము)

గ్రమంబొప్పుకడెద్దలె యనుచునులుకరాగముల్లాముకుందా.

య, మ స, మ, ర, ర, గ

అందఘోరికమనువృత్తము.—

వాడె వధూమణి చూడవే ద్రిదివద్రుమంబు ధరిత్రికి
 వోడిమి దెచ్చినగూరుఁ డితని వోలలే రిల నెవ్వరు
 మీ దధికుం డని భీమవిశ్రమవృత్తి ఘోరిలకం బగు
 వేడి నులింతురు భారసంబుల వెంట జాగము లొందఁగాన్.

భ, భ, ర, మ, జ, జ, గ.

అంద చంద్రకళయమనువృత్తము.—

వీనులారఁ బ్రసిద్ధపదంబుల వేడుకఁ గూర్చి వికాయతి
 గాన వచ్చి రసాతజజంబుల గల్గి డిటంబుగఁ జెప్పఁగ
 జానకీవదనాంబుజశశ్వత్సరభలోలమధువ్రతా
 దానవాంతక చంద్రకళావృత్తంబు సభం గడు నొప్పునున్.

ర, మ, మ, ర, జ, జ, గ.

అనువదియవ కృతిర్పంచమంబును మత్తేభవిక్రీడికమనువృత్తము.—

భవరోగప్రవినాశనౌషధకలాప్రావీణ్యగణ్యుండు
 లవిభేది ప్రముఖాఖిలామరదరోల్లాసుండు గోవిందు డం
 చు వివేకు ల్పభరంబులు న్నమయవస్తామంబు గూడక సమ
 ర్పవిధిం చెప్పదు రాత్రయోదశయతి స్వత్తేభవిక్రీడితమ్. ౧౪

మ, భ, ర, ర, మ, య, మ

అంద అంబురుహంబునువృత్తము.—

తారతుషారపటేరమ రాశీసుఖాసమాసమహాయశా
 సీరదభృంగతమాలదళాసితసీరశేంద్రమణిదుగ్ధితీ

జలకిరీటముఖాభరణాంచిత యంచ శ్రీమతఃసూర్పి ఖా
ఖారసవంబుల ఖానువిరామముః బల్క సంబురుహం బగున్.
ఓ, ఓ, ఓ, ఓ, ర, ఐ, ఉ.

అంద ఉత్పలహుయమృతము.—

శ్రీరమణీముఖాంబురుహసేవనపట్నద నాథ యంచ శృం
గారరమేళ యంచ ధృతకొస్తుభ యంచ భరేఫసంబుల
ఖారలగంబులుం గదియ బల్కుచు సుత్పలమాలికాశృతి
గారవ మొప్పుజెప్పుదురు కావ్యవిదుల్ యతితో వ్విదిండుగాన్
ఓ, ర, ఐ, ఓ, ఓ, ర, లగ.

అంద భచరస్థుతమమృతము —

వరద కేశవ దైత్యవిదారీ వారిజనాథ జగన్నిధి
కరుణా జాడుము మమ్ము బ్రసన్నాకార హరీయనిపల్కినా
వరుసతో నభభంబు మసావల్ వాలగ రుద్రవిరామ మై
యరుదుగా మునిపుంగవవర్ణ్యంబై భచరస్థుత మొప్పుగున్.
ఐ, ఓ, ఓ, మ, ఐ, ఐ, ఉ.

ఇరుపదియొక ప్రకృతిభృందంబునందు చంతమమృతము.—

ప్రిభవసవంద్య గోపయువతీజనసంచితభాగధేయ రుక్
ప్రభవసముత్కరోజ్జ్వలశిరస్థితరత్నమరీచిమంజరీ
విభవసముజ్జ్వలత్పదరవింద ముకుంద యనంగ నొప్పనా
జభములు జాజ రేఫములుః జంజమాళ కగుకాదికాయతీర్థ.
ఐ, ఐ, ఓ, ఐ, ఐ, ఐ, ర

అంద ప్రగర్థయమృతము.—

తెల్లంబై కైలవిశ్రాంతిని మునియతిని
దేజరిల్లుక దృఢంబై

1. 'జాజభముం'—అని గణాశుకాలముగా రచితము. నజభముఅనియే
గ్రహీతవలయు.

చెల్లెం చెల్లె మకారాందితరభవయయల్

చెంద మీదగ్గ యకారం

బుల్లం బారగ్ బుభారాధ్యు సురగళయనుగ్

యోగివంద్యం గడుగ్ రం

జిల్లంజేయం గవీంద్రల్ జిల్లదనుజగురుం

జెప్పదర్ స్థరాఖ్యన్.

99

మ, ర థ, వ, య య, య.

అంద వరవంబి యనువృత్తము.—

హరి పునుజోత్తమ కృష్ణకృపానిధియాదిమూలమయంచు నా

కరిపలి పల్కంగగగాచె నితం డని కొతుకంబునఁ బల్లరుగ్

జరగుఁ ద్రయోదశవిశ్రమముల్ నజజాజభాంచితరేఫలగ్

మరుగునుని బ్రణుతింతు రిలగ్ వనమంజరిం గవిపుంగవుల్.

వ, జ, జ, జ, జ, థ, ర.

అంద మణిమాల యనువృత్తము.—

కరణాగతార్తిహర కాంబుజాతదళసన్నిభాంబక యుగం

కరుణాసముద్ర జగదాదికారణ పురాణమూర్తి యనుచుగ్

వరుసగ్ సజత్రితయముగ్ ద్రివారమొనరుగ్ సకారముతుదిగ్

దివ మొందదిగ్ద్యుతి గవు ల్నుతిండుమణిమాలవృత్తమమరున్.

వ, జ, వ, జ, వ, జ, వ.

అంద లాటివిట మనువృత్తము.—

- సగణంబులు నాల్గిపై మతయల్ సమ్యగ్భావంబై యరుదేరగ్

బగలింటికి నేలిక యెవ్వఁడు నా భావింపంగ ¹భాసురభంగిగ్

మిగులన్నధురంబగుశబ్దములగ్ విశ్రాంతిగ్ లాటివిటవృత్తం

1 భూ ము వయ్యెవడుల్ గణభంగము. ఈ పాదమునఁ దుదగురు జొరటి లాఁగించుచునుకాక, మూడవపాదమున యతిభంగము వైతము తటస్థించును గాన నవరింపఁజదియె.

బగు నిందుకళాధరసన్నతసామాంకాశంకాంతంకవిదారీ! 102

న, న, న, న, మ, త, య.

ఇరువదిరెండవ యాశ్చరిచ్చందంబునందు మానిని యశువుక్రమము—

క్రొన్నెలపువ్వును గోఱలపాగయుఁ

గూర్చినకొండకొప్పునకుఁ

వన్నె యొనర్చినవాహిని యీతని

వామపదంబున వ్రాలె ననఁ

తెన్నుగ నద్రిభసేవ్యగురు స్వల

నీల్లు రసత్రయ చిత్రయతుల్

బన్నుగ నొంకఁ బ్రభాసురవిశ్రమ

భంగిగ మానిని భవ్యమగున్.

103

భ, భ, భ, భ, భ, భ, భ, గ.

అంద మహాస్రగధర యశువుక్రమము —

కొలిచెఁ బ్రోత్సాహపృత్తిం

గుతలగగనముల్ గూడ రెండంఘ్రిలం దా

బలిఁ బాతాళంబు చేరం

బనిచె గదమైతె బాపురే వామనుం డ

సలితాటోపాధ్యుఁ డంచుం

గరిగిరివిమాకార మారఁ సతానో

జ్వలసోద్యదై ఫయుగ్ధా

శ్రయగురుల మహాస్రగధరం తెప్ప నొప్పున్.

104

న, త, త, న, న, ర, ర, గ.

అంద భద్రకమశువుక్రమము—

అది భఁ జేసియవ్వలరనద్యయంబునొగిమూఁడుతొనకములఁ

పాదుకొనంగ నొక్కగురువొందఁజై విరతిరుద్ర సంఖ్యనిడినఁ
 గాదనరాదుభద్రకమునాగ గాఢమగువృత్త మొప్పుఁగృతులఁ
 శ్రీదనరార నాశ్రితవిరానచింతితఫలప్రదాన నృహరీ! 105
 భ, ర, వ, ర, వ, ర, వ, గ.

ఇరువదిఊడవ విశ్మతిచ్ఛందమునందు కవిరాజురాజికమనువృత్తము.—

కమలదళంబులకై వడిఁ జెన్నగు
 కన్నులు జారుముఖప్రభలుఁ
 సమధికవృత్తకుచంబులు నొప్పుగ
 శైలరసర్తువిశాలయతిఁ
 సముచితనాన్వితషడ్జలగంబుల
 జానుగఁ బొడిరి చక్రధరుఁ
 రమణులు సొంపలరం గవిరాజవి
 రాజితముఁ బహురాగములన్.

106

వ, జ, జ, జ, జ, జ, జ, జ, జ.

అంక అశ్వలలికమనువృత్తము.—

ఇనవిరమంబున న్నజభజంబులింపుగ భజంబులుఁ భవములై
 చను జన నొప్పునశ్వలలితంబు సత్కృతులఁజెప్పఁగా విశేషమై
 యనుపమవై భవోజ్జ్వల హరీ సహస్రకరదోర్విదారణచణా.
 నినుగొనియాడధన్యుఁడుగదయ్యనీకరుణదాననంతమగుటన్.

వ, జ, భ, జ, భ, జ, భ, వ

అంక బద్ధశాళమణి పృత్తము.—

మున్నెవ్వరుఁ లేనికాలంబునఁ సృష్టి
 మూలంబుగాఁ బద్ధగర్భుఁ సృజించెఁ
 మున్నీటిలోఁ బాఁపలెల్లంబు పై వెన్ను
 మోపెం ద్రిలోకంబులుం గుఱి నుండఁ

ఎన్నంగ నీతం దనాద్యంతః దంచుక ని
 రీక్షింతు రెవ్వారి వాఁ డెల్లనాడుక
 నన్నేలు నా నర్కవిశ్రాంత మై పద్మ
 నాథం బగుక నప్తతంబు ల్లగంబున్. 108
 త, త, త, త, త, త, త, గగ.

ఇదువదిసాణుగవనంకృతిచ్చందంబునందు అప్తమూర్తియను పృథ్వు —

శ్రీనాథుక సరసిజాతుక నీతసరోజాతనాథుక
 తిలనికాటవరేణ్యుక
 గానోదంచితరసజ్ఞం గరిభయభ్యాంతభానుక
 గనకవస్త్రవిలాసుక
 జానొండ న్ననతయుక్తిన్ సుభజల్ యాంతమై కుం
 జరయతిద్వయ మొప్పం
 గా నిట్లొంపెసగఁ జెప్పెం గవిజనం బప్తమూర్తిక
 ఘనసమా గమరితిన్. 109
 మ, న, త, న, ర, భ, జ, య.

అంద నఁసిజమను పృథ్వు—

మూలిం చిల్లంగోలొకచేత
 న్నటియొకకరమున మణిమయలతయుక
 బాలశ్రేణు ల్లోల వసింపక
 బసులనొదిగి చనుమసుగల ప్రభువుక
 బాలం గొల్వంబాలినోర్కుల్
 సఫలములగుననసరసిజమమరుక

తోల 1 బ్రహ్మవ్యాళవిరామ

స్ఫురదారుమతేయనములు నననసులున్.

110

మ, త, య, వ, వ, వ, వ, వ.

అంబ గ్రంథపదము వృత్తము.—

కాంచనభూషాసంచయ మొప్ప

ఘనకుచభరమునఁ గవు నసీయాడ

జంచలనేత్ర ల్వంచనతోడ

సముచితగతి వెనుదని తనుఁగొల్వ

అంచితలీల నిచ్చినశౌరి

హరిదిభపరిమితయతు లొనఁ గూడ

ముంచి రచింపం గ్రంచపదం బి

మొగి భమసభననముల నయలొందున్.

111

ళ, మ, న, ళ, వ, వ, వ, య

ఇరుపదియేక యతికృతిర్ఘంపంబునందు బంధురము వృత్తము.—

ఋభువులు దితితనయులు సమబలులై

యెంతయు మత్సరము ల్బెరయ

రభస మలరఁ గలశనిధిఁ దఱవఁగం

గ్రక్కునఁ గవ్వపుఁగొండకు నీ

ప్రభు వనువుగఁ గుదురుగ నిలిచె ననం

బంచదళాక్షరవిప్రమమై

ప్రభ మిగులఁగ మిగులఁగ నననసభభవగలే

1. పూ. ము. బ్రహ్మతోగిరిరామ ఈవృత్తమందు మొదటిమూడు పాదములందు అతివ స్థానమునఁ బ్రసయతి పాటించబడియున్నది. నాలవ పాదమున ప్రసయతి తక్కినదిగాన వ్రాయబడుట.

బంధురవృత్తము చెప్పెదగున్.

112

న, న, న, న, న, థ థ, థ, గ.

అంద భాస్కరవిలసికతును వృత్తము. —

గోపనికరముల నేలినవానిగా

గోవృషదనుజుల నడచినవానిగా

గోపికలను బ్రమయించినవానిగా

గుబ్బకు విలసన మొసంగినవానిగా

గోపకులము వెలయించినవానిగా

గొల్పెద మని బుధు లినయతిఁ బల్కగా

బ్రాహ్మణ భవజయభాశితనాపల్

భాస్కరి విలసిత మగు గురుయుక్తిన్.

113

థ, న, న, య, థ, న, న న, గ.

భిరుపదియాజులయొక్కరిచ్చందంబునందు భుజంగవిజృంభితమనువృత్తము —

స్వారాజారి వ్రాతారాతీశశితచనమనయన

సర్వదామునివందితా

గారికాద్యామర్త్యస్తుత్యా కమలభవజనక మధు

తైటభాసురమర్దనా

శ్రీరామాహృత్స్వామీ యంచుగా తెలఁగి మమతననలఁ

తెంద రేఫసలుగా లగగా

ఘోరాఘాఘా భిద్యేషిం తేర్కొనుగవసుదళయతియ

గుగా భుజంగవిజృంభితన్.

114

మ, మ, త, న, న, న, ర, న, అగ.

అంద మంగళమహాశ్రీయను వృత్తము.—

చిత్తములు జూపులచు జిత్తజనితం ద్రిపయః
జెంది గజదంలియతు లొందఁ

సృత్తములలోడఁ దరుణీమణులు గానరుచు
*లింపుగను మంగళమహాశ్రీ

వృత్తములు బొడిరి సవృత్తకుచకుంభముల
వింతజిగి యెంతయుఁ దలిర్పఁ

మత్తిలుచు నబ్బజసనంబు లిరుచోటులు ద
నర్పఁగఁ దుదఁ గగ మెలర్చన్.

115

భ, జ, న, న, భ, జ, న, న, గగ

ఇది ఐదువృత్తభేదములు.—

వ. మఱియు నర్థసమవృత్తవిషమవృత్తంబు క్షేప్తివనిన.—

క. ధర నొకటియు మూఁడును నగు

చరణంబులు మఱిద్విలియచాతురికవి

స్ఫురితాంఘ్రిలు దమలోనను

సరి యగునర్థసమవృత్తచయమున గృహ్లా!

117

గీ. జరగు నందు ధృష్టాన్తార్థసమమనంగ

ఛంద మొకటన నిట్టిలక్షణముదగుల

నమరు నట పరస్థాన్తార్థసమము నాఁగ

నెలమి దరువాలి ఛందంబు గలయు గృహ్లా.

118

సీ. విషమవృత్తంబులు వెలయుఁబొదంబుల

గణములు వేర్వేలుగా నొనర్ప

నవియు స్వస్థానంబు నటపరస్థానంబు

సర్వపరస్థానసంజ్ఞికంబు

నొక్కచందంబున నొగి గొని పాదముల్
వేతైన స్వస్థానవిషమ మయ్యె
నొకపాద మొక్కట నున్న పాదంబులు
క్రిందటిచందంబునందు నైన

తే. మీది చందంబునందైన మెఱయఁ జెప్ప
నవి పరస్థానవిషమవృత్తాహ్వయములు
వెండి సర్వపరస్థానవిషమమునకు
నన్నియును జెప్ప చందంబు లబ్ధనాథ.

119

వృష్టానాథసమృత్తములలో శారీర్లుకమున వృత్తము.—

ఊరోదన్వస్తధ్యగేహః మతాగా
పారంబు నుద్యత్తతజ లగంబుగ్
బూరింపంగా బాదముల్ రెంటురెంటుగ్
నారీప్లుతం బయ్యె ననంతమూర్తి!

120

వృష్టానాథసమృత్తములలో మనోహరమున వృత్తము.—

త్వైరాజ రమేశ తజావము లు
ధూర మైసకారచతుష్కములొఁ
గూరంగ సగంబులు గూడి మనో
హరవృత్తము చెల్వగు నద్రిధరా!

121

వృష్టానాథసమృత్తములందు అంగశాస్త్రమున వృత్తము.—

భూరిభమంబుల్ పొందు సగం బిం
పారంగ నర్థంబై యటపాముగ్
కొరి వి స్వసజంబు గాంతమై
యాదూధం బగు సంగళాస్త్రమున్.

122

అంశ వరాంగియను వృత్తము.—

సరిత్పదాబ్జ జలజల్ గగల్ బం
ధురం బగుల్ రెంటు జతుర్థ కాంఘ్రిక
గారాముతోఁ దాజగగల్ వరాంగి
హరార్చితా మూఁడవయంఘ్రి నొందున్. 123

అంశ వదీప్రహోషయను వృత్తము.

నాగతల్పా మొద ల్నాల్లు రేఫంబులున్
జగన్ని వాసా జలజంబు రేఫయున్
దగంగ నమ్మాడుపదంబులందు జా
తిగా బ్రవర్తించు నదీప్రహోషకున్. 124

పరస్థానవిషయవృత్తములందు శ్రీరమణయను వృత్తము —

భాత్రి భమంబుల్ తత్సగ మాదిన్
భక్త్రయగాగణపద్ధతి మూఁటన్
గోత్రధరా యిటు గూర్చు బదంబుల్
చిత్రగతిం జను శ్రీరమణంబుల్. 125

అంశ రథగమనమనోహరయను వృత్తము.

రథగమన మనోహరంబు రెండవంఘ్రి
ప్రథితం బగున్ సజజంబు రప్రయుక్తయంబున్
ప్రథమపదమునందుఁ జైసగంబున దున్
గథితననరజంబు గద్యయంబు గృష్ణా ! 126

నర్మపరస్థానవిషయవృత్తములందు వీణారచనయను వృత్తము.—

వీణారచనం బయ్యె భువిన్ తయసాగల్
బాణప్రహరా తజనభభ్యగగంబుల్

1. భా. ము. వదీప్రహోష - గణభంగము.

కాణారహారా తజనభస ల్పగోటయతిన్
మేఘధర భననభసవిశ్రుత మగుచున్.

127

ఇత్రైఱంగ గాళ నడువృత్తంబులగాఁ బంచపాది యతి వృత్తము.

క. పాదచతుర్వృత్తంబున

నాదరమునఁ బంచపాది యనుసమవృత్తం

చైదవపదంబు గలిగిన

మాదయితా కృతులయందు మహనీయ మగున్.

128

ఉ. శ్రీసతిఁ తేరురంబున భరించినభోగి చతుర్భుండు నా

భీసునీగుహంబునకు విడ్డండుగా విలసిల్లు మేటి కై

లాసనగాలయుండు జడలకొ సవరించియేకీర్త్యనిల్

భాసురపాదపద్మ మగుబల్లిమఁ డివ్విభుఁ డంచు సన్నతుల్

మేరి సన్తునీంద్రు లను తేన్నగువృత్తము పంచపాది యై.

క. పుంగంగ నిలువదియాఱు

క్షరములకును నధిక మగుచుఁ జరణంబుల ను

ద్ధురమాలావృత్తంబులు

జరగు లయగ్రాహి మొదలు జలరుహనాభా!

130

విశోపక శ్వాసింశ్చ త్తాత్రాగర్భితంబుఁ ద్రింశదక్షరంబు లైక

లయగ్రాహి —

ఎందు నిల దేజసులకుం దలఁపరానితప

మందికొనిచేసికొకొ నందుడు యశోదా

సుంకరియఁ బూర్ణనిధిఁ జొందిరి కడుందొరసి

పొందగునుముప్పుతేటి సందనునిగా శ్రీ

మందిరుని నంచు నిటు లందముగఁ బ్రాసములు
 గ్రందుకొని చెప్పుమునిబృందము లయగ్రా
 హిం దనర నబ్బజసలుం దగ నకారమును
 తొంద నిరుచోట్లని చిటుంద భయ లొందన్. 181

విశోసచత్వారింశస్త్రాగర్భికపాదంబును చతుస్త్రింశదక్షరంబు నయిన
 అయవిభాతి

పడయరె తనూభవులఁ బడయుదురు గాక పెర
 పడఁతులును భర్తలును బడసిరె తెలంపక
 బుడమి నలనందుఁడునుబడఁతుక యశోదయును
 గడుపున జగత్త్రయము నిడికొనినపుత్రుఁ
 బడసిరెట యంచు బెడఁ గడరునసన త్రివృతి
 గడనసగముల్ పొసఁగ నిడ లయవిభాతిక
 నొడువుదురు సత్కవు లెపుడును విరిలేనియులు
 వడియు పగిదిన్ రసము కడలుకొనుచుండన్. 182

విశోసచత్వారింశస్త్రాగర్భికపాదంబును ఐదస్త్రింశదక్షరంబునయైన
 అయవారియను పృథ్వీ—

చదువులును గిడువులును జదువ భన మొదవు నని
 ముడి దలఁపవలదు మును చదివరె ధర్మిణి
 1 సదమలినహృదయుఁ డనఁ తొడలుదిలిసుతసుతుఁడు
 మొదలఁ బలికినపలుకు జదువఁగ ముకుందుం
 డద నెఱిఁగి కదిసె గద! చదివినభృగువుకొడుకు
 చదువుతుది నొకపనికి నొదవెనె యటంచున్

1. భా. మ. సదమలన. సదయభువ పాతాంశరము.

పడునొకఁడు నగణములు గదిసి సగ మెనయ భవి

విదితముగ బుధులు వలుకుదురు లయశోరిన్. 183

అంధ 1 త్రిభంగియను పృథ్వి. 2 ..

ననన ననన లును భమసగలును

దనరి నటించు గణాంక నలువంక బౌద్ధులంక

మునుకొని నఖముఖమున వెడంగదలుచు

జను గడునొప్పుగువీణల్ నెరజాణల్ వేలుపుగాణల్

వనరుహ జనితుని తనయులు మొదలుగ

భువమతులాదటతోడ శ్రుతిగూడ వెన్నునిబాడ

వినుగలిగిన నదిజననము ఫలమని

మునిజను లిందు శుభాంగు దగుభంగి తెప్ప

ద్రిభంగిన్.

184

అంధ అనియతాక్షరంలైవ దండకము.

సిరి నేలురసికుండు శ్రీ వత్సవత్తుండు నీరేరుహత్తుండునిత్యా

సదృశుండు త్రైలోక్యసంరక్షణోపాయదత్తుండు మాపాలి

1. ృ ము నననననననశుభతులంను, దనరి నటించు గణాంక నలువంక బౌద్ధులంక, మునుకొని నఖముఖమున వెడంగదలుచు జను గడునొప్పుగువీణ నెరజాణల్ వేలుపుగాణల్, వనరుహజనితునితనయులు మొదలుగ భువమతులాదట తోడ శ్రుతిగూడ వెన్నునిబాడ, విను గలిగిన నది జననముఫల మని మునిజను లిందు శుభాంగు దగుభంగి తెప్ప ద్రిభంగి 2. అయ్యగారి మున్నగు పద్యములకుఁజెప్పినట్లు త్రిభంగి పద్యము నకుమండు ద్విపత్వారింక వ్రాతార్పితమును జనుస్త్రింకదక్షరముగయిన త్రిభంగి యని యుండవగు (భ)

దేవుండు ధీరుం డుదారుం డితం డిచ్చు మాయుచ్చకు న్వచ్చు
సౌఖ్యమ్ము లంచు న్నదిం గోరి పెద్దల్ సకారంబుతో సంగ
తంబై నహం బాది నొండె గకారాదిగా నై న; లో నెల్ల
చోట గకారంబులం బెల్లు చెంద గకారావసానంబు నై
దండకార మేపారఁ గీర్తింతు రెల్లప్పుడున్. 135

గద్యము. ఇది శ్రీవాణివర ప్రసాదలబ్ధవాగ్విభవ తిక్కనామాత్య
తనుసంభవ నుకవిజనవిధేయ ఆనంతయనామధేయ ప్రణీతం
బైన ఛందోదర్శణంబునందు నుభయభాషానురూపంబు లగు
గద్యపద్యంబుల విధంబును షడ్వింశతిచ్చందోనామంబులును,
తదుద్భవంబు లగుసమవృత్తంబులును వృత్తమిశ్రంబు లగు
నర్ధసమవిషవృత్తంబులును, ఛందోఽతిరిక్తంబు లగుమా
లావృత్తంబులును, తద్దేధం బగుదండకంబు న్నుది ద్వితి
యాశ్వాసము.

శ్రీ ర ద్ధి
భం దో ద ర్పణ ము

తృతీయాశ్వాసము.

మదనంతశయన భవ
భీమదహన నిఖిలహరణభీషణవర్షా
సామజభీతినివారణ
కామజనక శిష్టలోకకామితవరదా !

1

కందములు

క. సలగగభజసలు కందం

బుల మూడును నైదు షష్ఠముల సలజలు తే
మల జగణరహిత మంత్యగ
మలఘమద త్రిగణవిరతి యథముల హరి!

2

గీ. కంద మరయ నార్యాగీతికడగణంబు

నమషష్ఠంబు గురులఘు లైనసార్య
నలఘు లాటింట గిరిశరస్థులు నున్న
నగు ద్వితీయ ప్రధానలఘ్వాదియతులు.

3

ఈ చెప్పిన యతినియమంబులు సంస్కృతాదులకయ్యె. మఱియుఁ
దెలుగవన తెల్లినఁ—

క. వడి యగు సార్యకు రెండవ

యదగున ధ్రిగణంబుమీఁద సంధ్రకవిలకు

గడపటిపాదమునకు వడి

యదరును ద్విగణయుతలఘువు కవ్వలిచోటన్. 4

అ. ఔ. సరవి. బభ్య విపుల చపలార్య ముఖ జఘ

నాఖ్యచటల లనగ నార్య లైదు

నొనర గీతి యనగ నుపగీతి యుద్గీతి

యార్యపేరిగీతి యనగ నాల్గు. 5

* బభ్యార్య.

క. తేనులు త్రిగణయుతములై

యాసరుపాదముల బొరసి యార్య యన గడుగ

భాసిల్లు బభ్య యనగా

వాసవముఖసకలదివిజవర్గప్రణతా! 6

విపులార్య.

క. ప్రకటసమపాదముల నిలు

వక శబ్దమునవల బొచ్చి వచ్చె ననం ద

క్కక విపులార్య యగును నే

వకజనమందార్ ధీర వనజదళాక్షా! 7

చపలార్య.

క. వరుసను ద్వితీయ మంత్యము

స్ఫురణ స్పృహగజకారిములును దగ్గ¹రెం

డరయగఁ దనర్చునేని

సరవి నదియ హరి మురారి చపలార్య యగున్. 8

* ఇందు అర్థము గీతులు సాధారణ కందపద్యములై యున్నవి.
అర్థాగీతి లక్షణలక్షితములు గావు.

బిలి దశరణకు- చూ గిడుగువారి యుపోద్ఘాతము పు. 26-27.

1 రెండవ దశరణ (4)

- క. చమలాగణప్రకారం
బహుకారణానాగరా ప్రథమార్థం
బహురం బహు*చున్నది ముఖ
చమలార్య యవంగః జనుసు జక్కంగః గృతులన్. 9
జనుచమలార్యులు
- క. మొదలిసగము చమలార్యులు
స్వదగలక్షణము సొక చరమార్థం బం
దుదిగ్రహకారేఖా
గదాధరా చనుః గృతుల జనుచమలార్యున్. 10
గీ.
- క. లగుదార్య మొదలిసగమున
నెనుగంగ రెండరలుఁ జెప్పిరే నదియే గీ
తిసమాహ్వయ మగుఁ గృతులగా
వసుథాధం కృష్ణ యాదవస్వామి యవన్. 11
ఉచితి.
- క. ధర నార్యమీడిసగమున
నిరుసగమున నట్ల చెప్పి రేని యవయ దా
బరలు నుచగీతి యవనగా
పరసిజదళనేత్ర కృష్ణశార్ఙ్గధర హరి! 12
ఉద్గీతి.
- క. విదితార్యచరమదళముగా
మొదలి సగము చేసి యందు మొదలింపిసగం
బది యపరార్థముఁ జేసిను
బొదు వగు సుద్గీతి భుజగభుగ్వరగమనా! 13

అర్చాగీతి.

క. కందములకుఁ గలనియమము
లం దేమియుఁ గడమ వడక యడరిన పది యిం
పొందఁగ నా ర్చాగీతి య
నం దగు ని ట్లంగభూషణ ప్రణతగుణా ! 14

నకు విడుచుకొలు.

క. అమర మజీగీతులందు వి
¹మమగీతులు మూడు రెండు సమగీతులు నై
సమము లగు నవకలిప్రా
సముల యతుల విషమములఁ బొసఁగు బ్రావర్ణన్. 15

విడుచుకొలుందు ఎత్తుగీతి.—

అదిప్రాసంబు హరియు
నాదిత్యయుగము నగుచు
నీదెసయతుల నెత్తు
²గీదియ నెగడుఁ గృష్ణ. 16

తడవగీతి.—

వడగీతియందుఁ బ్రాసంబు నిలిచి మూ
డవగణంబుమీఁద నమరు విరతి
రవులు మువ్వగును బురందరు లిద్దఱు
నవుల నేగు రిహలు నర్థములకు. 17

తేలవగీతి.—

నగణమొండె హగణమొండె నగణహగణయుగము
తేలిలియుండె స త్తపంఖ్య తత్సదంబు లమరఁ

దగఁ జతుర్థగణముపై నుదాత్తవిశ్రామంబు
నిగుడుమేలనాఖ్య గీతి నెరయఁ బ్రాస మొదవి.

18

జనుగీతులందు అటవెలది.—

ఇనులు ముగురు పాద నిద్ద టింద్రులు మృగం
గములు దాల్చి వంశకాహళాదు
లేగురర్కు లూద నిరుమేళగతి నాట
వెలది యొప్పుచుండు విష్ణుసభల.

19

లేటగీతి.—

ఊక్తిఁ దర్కుఁ డిద్దఱుజిహ్వు లొనర మఱియు
నిద్ద ఱర్కు లీహృత్పన నేగురేసి
నాల్గువంకలఁ గదిసి వర్ణన మొనర్పఁ
లేటగీతి విష్ణునిపేర్చిఁ దేటపఱుచు.

20

క. పెనగి గణత్రయతముపై
నొనరఁగ వడియొండెఁ బ్రాసమొండెను నిలుచా
జను నాటవెలది యందును
ననువాందిని లేటగీతియందు ముకుందా !

21

జుఱియు నీమంబులు.—

క. నలనగసలభరతలలో
కుల నాఱును మీఁద రెండుఁ బద్మాప్తగణం
బులఁ దగి నాలుగుపదములఁ
తెలు వగు వొకగీతితోడ నీమముకృష్టా !

22

క. నీమము రెండుగణంబులఁ
ప్రాసంజేనియును మఱి విరామంబైనా

భాసిల్లు బృథివిమీదా

జేసిననియమములు బ్రాససీపాదు లజా.

23

సీ. వృత్తంబులకుఁబోలి వెలయు నాల్గుదుగునఁ

బ్రాసముల్నిల్చి విరతులు నునుడు

బ్రాససీసము లగుఁ, బళ్ళిమార్గములట్లు

భాసిల్ల నక్కిలిప్రాససీస

మగు, మున్నుగైకొన్న యతిపాదమందెల్ల

నడరిన వడిసీస మనఁగఁ బరఁగు,

నర్థమర్థమునకు యతులు వేతైచనఁ

జెప్ప నక్కిలివడి సీసమయ్యె,

గీ. నవకలికి నట్లు ప్రాసంబు లవతెరిల్లు,

యతులు ప్రాసంబు లిష్టసంగతుల నడవ

నదియ సమసీస, ముత్సాహ తుదనుగిడి

ఛరలో విషమసీసం బగు బద్ధనాథ !

24

గీ. అగు సమప్రాససీస మాఱదుగులందు,

నాలుగింట వృత్తప్రాసనామసీస,

మన్నిచోటులఁ బ్రాసంబు నందెనేని

పర్వతః ప్రాససీసంబు జలజనాథ !

25

అను నమసీసము.—

ఇంద్రులు తమలోన నిద్దఱిద్దఱుఁగూడి

యతులకు నాథార మై తనర్చి

మూఁదుచోటుల నుండ మొగి నిద్ద ఱిర్కులు

గదియ నాక్రియ నొక్కపదము మెఱయ

నిటువంటిపదము లింపెంగంగ నాల్గింట
సమధర్మగతి నతిశయము నొందు
న్మధర్మమునకు నాస్పదంలై వేర్పి
యాతతచ్చందోవిభాతి దనరి

ఆ. వె. అట వెలది యొండె. దేటగీతియు నొండె
విమలభావ మమర విష్ణుదేవుఁ
డొప్పు ననుచు బొసంగఁ జెప్పిన నీసంబు
మఱిడి యగు ధరిత్రఁ బద్మనాభ !

26

ప్రాచీనము—

భామినిచే నున్న పట్టుతోరముఁ జూచి
ప్రల్లదంబునఁ ద్రెంచి పాతివైచి
యామునిద్రోహ మత్యంత మై తనుఁ బట్టి
యతిదరిద్రుని శేయ నార్తి నొంది
భూమి వెల్వడి పోయి పురపురఁ బొక్కుచుఁ
బుండరీకాక్ష యోభువనవంద్య
స్వామి నాయపరాధశతసహస్రంబులు
పై రింపవే కృపాజలధి యనుచు

గీ. ప్రేముడించు కొండిన్యనిభీతిఁ బాపి
పృథులసాఖ్యంబు లొసగి గాంభీర్యమమరఁ
బాముపైఁ బవ్వలించినప్రభుడ వనిన
ప్రాసనీసంబు విలసిల్లుఁ బద్మనాభ.

27

కృ. ప్రాచీనము—

శ్రీశ్రీతనకుండు సింధురవరదుండు
చింతిత ఫలదానశీలుఁ డితఁడు

ఆశ్రితావసలోలుఁ దాభీరకాంతాకు
 చాగ్రకుంకుమభూషితాంగుఁ డితుఁడు
 అశ్రాంతజయధాముఁ దాశాంతవిశ్రాంత
 యశుఁడు థారాధరశ్యాముఁ డితుఁడు
 విశ్రుతవిభవుండు విపులబలాఘ్నండు
 వికసితవదనారవిందుఁ డితుఁడు

గీ. ఆనుచు మునుటును దివిజాలు నభినుతింపఁ
 జాపుచెవులపాన్పున వెన్ను మోపియుండు
 నంబుతోదరుఁ డంచు నిట్లాంధ్రకృతులు
 జెప్పిరని వృత్తప్రాససీస మగును.

28

సర్వకావ్యాసీసము. —

నీరదవద్లండు నీరేరుహాతుండు
 నీరధిబంధనోదారబలుఁడు
 కారుణ్యరసరాశి గౌరీరసజ్ఞావి
 హరిశోభితనామగౌరవుండు
 ధీరుండు త్రిభువనాథారుండు దశరథ
 త్పైరమణేంద్రకుమారవరుండు
 మారీచదమనుండు నారాచవిద్యావి
 శారదుం డసురవిదారణుండు

గీ. థారుణీసుత నయనచకోరసరసి
 జారి యన సర్వకావ్యాసాచారుసీస
 మూరయగ సత్కవిజనవిస్ఫారనుతులు
 దేరు శ్రీపద్మనాథ శృంగారపార !

29

అగ్నిలిప్తాసనీసము.—

ఉరగతల్పుని గాని యుల్లంబులో నిల్పు
శరధితల్పుని గాని సన్నుతింప
మురసంహరుని గాని మ్రొక్కుల గయినేయ
సరమృగేంద్రుల గాని నమ్మికొలువ
గరుడవాహను వేరుగాని వీనుల జొన్న
బురుజోత్తముని గాని పూజనేయ
పారిప్రసాదముగాని యర్థిమై గొనకొల్లఁ
బరమాత్మపని గాని భక్తిఁ బూన

గీ. ధరణి నివినాదు నిత్యవర్తనము లగుచు
బరలగు వ్రతఁగాని నీవు చేపట్టవనిన
జరుగు నగ్నిలిప్తాసనీసంబు కృతుల
బరభృతాతసీపుష్పాభ పద్మనాభ !

80

వడిసీసము.—

కరుణాసముద్రుండు గజరాజవరదుండు
గర్వితాసురశిరఃఖండనుండు
విహగేంద్రవాహనుండు విబుధేంద్రవంద్యుండు
విశ్వరూపచణవీరుండు
రతిరాజజనకుండు రిఘువంశలీలకుండు
రణబలోదగ్రుండు రమ్యగుణుండు
గోకులాధీశుండు గోపికారమణుండు
గోవిందు డురుకళాకోవిదుండు

గీ. అనుచు వడిసీసుముల నిన్ను నభినుతింతు
రథలవిద్యావికారదు లైనముసులు
ఘన్నగాధీశతల్పు నాపాలివేల్పు
భక్తజనకామ్యలాభ శ్రీపద్మనాభ !

81

అగ్నిరివడిసీసుము. —

పద్మాక్షి యీతఁడే బలి కపాలల మేలు
మని పంపనేర్చిన యధికబలుడు
హరిణాక్షి యీతఁడే యలవిభీషణు లంకఁ
బట్టుబుగట్టినబల్లిదుండు
తొయ్యలి యీతఁడే భువ్రుని సున్నతపవనం
బునఁ బ్రతిష్ఠించిన భూరియశుడు
ధవళాక్షి యీతఁడే ధనువుద్రుంచినయల్లి
రఘువంశ తిలకుండు రాఘవుండు

గీ. బాణబాహువిఖండన ప్రముఖుఁ డితఁడు
నీలగళసు ప్తికర బాణనిపుణుఁ డితఁడు
సనుచు నగ్నిరివడిసీసు మమర వేల్పుఁ
బడఁతు లభినుతింతురు నిన్నుఁ బద్మనాభ !

82

అగ్నిరివడిసీసుము. —

వరదుఁ డుద్యద్గుణాకరుండు వియన్నదీ
పాదుండు భక్తప్ర మోదకరుండు
సింధుబంధనుఁ డబ్జబంధులౌ రాధీశ
నేత్రుండు కాశ్యపగోత్రజుండు

మగ్నీ వవిభుడు దశగ్నీ వదమనుండు
 లలితకంబుగ్నీ వవిలసితుండు
 పూతనాటివితనూతన స్తవ్యపా
 నాభిలోలుడు నిత్యశోభనుండు

ఆ. ఔ. భువనవంద్యుఁ డనుచు నవకలిప్రాసరీ
 సముల నిన్నుఁ బొగడు నమరసమితి
 శరణభరణవిపుణ వరయోగివిమలహృ
 త్పద్మసద్వదేవ పద్మనాభ!

83

విషమసీమ. — (మఱియు నుత్సాహము)

సాహచర్య మమర సప్త సవితృవర్గమును సము
 త్సాహ మెక్కు నొక్కగురుండు చరణములు భజింపఁగా
 నీహితప్రదానలీల లెసగుకమఃకమార్తి ను
 త్సాహరీతు లుల్లసిల్ల సంస్తుతింతు రచ్యుతున్.

84

ఆ. వే. ప్రాసములును వడులు భాసురంబుగ నిట్లు
 విలసిలేముగ నాటవెలఁదియందు
 నుత్సుకత నొనర్చి యుత్సాహ మది నిల్ప
 విషమసీమ మమరు విషధిశయన!

85

క. ద్వాదశపదమగు మఱి య
 స్తాదశపాదమగు గీతి సహితంబుగఁ దా
 నేదియగు నీసమాలిక
 శ్రీదయితా నిలువలయు నీసప్రనియతిన్.

86

క. సర్వలఘుసీమమునకు న
 భిర్వాంఘ్రిలనడుమ నింద్రగణములు ¹మూఁదై

యార్యంపలఘుగణంబులు

సర్వీధర త్రిలఘుయుగము నొకగీతితుడన్.

37

సర్వలఘుసీసము.—

మృగమదము తిలకమును నగు మొగముచెలువమును

నలఁతిపవడముఁ దెగడు నధరపుటము

వలుదజఘనములు బొలుపలరుకనకపువలువ

కలితకరచరణమణికటకములును

విరులతురుమును నమిలిపురిసౌఖ్యగురుకరికము

రచన నెసఁగినచెవులరవణములును

కరకమలయుగళధృతమురళియును ద్రివిధమగు

సిలుకడయు నిటలతటి నెఱియుకురులు

గీ. తెల్లదమ్మిరేకులభంగి సుల్లసిల్లు

వెడఁదకన్నులు గలగోపవేషశౌరి

నాశ్రయించెద ననుచు నిట్లమరఁ జెప్ప

సర్వలఘుసీస మగు నంద్రుజలజనాథ !

38

తరుణోఽ.—

ముగురు జిహ్వాలు త్రయీమూర్తియు మణియు

ముగురు జిహ్వాలు త్రయీమూర్తియుఁ గూడి

యొగి నుండ *కరియతి నొక్కొక్కచరణ

ముడుగక సేవింప సుజ్జ్వలం బగుచుఁ

దగ సుల్లసిల్లు పాదములు నార్చిండు

దనరు వరాహోవతారోదయునకు

* కరియతి - శ్రీ ము 'కరియతి' యను పాదమును శ్రీ వద్దమూడి గోపాలకృష్ణయ్యగారు చూపిరి

యొగిరంటయతులు మూఁ జొక్కొక్క చరణ' అని నవరించిన వర్ణమూర్తికనుకముగా నుండును.

శృతి-యాశ్వాసము.

77

నిగురొత్తు భావంబు లెనుగఁ దర్శింప

నీయోజ నొనరింతు లెల్లసత్కవులు

89

మఱి యక్కరకాతులందు మహాక్కర —

అదివార మాదిగ ననుక్ర మమున

నన్ని వాసరముల నొక్కినుండు

నాదితేయాధినాథు లేగురు నల

రారంగ నొక్కసుధాకరుండు

నాది హరిః గొల్వ రెండును వాలుగు

నగు వాసరంబున నర్కుఁడైన

నాదరంబున నెడసొచ్చు*నని మ

హాక్కరం బలుకుదు రార్యు లెల్ల.

40

మహాక్కరము —

ఓజతో నిద్దటింద్రులును నొక్కయాదిత్యుండు మఱియు

రాజితంబుగ నిద్ద ఊమర రాజులు నొక్కసూర్యుండు

పూడింతు రత్యంతభక్తిఁ బుండరీకాక్షు ననంతు

భ్రాతెల్లు బుధులు మహాక్కరంబు నొప్పారఁ బల్కుదురు.

మధురాక్కరము.—

రవియు సింధ్రులు మువ్వరు రాజొకండును గలసి

రవిసుభాకరలోచను రాజితాననసరోజ

రవికులేశుఁ గొలుతు రనిప్రస్తుతంతురు ధరిత్రి

ననిరళం బగుమధురాక్కరాఖ్యచే సత్కవులు.

42

అంతరాక్కరము.—

ఇనుఁ డొకండును సింధ్రు లిద్దఱును నొక్క

వనజవైరియుఁ గూడి వైభవ మొనర్ప

* ఇందు గణభంగమని కొందఱు యభిప్రాయము ఇందు ఇంద్ర గణమునకు మాఱు మార్గగణ మున్నది. ఇట్లు నుండవచ్చు. చే. లక్షణము, శ్రీత్రహర్ష పదాక్ష.

గనకవస్తుని గృత్తైటభుని గొల్తు¹
రనుచుఁ జెప్పును రంతరాక్కర బుధులు.

43

అల్పాక్కర.—

ఓగి నిద్దటిండ్రులు నొకపిధుండు
జగతీధరుని పదాబ్జములు గొల్తు
రగణితభక్తి నం చభినుతింప
నెగడు నల్పాక్కర నియతితోడ

44

అక్కరలయతివిర్ణయము.—

విరతిచతుర్ణము మహా
క్కర కేకోనాక్షర త్రిగణ మంతరకుఁ
వరగణయుగయతి నల్పా
క్కర మధ్యయుమధరయుం ద్రిగణయతుల హరి!

45

మఱి పట్టడ —

మొఱయంగ నిద్దటి
దట సురేంద్రులుమూడు
తెఱుగులక శకిఁగూడ నర్థంబులక
నెఱిఁ గ్రాలుఁగా వల్లు
దొలుఁగ పట్టదరీతి
వఱులు జక్రిపదాబ్జవర్ణనంబు

46

శ్రివద.—

సరవిఁ బ్రాసమునొంది సురపతుల్ నలువురు
హరియు గైకొక్కరులు కలియ
*జరగు నిప్పిది యైతి పద.

47

* జరగ విప్పిదికొప్పు ద్రివిధగణభంగము. పూ. మ.

1. గొలుతు - పూ. మ. గణభంగము.

మఱి ద్విపద —

ఇంద్రులు మువ్వరు నినుఁ జొక్కరుండు
సాంద్రమై యొక్కొక్కచరణంబు గొలువ
నలరుఁ బచ్చోదరుఁ డంచు ధీరోత్త
ములు విస్తరింతురు ముదముతో ద్విపద.

48

మఱి (ప్రాసహిత) ద్విపద —

శ్రీమందిరాశారు తితదైత్యధీరుఁ
గీర్తించుచోఁ బుణ్యవర్తనుం డనుచు
యతిమాటుప్రాస మిట్లచ్చోట నిడక
సరసిజనాభాయ సముదగ్రసాహ
సాయ నమోయంచు శబ్దమొక్కటియు
రెండుపాదముల నీక్రియఁ బంచ్చియిడక
వెలయు ప్రాసములేనిద్విపద యై పరఁగఁ
బూజింపవలయు వాక్పవ్పమంజరుల.

49

మఱియుఁ జొదవము —

కలసి చతుర్లఘుగణములనుండు
నలఁ ద్రిగణం బై నగణము వొందు
నలరుగణద్వయ యతిగోవిందుఁ
బలుకఁ గృతులఁ జొపద చెలువంగు.

50

అందు విశాళమను చొపదము.---

అర్కనామగణ మనువుగ రెండు
దార్కొని లఘువొందఁగ నిట్టుండఁ

దర్శింపగ ను విరళము నందు*
పేర్కొనఁ దగు పొరిచిరుదులపిండు.

51

రగడలు.—

క. అద్యంతప్రాసంబులు
వ్యాద్యంబుగ రెంటు రెంటు నిడి పాదము లు
ద్యద్యతులఁ గూర్చు దగు నన
వద్యంబగు రగడలందు వారిజనాభా!

52

అందు హయప్రచారరగడ.—

హనచతుష్టయంబు ఋతుల
జనితయతుల జరగుఁ గృతులఁ
జను హయప్రచారరగడ
వినుతశాస్త్రవిధులు వొగడ.

53

అందు తురగపల్లనకురగడ.—

శ్రీసతీశుఁ బరమపురుషుఁ జిత్తమున దలంచువారు
వాసవాదినిఖిలదివిజవంద్యు నాశ్రయించువారు
నిట జనింప రసగ నన్వయించు దరగవల్లనంబు
పటుదినేశలఘువిరామభానుమద్గణాష్టకంబు.

54

అందు విజయకుంజమున రగడ.—

శ్రీధరాయ శిష్టజననిషేవితాయ ఛక్తలోక
జీవితాయ గర్వితోరుసింధురాజబంధనాయ
గాధిపుత్రయజ్ఞవిఘ్నకరమహాసురీమహాగ్ర
కాయశైలదళనసింహాఘ్రానురాధిపాయుధాను

* ప్ర. ము. పా - నందు, ద్వి. ము. పా - నందు.

శేవాయ తే నమోఽస్తు కృష్ణ పాహిపాహి యసుచూ
 గేలు మొగిచి మాళి నునిది కృష్ణః బలిశో ననుచునిట్లు
 దేశభాషణములు తెప్ప ద్విగుణతురగవల్లనమును
 దేరు విజయమంగళంబు తీయచెఱుకు రసమునట్లు. 56

అందు ద్వితీయతీ యనురూప. —

శ్రీయువతి నిజయువతీః తేనీ యెంతయు మించి
 కాయజానిఁ దనతనయుఁ గా నెలమిఁ బాటించి
 సకలదేవతలఁ బరిజనులుగా మున్నించి
 ప్రకటగతి శ్రుతుల నుతిపాతకులఁ గావించి
 హరి యొప్పు నన నొప్పు నవతారలఘువిరతి
 శరధి¹నగనలభలసలతరలద్విరదగతి. 56

అందు తయభిద్రవ్య. —

శ్రీకి నొడయం దనగఁ జిత్తజానిగురుఁ దనగ
 శేషశయనం దనగఁ తెలుపుగఁ జతుర్ముఖాఁడు
 నాకొకమల నేలు నముచిసూదనుపూజ
 తీనతడు దాఁ గైకొన్న నందగోపాత్తజాఁడు
 ఇతనిఁ గొల్చినఁ గాని యిహపరంబులు గలుగ
 వితరనేవల ననగ నెనుగు నివ్యభూఁ డంచు
 జతురమతు లొనరింప జయభద్రరగదలిటు
 సద్ద్విరదగతి రెంటు జాటింపులం చెంచు. 57

అందు ఉభయతీ యనురూప. —

శ్రీననితాధిపుఁ తేరి భజింపుడు
 భావజపనకుని భక్తి దలంపుడు

* అఖండయతి గూర్చుఁబడినట్లు గాన వచ్చెడి. 1 వా - (శ్రీ. మా.)

అని గగనలభసలను నాల్గిటఁ గృతి
జను గజలఘువిశ్రమము మధురగతి.

58

అందు హరిగతి యనురగత —

శ్రీరామాకుచకుంకుమపంకము
చే జాలుమగువిపులారఃఫలకము
తారతుషారఃటీరసమానో
దళవాహిని యొడవినపదకమలము
నతిశయ మై యలవడు నేదేవుని
ననవరతోదారత నాహరిగతి
యితరుల కలవడ దని నృప లఘుయతి
నిభనలగగభసల నగును హరిగతి.

59

అందు వృక్షభగము అనురగత —

శ్రీమనోహరు సంబుజోదరుఁ
జిత్తజాతగురుం దలంచెదఁ
గామితార్థవిధాయి నిర్జిత
కాలియాహిని నాశ్రయించెద
ననువుగా *భగణములు భానుస
మన్వితద్వితయములు నాలుగు
ననిమిషాధిపలఘుయతినిడఁగ
నలరువృషభగమనము మేలగు.

60

అందు హరిగతి యనురగత. —

శ్రీనివాసు భజింతు నే నని
పూని కుజనులపాంత బోనని

* భగనలలు - పాతాంతరము.

చతుర్విచరణగణముల నరసింహ పాతాంతరమే గ్రాహ్యమని తోచెను.

భానుయుతసులభసగగంబుల
 1లోననిరుదోలుననగంబుల
 2నిరవుగా నిరుమాటులఘువుల
 3నెల్ల వారును నొగి గణింపగ
 విరతులనుగావింపనిమ్ముల
 హరిణగతి చెలువగుజగమ్ముల.

61

హరియు చాటుత్రబంధులక్షణము—
 నీ. షితపద్య మైనముక్తకము రెండును మూడు
 ద్వికమును ద్రికము నై విస్తరిల్లు
 బంచరత్నము లైదు మఱ నెన్నిది గణ
 వలికి నామావలి ద్వాదశంబు
 నెన్నంగ నిరువదియేడు తారావలి
 యెనయు ముప్పదిరెండు నేబదియును
 మాటునూఁబనిమిది నుతికెక్కి ద్వాత్రింశ
 దభిధాన పంచాశదాఖ్యనాఁగ
 ఆ.వె. వెలయు శతక మనఁగ వెండి యష్టోత్తర
 శతక మనఁగ నిట్లు సకలసుకవి
 సమృతముగ నెగడుఁ జాటు ప్రబంధము
 లభిమతార్థరచన నబ్జనాథ.

62

హరియు ఉదాహరణలక్షణము —
 నీ. భాసిల్లు సప్తవిధ క్తులందునుమఱి
 పంబోధనంబున సరవిగాఁగఁ

1 ఈ పాతము సరిగా లేదు.

2 యతిభంగము. 3 ప్రాస, యతి రెండుకప్పినవి; హరి యంతామ
 ప్రాసఘటన గానరాదు. పాశాంతర మేదనికలదే మో పనికిలింపదగ్గది.

బ్రభుసామయలేముగాఁ బద్య మొక్కటియును
 దగఁ జెప్పి రగడ భేదంబులందుఁ
 గలికలు ప్రత్యేకదళము లెన్నిది చేసి
 తత్పరార్థముల సుల్కలిక లనఁగ
 నేకసమాస మై యేడుదళంబులు
 తుదవిభక్త్యర్థంబు దోచుటలుక

గీ. దాని తెగఁగాఁగఁ జిక్కినదళ మమర్చి
 ఫణితు లొడఁచూర్చి సార్వవిభక్తిముగఁ
 గట్ట కడఁపటిపద్య మొక్కటి రచింప
 నది యుదాహరణం బగు నబ్జనాథ!

63

గీ. ప్రథమవిభక్తికిఁ బరఁడు వీరావలి
 మఱి ద్వితీయకుఁ గీర్తినుతి దలంప
 ముఖగాభిథాన మచ్చుగఁ దృతీయకుఁ జతు
 ర్థికి భోగమాలిని దృఢముగాఁగ
 ఊరిఁ బంచమికిఁ గళావతి కాంతిమతి జన్మి
 కమరు సుదాత్త సప్తమికిఁ గమల
 సంబోధనమునకుఁ జయవతి యీగరి
 దగు విభక్త్యధిదేవతాచయంబు

గీ. నెలమి నయ్యైవిభక్తుల నెఱుగఁ జెప్ప
 గావ్యములను సంతోషించి కరుణతోడ
 నాత్మనామాభిరూపఫలాభివృద్ధి
 భర్తలకుఁ జర్తలకుఁ జేయు బద్ధనాథ!

64

పట్టాశ్రిత్యయంబులు.—

క. క్రమమున బ్రస్తారము న
వైము నుద్దిష్టమును వృత్తసంఖ్యయు మఱి పెం
పమరు లగక్రియయును న
ధ్వము లన పట్టాశ్రిత్యయములు దనరు ముకుందా! 65

క. చాలుగ సర్వగురువు లిడి
లాలితముగ గురువృత్తింద లఘువును వలప
ల్లోలి సమంబులు డాపలి
వ్రాలకు గురువులను నిలువ బ్రస్తారమగున్. 66

నష్టలబ్ధి —

క. సరు లర్థించినచోటుల
సయగ్గ లఘువులను వేసులం దొక టిడి చె
చ్చెర నర్థించిన చోట్ల
గురువుల నిడ నష్టలబ్ధి కుంజరవరదా! 67

ఉద్దిష్టము.—

క. ఒక్కటిమొదలుగ నినుమ
ల్లెక్కినచో లఘుయుతంబు లిన్నియుఁ బ్రోగ
యొక్కటి కలియఁగఁదోచును
గ్రక్కున నుద్దిష్ట మిమ్ముకార్తవీరవా! 68

వృత్తసంఖ్య.—

క. చేకొని ఛందోవర్ణము
లేకాదిద్విగుణితముగ నిడి కడలెక్కం

1 లఘువువలకున్, పరిసమంబులు - అని యుండవగు.

2 కమ - శ్రా. మ. నవరణ (క)

బ్రాకటముగ రెట్టించిన
శ్రీకరముగ వృత్తసంఖ్య శ్రీసరసింహా! 69

అగ్నియము—

క. పక్కటి గలనీన ఛందపు
టక్కరముల దొంటి యిడి యుపాంతములకుదగ్గ
జక్కగ నొక్కొక్కటిలోఁ
గ్రక్కున నొడఁగూర్చ నగు లగ్నియ కృష్ణా! 70

గజలగ్నియాంక మగుచక్రము—

క. తొలుత ప్రతి సర్వగురువగు
లలి నేకద్విత్రిశాదిలఘుయుతవృత్తం
బులు పుప్రతు లగుఁ జక్రా
కలితము లొనెలపు లగు లగ్నియ కృష్ణా! 71

జగలగ్నియాంక మగుచక్రము—

చ. సగణల గ్నియాంక మగుచక్రమునం దొకఁ డాదిగాఁగఁ ద
ద్విగుణము లడ్డవీధి నొదవింపగ వామగృహాంకసంఖ్యతో
నొగిడరువాతియిండ్ల ప్రతులొందనధోఽంకములకాసమాధికం
బగు ప్రతిమానుచుంగడమ కాలప్రతులే దొరలించినిల్పఁగాన్.

గీ. ఇందు సమమగునది తొల్తయిండ్ల వ్రాయు
బడినసంఖ్యతో సమమైన బ్రతికిఁ జేరు
నధిక మగునది వృత్తసంఖ్యాధికంబు
వ్రాయ రివి రెండు ప్రతులచక్రములయందు. 72

వ. సుప్రతిష్ఠకు లగ్నియాచక్రోద్ధారం బెట్టదనిను. 74

చ. మునుగలయొందు రెండునిట మూడుగ మూడును రెండునై
దునై, దును నట నాల్గుశొప్పి దగుఁ దొప్పిది నెన్నిదియుం బడే
డుగా, ననువగు పుక్తి రెండుమొదలై నవి నాల్గిట నాలుగా
దిగా, నెనిమిదియుం దదాదికము లెల్లఁ బదాటిటఁ గూడఁగా
నగున్. 75

అగ్రీయాచక్రము అభ్యుక్తయి.—

క. తిరముగ ఛందోఽక్షరములు
నురుతరముగ వృత్తసంఖ్యయును ద్విగుణము లై
పారి నొక్కొక్కడు తొలగఁగఁ
బరిశిష్టాంగుళము లభ్యభాగ ముపేంద్రా! 76

నడుపుక్తంబుల వెఱును.—

క. కడపటివృత్తంబుల యిను
మడి లోపలఁ బ్రథమవృత్తమండలిఁ దీర్పఁ
వడినిష్టచ్ఛందంబులఁ
బొడమినవృత్తముల వెఱును పాలుపగుఁ గృష్ణా! 77

మఱియు ఛందోవృత్తములవెఱును.—

చ. మిగిల బదుమూడుతోటులును కొప్పుగ నల్వదిరెండులక్షలుగా
దగఁ 'బదు నేడువేలు నుచితంబుగ నవ్వల నేడునూటిపై
నగటితనై భవా యిరువదాఱు గదా సమవృత్త భేదములే
ప్రగుణితలక్షణస్ఫురణఁ బంచినఛందము తిర్వదాటిటన్. 78

గద్యము. ఇది శ్రీవాణీచరణప్రసాదలబ్ధవాగ్విభవ తిక్కనామా
త్యై తనుసంభవ శుకవిజనవిధేయ యనంతనామధేయప్రణీ
తం లైనఛందోదర్పణంబునందు జాతలక్షణలక్షితంబు లగు

కందంబులును, మాత్రాలక్షణయు క్తంబు లగుగీతులును
 నీపంబులు నుత్సాహము దరువోజయు నక్కరయు షట్పద
 యుఁ ద్విపదయు మంజరియుఁ జౌపదయు రగడలును జాటు
 కావ్యప్రమాణంబులును, ఉదాహరణంబులును, షట్ప్రత్య
 యంబులును, సప్తమప్రత్యయం చై నసమవృత్తముల వెఱుసు
 తెఱంగు నన్నది తృతీయాశ్వాసము.

శ్రీ రస్తు భంధోదర్పణము

చతుర్థాశ్వాసము

దోషాధికారము.

ధర తనురుచివిజితప

యోధర యనవరతఘోషయోషితృరీషీ

తాధర తల్పీకృతవసు

థాధర రిపుభయద ఘనగదాధర కృష్ణా ;

1

క. జగమున దోషవివర్జిత

ముగఁ జెప్పఁగవలయుఁ గావ్యములు సత్కవు ల

ట్లగుటఁ దళదోషమ్ములు

తగఁ జెప్పెదఁ బూర్వకవిమతంబుగఁ గృష్ణా !

2

దళదోషములు.

గీ. పదియుఁ గిడుఁచందోయతిభంగములు వి

సంధికము పునరుక్తి సంశయ మపకృ

మంబు వ్యర్థ మపార్థము మఱి విరూపి

తాచశబ్దవిరోధంబు లనఁగఁ గృష్ణా !

3

1. భంజోభంగము.—

క. ఛందోభంగం బగు గురు

పొందెడునెడ లఘువుగాఁ బ్రయోగించుట గో

వింద యనిపలుకుచోట ము

కుంద యనుచుఁ బలుక నిట్లు కుంజరవరదా !

4

2. యతిభంగము—

ఆ. వె. విమలకమలనేత్ర విశ్వలోకస్తోత్ర
 విమలదైత్యకులవినాశ యనుచు
 వలయుచోట లేక వడి యొందుచో నుండఁ
 బలికిరేని నియతిభంగ మంద్రు. 5

3. విస్ఫంభికము—

ఆ. వె. ఆమృత ఉదధిశయన ఆమర ఈశానుజ
 అబ్జమందిరాస్య అబ్జమిత్ర
 అనుచు నిట్లు సంధి నెనయనిశబ్దములే
 దొరయుటయ విసంధిదోష. మంద్రు. 6

4. పునరుక్తము—

గీ. తొలుత దా నెద్దియైనను బలికి మఱియు
 నదియ పలికిన బునరుక్తి యంద్రు బధులు
 శబ్దపునరుక్తి పూర్వోక్తశబ్దమైన
 నర్థపునరుక్తి యేకార్థ మైన గృహ్య ! 7

గీ. శబ్దపునరుక్తి యగుఁ గాంతిచంద్రు డని వ
 చించి మఱి కాంతి చంద్రు డటంచుఁ బలుక
 నర్థపునరుక్తి యగుఁ గీర్తి నమ్మతఃకరణుఁ
 డని యశోమృగాంకుం డన నబ్జనాథ ! 8

క. పునరుక్తిదోష మొందదు
 డనరుపదావృత్తి నభిమతంబుగ వీప్సా
 జనువినుతాభీక్ష్యంబునఁ
 దొనరుక్తియాపమభిహారమునవంద్రు హరి ! 9

సీ. ఈమెన్నముచ్చు దా నిల్లిల్లు దప్పక
 చొచ్చు చొచ్చున వీపు సొంపుమిగులు
 ఇటువచ్చినచ్చి నీవేల నిల్పితి కృష్ణ
 యనిన నాభీశ్శ్యంబు పొనరియుండు
 ఇచ్చిష్టుకొరికి నిష్టుపం డనఁ గ్రియా
 సమభివచంబు ప్రశంస తెక్కు
 నీచక్కఁదనమును నీమంచితనమును

బ్రీతిఁ గన్గొని ఖాత్రి వ్రేత లైరి.

ఆ. వె. దండకావనంబుతాపము లనఁ బదా
 వృత్తి యుల్లసిల్లు విమలకృతుల
 భూరిపుణ్యశీల పునదుక్తిలాంబ
 ప్రకటపుణ్యశోభ పద్మనాభ !

10

రీ. సాశయము —

ఆ. వె. కడఁగి వానిఁ గదియఁగాఁ గదా నేడు నీ
 కింతవట్టుగలిగె నిందువదన
 డొరకున్నఁ గలదొకొ యని సంశయ
 ర్థముగఁ బలుక సంశయము ముకుంద !

11

రీ. అపకృతులు.—

క. పదమున నాభికమలమున
 హృదయమునఁ బయోజనభవ రతీశ్వరదివిష
 న్నదు లుదయించెం గమలా
 స్పృహనకు నను వృత్త్యమం బుక్రమ మయ్యెగా.

12

7. వ్యర్థము.—

క. మును దా బలికినమాటకు
 ననుగుణములు గాక వ్యర్థ మగుమాటలతోఁ
 దెనఁచిన నది వ్యర్థంబనఁ
 జనుదోషం బనిరి కావ్యచతురులు కృష్ణా! 13

అ. వె. క్యాగి వగుదు నీవు కారంబు పెట్టవు
 చేరి నిన్ను నడుగు వారు పెద్ద
 యింకఁ గీర్తి ప్లాతియే యని యొరుఁ బల్క-
 వ్యర్థదోష మంద్రు వనజవాళ! 14

ఆ. వె. ప్రేమ మెఱిగి వాడు బిగియుచు నున్నాఁడు
 'వాని గననియొల్ల వాడు నాకుఁ
 గూర్చు దెఱుగు లేదో' నాగ విరహిణి
 యందు నిట్లు వ్యర్థ మమరు గృష్ణ! 15

8. అపార్థము.—

క. కరిచర్చము గైరికళిల
 మరగిరి యని సముదయార్థకూన్యపదంబులే
 పెరసిన నపార మగు నది
 జరగు మదోన్మత్తకాలచరితలఁ గృష్ణ! 16

9. అవశ్యము.—

అ. వె. కనుగొనంగ నాదికవులకావ్యంబుల
 లలితమైవలక్ష్యలక్షణములు
 రూఢిగానిపెఱివిరోధోక్తు లవశ్య
 సంజ్ఞికంబు లంద్రు జగతి గృష్ణ! 17

వ. అవి యెయ్యవియనినం గుసుంధి, దుస్సంధి, చుట్టంబ్రావ, వైరి
వర్గంబు, కాకుదోషంబు, కుటుచకాకు, తెనుంగునకుఁ జొరని
మంస్కుతక్రియలంబెరయు దుష్ప్రయోగంబులు మఱియు
నిట్టిగ్రామ్యంబు లెన్నిగల వన్నియు నడకబ్బంబులు వాని
వివరించెద.

కుసంధి—

క. మొదల నికారముపై న
చ్చొదవి యకారముగ దీనియొడయం డిది యె
ట్లొదవె ననక దీనొడయం
డిచెట్లొదవె నను గుసుంధు లినశశిసయనా ! 19

దుస్సంధి—

క. శీలి స్వరసంధి నకారం
బలిశయముగ నతడు నతడు వనుచో నతడు
న్నతడు నని యూడి పలికిన
సతతము దుస్సంధి యుద్ధు సత్కవులు హరి ! 20

చుట్టంబ్రావ—

మొద లాటు వడ్డి మూఁ డనఁ
గదియించె యెత్తి కట్టి కరమున నగువాఁ
డిచె వచ్చెడి ను నెక్కి
యొదవిన యీచుట్టంబ్రావ లొల్లరు కృష్ణా ! 21

వైరివర్గము—

ఆ. వె. తుదలు తెలుగుఁ జేసి యదికి పుష్పపువ్విల్లు
పరగ భూరుహంపుఁబండ్లు నాక

భ్రష్టవిల్లు నాగ భూరుహపండ్లు నా
వైరివర్గ ముండు వనజనాథ ! 22

ఆ. పె. 1 కోమటిండ్రునాగ భూమితీరను బలు
గ్రహము లనగ వానకాల మనగ
వైరివర్గమైన వదల రిట్టివిలోక
రూఢిఁ జెల్లునని సరోజనాథ. 23

గీ. మొదలితెలుగుపై సంస్కృతపద మొకండు
జరగు లోకరూఢిని సమాసంబు చొరదు
భూని ముజ్జగంబులు ననఁ బోలుఁ గాని
యతఁడు ముజ్జగద్వందితుఁ డనఁగఁ జనదు. 24

క. పొలుపుగఁ బొగాడదండలు
లలన ముడిచినక మకార లాంఛనుఁ డొండెక
జలమున జెతాకువిల్లన
నల నిడుదలఁ గాకు దోచుమండ్రు ముకుందా ! 25

తీర్థవాక్.—

క. ఎలుగుపడ నీవు చెపుమా
యెలిక వసుచు ననుడితిమి యెమి నివు నయెదా
చలుఁజలు ననునిడుపులు గుఱు
చలు నేసినఁ గుఱుచకాకు చను నిది కృష్ణా ! 26

దుష్ప్రయోగము.—

క. 2 సత్వరము నృపస్య పదం
గత్వా యాతఁడు నిహత్య కంటకుల సఖి

1 చరమనాఁడై. 2 నర్తకున నృపస్య పాశాంతరము.

1 కోమటిండ్రు - ఇదివైరివర్గ మెట్లునో !

దీవికదీవి బాశాంతర మున్నదే మోకోమటిండ్రుడని యుండునా!

భూత్వా మేలుగెడు నన్నఁ గ

విత్వవిదులు దుష్ప్రయోగవిధ మంద్రు హరి! 27

జ. సంస్కృతవిభక్తులయ్యును దేనుఁగువకుఁ డెల్లు సుప్రయోగం
బెట్టిదనినః— 28

క. నిక్క మగు సుప్రయోగము

ధిక్కుతదురితాయ భగవతేస్తు నమో యం

చక్కడ నీకును నమరులు

మ్రొక్కుదు రని లిఱ్ఱుబంతములు గూర్చ హరి! 29

విరోధములు:—

క. సమయవిరోధమును నా

గమలోకవిరుద్ధములును గాలవిరోధ

క్రమము కళాదేశవిరో

ధములును జొరకుండఁ జెప్పఁదగుఁ గృతుల హరి! 30

నమయవిరోధము:—

క. సందులు గుండలముల్ గుడి

సందిని శివలింగమును నొసల భూతియుఁ బెం

పొందఁగ నొకదరితేసి మ

రుం దెగదెడు నన సమయవిరోధము కృష్ణా! 31

అగమవిరోధము:—

క. ఎక్కడిధర్మము హింసయ

నిక్క మనుచు వృత్రవధకు నిర్జరపతియుం

ద్రొక్కె దయపేర్చి ననవుడు

నక్కడ నాగమవిరోధ మంద్రు ముకుందా! 32

కానిరోధము:—

క. రాశము పట్టక చదువుగా

తోలగఁ బుస్తకము చేత ముట్టక పాడుగా

మే లితనిజ్ఞాన మన

నోలి నిది కళావిరోధ ముదధివిహారా!

38

దేశవిరోధము:—

క. బహుసూచితటాకోదక

మహితము మరుదేశ మని సమర్థించిన ని

ప్రహీ నదిదేశవిరోధా

వహ మంద్రు కపీంద్రు లమృతవారిధిశయనా!

34

క. ఇట్టివి దశదోషము లనఁ

బట్టగఁ గృతులందు నివియ భాసురముగఁ జే

పట్టుదురు ధీరు లొక్కొక్క

పట్టున దెందము లలరఁ బల్కినఁ గృష్ణా!

35

క. పదిదోషంబులఁ దెలిపెడు

నదనఁ బ్రయోగించినట్టి యవయోగములం

దొదవవు దోషంబులు నీ

సదమలనామములఁ గూడఁ జలుపుటఁ గృష్ణా!

36

క. శ్రమమున నిటుచెప్పినదో

షములం దత్యుత్కటము విసంధిక మని రా

దిమునులు తత్పరిహారా

ర్థము సంధి సమాశములు దిరంబుగఁ జేర్తున్.

37

శ. సుధిఁ దెలిపెడుచో సూత్ర సమ్యతముగఁ
దొలుతుఁ బలికి చూపెడువర్ణముల విసంధి
నాటుకొనదు శ్లిష్టోచ్చారణంబుఁజేసి
చూపునదియ నిశ్చయసంధిసూచకంబు.

38

మట్నంధులు—

గీ. పరఁగుఁ దుక్సంధి స్వరసంధి ప్రకృతిభావ
సంధి వ్యంజనసంధి విసర్గసంధి
స్వాదిసంధి నా మట్నంధు లందులోన
ప్రకృతిసంధి యన్నది యాంధ్రభాషఁ జొరదు.

39

తుక్సంధి.

శ. పదమధ్యదీర్ఘ లఘువులు
బదాంతలఘువులు ఛకారపరమై యూఁదుకొ
మది మైచ్చుడు తుచ్చుం డనఁ
ద్రిదశ చ్ఛత్ర మన నీగతిని దుక్సంధిన్.

40

గీ. లలిఁ బదాంతదీర్ఘ ము వికల్పంబు నొందుఁ
బుద్రికాచ్ఛత్ర మాత్తజాఛత్ర మనఁగ
నటుఁ బదాంతదీర్ఘం బయ్య నాబ్బియుక్తి
నిత్య మాచ్ఛాదనం బని నెఱయ నూఁదు.

41

స్వరసంధి—

శ. ధర అఱిడియులు సవర్ణము
పర మగుచో దీర్ఘ మగు సువర్ణాద్రి యనఁ
కరధీంధ్రుఁ డన బహూదశ
సరసి యనఁ చిత్త్యాములు దెసం దీర్పు మనన్.

42

శ. చెచ్చెర ఇడియులు మూటికి
నచ్చు పంఁ బైన యవర లాదేశ మగుకొ

- మొచ్చుగ దధ్యన్నం బను
 బెచ్చుగ మృద్యన్న మనుగఁ బితృర్థ మనన్. 43
- క. తగు నేలన మన నయనం
 బగుఁ జోలన మనుగఁ బవన మగు నైలక నా
 నగు నాయక పోలకయన
 నగుఁ బావక ఏజవాప్తి నయవాయావల్. 44
- గీ. సువి నీనాల్గుపదమధ్యసంధులందు
 నప్రసిద్ధ మేకారాంత మైత్వమునకు
 నోత్వమునకు నొత్వమునకు నొగి బదాంత
 సుధి నగు విశేషంబు లేచంద మనిన. 45
- క. గోశబ్దముపై నవణా
 దేశమున గవాక్ష మనుగ దీపించు నవా
 దేశము ద్యోశబ్దముపై
 నాశక్రుడు ద్యౌవధీశుఁ డన సత్సంధిన్. 46
- క. రైశిఖరాచ్చున కాయా
 దేశం బగుసంధి రాయధీశ్వరుఁ డనుగా
 గ్లైశిఖరాచ్చున కావా
 దేశం బగుసంధిగ్లావుదీర్ఘ యనంగన్. 47
- క. ¹మొదలిలకారము ఇట్టియులు
 పొదవిన నేత్వమును నోత్వమును రేఫయుఁ బె
 పొదవు సురేంద్రుఁ డనుగ నీ
 రదోత్కరం బనుగ సంధి బ్రహ్మర్షు లనన్. 48

1. మొదలియకారముని టియులు - పూ. ము.

2. ద్యౌవధీశుఁడన (శ) - ఈపాత మేయుక్తము. ఇచ్చట్టిన కాశక్రుండు అని నవరింపవలె.

గీ. ఇత్స ముత్స మోత్సం నైత్స మాత్స మైదు

నాది యై ఋశారము పరమైనచోట

మహితకవ్యృధి మన్వృధి మఱిద్యవృధి

యద్ది రాయృధి గ్లావృధి యనగఁ బరఁగు.

49

క. వశగతి ఋణపద మధికపు

దశఁ బ్రవసనకంబభార్గదశవత్సరే

ఖ్యశిఖరిసంఖ్యపదంబులు

¹రశిరస్కాకార మొంది స్త్రాగ్లాదు లగున్.

50

క. విలగునేవి లోబొ

రాలగు నాద్యంతమునకు సఖిలేకవిభుం

దాలిలైశ్వర్యుడు స

త్యాలాపాదముడు భవమహాపథ మనగన్.

51

గీ. అత్సమున కోతు వోష్ఠమంత్యమున గదియఁ

గలుగు నోత్సాత్సయ్యుగ్గ వికల్పసంధి

ఆడఁ జెందె ఘనోతు వల్పేతు వనగ

నాగె బింబాష్ఠి నొక్కబింబాష్ఠి యనగ

52

అప్యయోగచతుష్టయము.

క. అందముగ నీపదర్థము

సం దాతుడ సుత్స మోత్స మై యోష్ఠ మగు

జెంది క్రియాయోగము తుడ

యందలియత్స మది యాత్స మావన మనగన్.

53

క. ఇల మర్యాదాదులయం

దలియత్సం తాత్స మై పాదలు నాద్రి యనగ

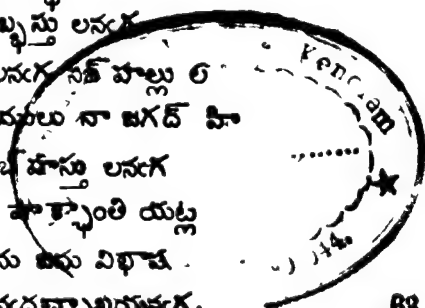
- లలి నభివిద్యాదులయం
దలియత్వము నాత్వమై పొదలునాద్రియనన్. 54
- గీ. ఈవదర్థ మనగ నించుక యగు గ్రియా
యోగ మనగ సత్క్రియోపయుక్తి
యంతదాక యనుట యై చను మర్యాద
యదియు ననుట యర్థ మభివిధికిని 55
- క. ఈనాల్గిట నువసర్గయ
కాన గలిగె సంధి యట్లుగావు ప్రకృతిభా
వానుగతాకారము లవి
జానుగఁ దెలుగునకు జొరవు సంధికలియమిన్. 56
- క. ప్రతిషేధాకారోత్తర
గతకబాద్యచ్చు లవి నకారము లగునా
శ్రితులకు బంకజనేత్రుఁ డ
నతిదూరుం డనగ నతఁ డనాద్యంత్రుఁ డనన్. 57
- శ్లోకసంధి—
- క. పొడవగు దిగిభ మజంతము
వడంగములు జగదర్హితాంతి సుబంతం
బడరె నన దృతీయము లల
వడు వర్గవ్యంజనములపై నచీసుంధిన్. 58
- గీ. వద్యతుధర్మభూషిత తరుచండలక్తి
నిర్వలాబృద్ధదీర్ఘ క నిజవిశిష్ట
వాగ్మజాత్వంబు భవదృషిత్వమున కమరె
నాగ ఋత్వవర్గ వ్యంజనముల సంధి. 59

గి. ఆదిజ్ఞానమల పొల్లు లచ్చు లంట
 స్వస్వరూపంబ యగు ఋత్వసంధి నైన
 నడఁగు గుడి హలంతము నా దిబంతమన ని
 కోయఁచి నా నవృజ్జవనఁ గూడఁ గాన. 60

క. ధన్ముగ మకారహల్లగు
 సున్న మకార మగు నచ్చు సోఁగ సమగ్రం
 బన్న మన ఋకారం బా
 సన్నముగ మృత్వ మగు రససమృద్ధి యనన్. 61

క. తమతమవర్ణంబుల ద్వి
 త్వము లగుఁ దత్తరుణి తత్తదర్థము తద్దా
 నము తద్ధనంబు తన్నయ
 నము నా నిటు వర్ణములు దనరు వ్యంజనముల్. 62

సి. వర్ణహల్లులచేరువను హకారము చతు
 థాక్షరం బై సంధి నడఁగు వొందె
 మూడవవ్రాలతోఁ బోడిగ దీపింప
 స్రగ్ధార మనఁగ నజ్ఞులు లనఁగ
 పడలంబులునాఁగ సకలజగద్గిత
 ప్రాధిమనాఁగకుబ్ధులనఁగ
 నవియ స్రగ్ వాఁతంబు లనఁగ నేక హల్లు ల
 నంగ పడవలవనలు నా జగద్ హి
 తానువ ర్తను లనఁ గకుబ్ధాస్తు లనఁగ
 కపరమైన వాక్ శాంతి హాశ్వాంతి యట్ల
 చపటహల్లులు మూడును తిథు విభాష
 ఛత్వమగుఁ దకారమునదచ్చాభియనఁగ. 63

॥గీ. లలిని దద్యంతంజనంబుపై లత్యమనకు
ద్విగతి తల్లీల యనగఁ దద్లీల యనగ
నంచితసకార మడఁగును నడఁగకుండు
నుత్థితం బుత్ స్థితం బన నుండుఁ గావ. 64

క. అనునానీకవర్ణవ్యం
జనముల నిజరూప మొండె జరగఁ దృతీయం
బును బ్రాజుఖంబు ప్రాగ్భుఖ
మన వాఙ్మయమంబు వాగ్మయ మమనుచోటన్. 65

గీ. కచటతపహల్లు పంచవర్ణద్వివర్ణ
సలనిజాకృతి మీఁదియక్షరయుగముల
యరలవలఁ దృతీయంబు వాక్తరుణివాక్స
రంబు లనగ దృగ్గీప్తి దృగ్ర్యత మనగ. 66

గీ. కపల ప్రథమయుగ్గ సకారగతులఁ దాన
అపరయుగయరలవత్తృతీయంబు తత్కృ
తంబు తత్కృత్రి తత్సరి తద్గతియు జ
గద్దగుండు సద్యశము నాఁ దకారహల్లు. 67

గీ. తచ్చమత్కృతి తచ్చాయ తజ్జలంబు
తజ్జ మము తట్టణాంకృతి తట్టకార
ఘనతత్త్వోత్తత్త్వ యనగ రెండు
వర్ణములు ద్విత్వ మొందుఁగదద్యంతంజనమును. 68

వివర్ణనం. —

క. కపముఖయుగ్గ ములు విస
ర్ణమయం బొడసూపి నిర్వకార మగు మనః

* తద + లీల - తల్లీల - అనురూపము నికర్తము. తద్లీల - అను రూపము
అపాదనీయము.

- కపట మనఃశేదము లను
దమఘలం బను దమఘ్రతాపం బనుగన్. 69
- గీ. కపల మొదలిరెం జ్ఞగు దుర్నిరుపరిసంధి
మత్స్య మగు దుష్పదంబు నిష్ఫల మనంగ
జరగు దుష్కర్త మనంగ నిష్కర్త మనుగఁ
తెల్లు దుష్ప్రీత మనంగ నిష్ప్రీత మనుగ. 70
- క. పాలుపుగఁజటతాదియుగం
బుల శమన లెనయ విసర్గపొందు ననగా వా
శ్వలనముఁఛందప్రీతిలు
లలితయశస్థితి మిథశ్వలంబు లనంగన్. 71
- క. అలరు నికారాదివిస
ర్గలపై వర్గాపరాక్షరద్వయగణముల్
యలపావలు గదియ రేఫల్
గలియు హవిర్ముఖధనుర్బలంబు లనంగన్. 72
- క. మొదలివిసర్గలమీఁదగా
బొదలినశమన లవి యూదు భూరియశస్సం
మద యనఁ గానుమనమ
ట్పదము లనంగ నధిక మగు తపశ్శక్తి యనన్. 73
- గీ. అవ్యయాంతవిసర్గవర్గాక్షరముల
రెంటు గణమయలవహల రేఫ రేఫ
గాక పెరివర్ణములు గారకంబుపల్లు
గదియు స్వర్గణం బనుగ స్వఃకాంత యనుగ. 74
- క. ప్రకటవిసర్గాదిస్వర
మకారమును గలసి యోత్య మగు సంధి దహి -

- ధీకుఁ డన విసర్గ చెడి వా
కృికార మా ప్రభృతి గదిసి రజత ప్రి యగున్. 75
- క. కలితేకారాదివిస
ర్గలు స్వరములమీఁదఁ గదియఁగా రేఫలు సు
ధిలు నర్చిరగ్ర మనఁగా
నలవడు మఱి చతురింద్రియం జనగ మహిన్. 76
- గీ. వర్గములఁ దృతీయచతుర్థవర్గ ములును
జనములును యరలహవలు నొనఁ గదియ
¹వామపదవిసర్గాంతవర్గ మోత్వ
మగు రజోగుణమున మనోహర మనంగ. 77
- క. వెలయ నివర్ణాదివిస
ర్గలమీఁదను రేఫ గదియఁగా దీర్ఘము వ
త్రిలి యర్చిరాజి యనగ
నని జతూరాగ మనఁ దనర్చును సంధిన్. 78
- క. ధర నవ్యయపువిసర్గకు
బరమున నచ్చున్నఁ గుఱుచవై రేఫ యగు
జురేఫ గదియ దీర్ఘ
స్వర మగు స్వరధీకుఁ డనగ స్వారాజ్య మనన్. 79
- గీ. ప్రథమ శబ్దాంతదీర్ఘ వర్గములమీఁద
జలేనమైనరేఫాంతవిసర్గ యుండి
రేఫయగుఁ దుది నచ్చున్న రేఫయున్నఁ
గ్రాగు వారాకరంబు వారాశి యనగ. 80
- క. అర్థ్యాంతవిసర్గ యుడంగు
నిర్థ్యాదుల రత్నమొందు ఋత్వము తుదరా

1. వామశబ్ద విసర్గాంత - అని నమరించిన గణధోషము తొలఁగును.

- నత్వము తపఃబుద్ధి యనఁగ
సత్వయుతా నిర్మలీయను బ్రశస్తం బగుటన్. 81
- క. తల మగు రేఫాంతవిస
ర్గలమీఁడ ఋవర్ణ మొనఁగా నాధి విస
ర్గ లుడిగి రేఫయు ఋత్వము
గలియును బువ్యత్తు సమేతకమలాః యనన్. 82
- గీ. స్వాదిసంధిలోపలివిసర్గాంతవర్ణ
సంధు లెన్ని యన్నియును విసర్గసంధి
యందె కలిసివచ్చుటఁజేసి స్వాదిసంధి
వేఱ యొనరింబడదు వివేకయాథ. 83
- వ. మఱియు నొక్కవిశేషసంధి. 84
- క. ఉపరిని హల్సంయుతమై
నపు డూదును స్వరసమన్వితాక్షర మగునే
నపు డూడ దాదివర్ణము
ప్రపాద్యయము పరికృతంబు పరిశ్లేప్తి యనన్. 85
- మఱియు నమానంబులు:—
- క. లలితద్వంద్వబహువ్రీ
హంబు తత్పురుషము నలుక్కు నుద్యద్విగ్రహున్
నలిఁ గర్తృభారయము ని
ర్మలావ్యయీభావమును సమాసము లరయన్. 86
- వ. అందుఁ బూర్వపదార్థప్రభానం బవ్యయీభావంబు నుత్తర
పదార్థప్రభానంబు తత్పురుషంబు సుభయపదార్థప్రభానంబు
ద్వంద్వంబు నవ్యపదార్థప్రభానంబు బహువ్రీహీయు నగు
నందు ద్వంద్వంబు. 87

క. పైక్కెనను రెండైనను

జొక్కపుశబ్దములు గడియుచో ద్వంద్వ మగుగా

మ్రొక్కెద బలకృష్ణుల కన

నక్కిటికమకాదు యివి కాథా మనన్.

88

గీ. వ్యస్తపద మయ్యెనేని సమ స్తమైన

ద్వంద్వమున కంత్య పదము చందము విభక్తి

అంబువులు గోపు ద్విజాఁడు శుద్ధాత్మ లనంగ

నంబుగోద్విజాల్ శుద్ధాత్మ లనంగ నిట్లు.

89

గీ. చేయవలయు మాతాపితృసేవ యనంగ

మహితరుచులు సూర్యాచంద్రమమ లనంగ

నాదిమునులు మిత్రావరుణాఖ్య లనంగ

ద్వంద్వమున సంధిస్థిము ల్వచ్చు నిట్లు.

90

క. అల సంస్కృతమునఁ బోలెగా

వల దల్పాచ్చునకు నిచట ద్వంద్వపునియతుల్

తెలుగు లను గ్రహనిగ్రహ

ములు నాగను బుణ్యపాపములు నాఁ జనుటన్.

91

అహవ్రీహి.—

క. ఏవస్తు వెవ్వనికీఁ గల

దావస్తువుకలిమి యతని కలవడఁ బలుకం

గావలయు బహువ్రీహి శి

రోవిలపద్భర్తిబర్హ రూఢవివేకా!

92

శక్తురుషణుఁ—

గీ. ప్రథమపదమున తెద్ది విభక్తి దాని

చే విశేషించుచుడిపది యావిభక్తి

- సంజ్ఞః బరగును దత్పురుషంబు కృతుల
నదియు నభో పూర్వసహిత మెన్నిదివిధములు. 98
- క. తగఁ బ్రథమాతత్పురుషం
బగుఁ గాయముయొక్క పూర్వమధము దెల్లం
బుగఁ బూర్వకాయ మనుగా
నగణితముగ నవర కాయ మనుగా వరుసున్. 94
- క. కమలా శ్రితుండు ధన్య
త్యము కుండలకాంచనంబు ఖామాగతుఁ డ
ర్యమనుతుఁ 'దుపరిస్థితచి
త్ర మన ద్వితీయాదు లాటు తత్పురుషంబుల్. 95
- క. ఊతినభో తత్పురుషం బగు
బ్రతిషేధనకారమునకు బ్రతియై మొదలగా
వితలాకారము చొప్పుడి
యతఁ డబ్రాహ్మణు డనంగ నవృషి యనుగన్. 96
- క. ద్విగు వగు సంఖ్యాపూర్వక
మగుచు సమానాధికరణ మగుచు బ్రసిద్ధం
బుగఁ గర్తృభారయాహ్వాయ
మగుఁ దత్పురుషంబ యీశ్రీయకా భిన్నగతిన్. 97
- క. ఏయది సంఖ్యాపూర్వక
మై యలవడు బలుక ద్విగుసమాసం బది దా
నీయదుపతిశ్రిం చెలు
పాయొ ద్రిలోకి యన నీసమాహితోక్తిన్. 98
- వృత్త భారము—
- క. ఏమిటి తెయ్యది గుణమై

తామోయుచు నుండు నది మొదల నిడి చలుక
భూమి నది కర్తృభారయ
మా మధురోదకము మేచకాభ్రం బనగన్.

99

క. అందముగఁ గర్తృభారయ
మందు మహాత్మునకు నమరు నభియోగము గో
విందుడు మహాత్ము డనఁ జే
యందు ఫలితకల్పలత మహాలక్ష్మి యనన్.

100

అలుక్పూసము.—

క. ఏక్రియ యెవ్వనికిం దగు
నాక్రియ దేరఁ బదమధ్యమందు విభక్తి
ప్రక్రియ గూర్ప నలు క్కగు
నీక్రియ భేదరవనేచ రేశ్వరు లనఁగన్.

101

అవ్యయాభావనమానము.—

క. ఎక్కడ నెయ్యని లే వని
యిక్కడ లే వనిన నవ్యయాభావము దా
నెక్కొను నిర్వచిత మని
యక్కడ మగుఁ దీర్థ మహిమ నభినుతి నేయన్.

102

బ. మఱియు నుత్తరపదోపమానసమాసం బెట్టి దనిన.

103

గీ. ఓలిబురుషసింహా యని యుగ్గడించు
చోట దా సింహాభివపురుషో యనంగఁ
దనరు విగ్రహ మగుట నుత్తరపదోప
మాసమాస ముం ద్రిది శాస్త్రమహిమవిదులు.

104

మఱియుఁ గారకశబ్దములు.—

గీ. సంస్కృతము లేను గైన దత్తమపదంబు

జానఁ బుట్టి తెనుంగైన దద్భవంబు
 చేశి తెనుగు చేశజ మచ్చ తెనుగు తెనుగు
 నిర్మలుడు సీరి యుడయుడు నిక్క మనఁగ.

105

గీ. సర్వనామముల్ యుష్పదస్త్రృదంబు
 రావిభక్తులక్రియ లవ్యయములు మాను
 డెలుగు లగుచోట గార కాదిని వసింది
 సర్వనామాశ్రయంబులు జరగు గొన్ని.

106

సీ. వనన్న నీవన్న నితఃడన్నఁ బ్రథమాఖ్య
 నను నిన్ను నాతని నన ద్వితీయ
 నతనిచే నతనితో ననఁగఁ దృతీయ యీ
 తనితోట కతనికై యనఁ జతుర్థ
 పంచమి యగు దీనఁబట్టుండి యందుండి
 వానికంటెను వానివలన ననఁగఁ
 వానియొక్కకులంబు వానికిఁ బ్రియ మది
 జనులలో నితఁడు మేలనఁగ షష్ఠి

ఆ-వె. జలధియందు లక్ష్మీగలుగుచుండఁగ దన్ని
 మిత్త మనఁగ సప్తమీవిభక్తి
 జలజనాభ యనఁగ సంబుద్ధి యిట్లు వి
 భక్తు లలరు గారకోక్తి గతిని.

107

క. స్త్రీపుంసపుంసకము లన
 నేమగు లింగములమీద నెనుగు విభక్తుల్
 దీపించు నవియు వచన
 వ్యాపారనిరూఢి నక్షరాంతరములతోన్.

108

క. తనరంగ అలృత

లనగా ఉడోలు నాగ నంబుజదళలో

చన ఋఋ లన ఓఓ

లనగ నటంతాహ్వయంబు లగు నీపదియున్.

109

క. చటలు తవర్గము పటములు

స్వజనప్రియ రవలు శేషలు సహలు పదాఋ

నిజమగుహలంతములు హరి

యజంతములు గూడ నిరువదా అంతంబుల్.

110

క. అంతము తెలు గగునెడ నే

యంతముతలసూప దైన నచట సమాసా

భ్యంతరములందు సంధ్యుచి

తాంతము లగు గాన ధీవియద్విష్టలనన్.

111

క. యత్తత్ప్రభృతు లొకటితోఁ

జొత్తెంచును యద్గణంబు చూచి మహాత్ముల్

మెత్తురు తత్పురుషుడు లో

కోత్తరు డన నీదృశ ప్రయోగబలమునన్.

112

మఱి క్రియాదంబులు.

క. పరు బలుకు బ్రథమపురుష మే

దిరి మధ్యమపురుషపలుకు భృతి దను బలుకు

ధర సుత్తమపురుషక్రియ

పరుస నలింగకము లైనవచనము లెసగున్.

113

క. కారకపదములుతెనుగై

నారి నరుడు రత్న మను దవర్పుగతి క్రియా

కారవిశేషము లలరపు

వారలు వచ్చెదరు దందు వచ్చెద రనుచోన్.

114

క. ద్వివచనము లేదు తెలుగున

బ్రవిమలగతి నేకవచనబహువచనము లాఁ

దివిచెద నను దివిచెద మను

గవి యను గవు లనుగ గ్రియలు కారకఫణితిన్.

115

మఱి ఆవ్యయశబ్దములు.—

క. ఇల గారకమట్టుల యు

జ్వలరూపము లయ్యు లింగవచనములు విభ

క్తులు లేకవ్యయశబ్దం

బులు సకలము సముచితార్థములు విలసిల్లున్.

116

గీ. నెఱయ నవ్యయపదములన్నియు సమీప

రూపమున నాంధ్రకవిలెకు రుచి యొనర్చు

స్వర్వధూమణి యన వృథాశంక యను బు

నః ప్రణతి నాగ నుచ్చైర్నినాద మనంగ.

117

క. వృథ యను నవ్యయ మొక్కయె

ప్రథితంబై చెల్లు గృతులు బ్రత్యేకము కా

వృథసేయక యెప్పుడు మనో

రథములు మాకిచ్చు నీ మురద్విషా దనంగన్.

118

క. కారకజనితక్రియయును

నారంగ ల్యప్రత్యయాదికావ్యయము దెనుం

గైరంజిలు బూజించి వి

చారించి యుదాహరించి సంధించి యవన్.

119

జుటి విశేషణిశేషణంబులు.—

క. హరి కరుణాకరుఁ డనుగా

హరి యనుశబ్దము విశేష్య మగు మఱి కరుణా
కరుఁ డనుట విశేషణ మి

ట్లురుతరగతి గారక ప్రయోగము : లమరున్.

120

జుటి శ్రయావిశేషణంబులు.—

క. పగతునితమ్ముని శాశ్వత

ముగ నిల్పెను దశరథేంద్రపుత్రుండనుచో
జగమునఁ గ్రియావిశేషణ

మగు నీయెడ శాశ్వతముగ నని పట్టుట దాన్.

121

ఆ.వె. శబ్దసిద్ధికొఱకు సంధిసమాసరూ

పంబు లిట్లు కొంతపలుకఁబడియె

మఱియు నుచితరీతి నెఱుంగంగవలయు ర

హస్యలక్షణంబు లాంధ్రకవులు.

122

జుటియుం బంచాశద్వర్ణంబులు.—

క. భూమిఁ బదాఱిచ్చులు నాఁ

గా మెఱసి అకారమాదిగా స్వరము లగుకా

కామొదలు యకారముతుద

యై ముప్పదిసాల్పహల్లు లగువ్యంజనముల్.

123

క. తిగు హ్రస్వంబులు దీర్ఘము

లగు అఱిఱిముఖులును వెండి హ్రస్వాభావం

బగు ఏఱిఱిఱెలు నె

సుగు అం ఆ అనగ షోడశస్వరము లగున్.

124

క. కచటలేచవర్ణవర్ణము

లెచటా స్పర్శ లగు నిరువదే నై మఱి యొ
దుచితగతిఁ జూపవలయు

ప్రచయం బనునాసికాఖ్యఁ బ్రస్తుతినొందున్.

125

క. యరలవ లంఠేసలు నా

బరలగును శిష్యులు లేటపడు మాన్య లనగా
పొరిది యీకారముఁ గూడఁగ

సరి నేబది యయ్యె వర్ణసంఖ్య ధరిత్రన్.

126

క. శలలకు భేదము లే దను

పలుకున భాఁ దొలఁగి యైదుపదులగు వర్ణం

బులు సంస్కృతభాషకు మఱి

తెలుఁగున అళ లనఁగ రెం దధిక ముండు హరి!

127

గీ. రాదొలంగి సమస్తాక్షరముల మీఁదఁ

గార మగుఁ గకారంబు యీకార మనఁగ

నటు రవర్ణంబుపై నిఫ యనఁగఁ బరఁగూ

గాన నిది రేఫ యని పలుకంగవలయు.

128

క. వర్ణం బన నక్షర మన

వర్ణం బన మాతృక యన నక్షర మనగా

నిర్ణీతసమాహ్వయములు

వర్ణితములు కృతులయందు వ్రాలకునెల్లన్.

129

క. ఆదులు వర్ణత్రయమును

భూదేవతలు తపవర్ణములు రవలును భా

త్రీదయితులు యలశిష్యుల

రాదటమారుజులు శిక్షరాఖ్యలు శూద్రుల్.

130

మఱి కద్యర్థంబులు.—

క. ఏకాదిపదంతముగఁ

బ్రాకటపాదములు గలుగు మంజరి మొదలా
లోకితపద్యర్థంబులు
శ్రీకలితచ్చంద మవధరింపుము కృష్ణా!

131

ఉ. శ్రీనిధి చక్రవర్తిగురు శేఖరపుణ్యకటాక్షలబ్ధు
జ్ఞానుఁడనంతధీమణిలస్తటి భోజచరిత్ర డిప్పిల
క్షీనరసింహుఁ గూర్చిప్రసీధుఁడు వేడుకతో నొనర్చె ఛం
దోనుతి యోగిహృద్విమలతోయజవర్తి కనంతమూర్తికిన్.

ఉ. రాజులు పాడి దప్పక ధరావలయుం బఖిలంబు నే డి
భూజనరాజి సంపదలు బొంపిరివోనిమఖానుభూతిచే
నోజు జరింపుచుండెడి బయోజసముద్భవకల్పశాశ్వతం
బై జలబోదరాంకితమహాకృతి సన్నతి కొందుచుండెడున్.

గద్యము. ఇది శ్రీవాణీవరప్రసాదలబ్ధవాగ్విభవ తిక్కనామాత్య
తనూభవ ముకవిజనవిధేయ యనంతయశామధేయ ప్రణీతం
బైనఛందోదర్పణమునందు వర్జనీయంబు లోకదశదోషంబుల
నేర్పఱుచుటయు, నందుదోషరహితంబులై యాదరణీయంబు
లగుపట్లు దేర్పఱుచుటయు సంధి సమాసంబులు పంచాశద్వర్ణంబు
లేర్పఱుచుటయు నన్నది చతుర్థాశ్వాసము.

అనుక్రమణిక.

	పుట.		పుట.
అ.		అవకలిప్రాసనీనము	74
అంగశాస్త్రమునువృత్తము	59	అవ్యయశబ్దములు	111
అంకరాక్కరము	77	అవ్యయభావనమునము	103
అంకప్రాసము	16	అశ్వలలితమునువృత్తము	54
అంబుజమునువృత్తము	32	అష్టమూర్తియనువృత్తము	55
అంబురుహంబును వృత్తము	50	అసంబంధమునువృత్తము	48
అక్కరలయలేనినిర్ణయము	78	ఆ.	
అక్కిలిప్రాసనీనము	73	ఆమనిరోధము	95
అక్కిలి పడినీరము	74	అటవెలది	69
అచ్చియోగచతుష్టయము	99	అర్థాగతి	68
అనుప్రాసము	17	ఇ.	
అనుస్వారయతి	25	ఇంద్రచంద్రాదిగణభేదములు	5
అపక్రమము	91	ఇంద్రవంశమునువృత్తము	89
అపరాచితమునువృత్తము	48	ఇంద్రవక్త్రమునువృత్తము	35
అపకట్టము	92	ఉ.	
అపార్థము	92	ఉత్పలమాలయనువృత్తము	51
అర్థమునువృత్తమునువృత్తములు	68	ఉత్సాహము	75
అర్థమిందుప్రాసము	12	ఉదాహరణలక్షణము	88
అలంకృతము	103	ఉద్విష్టము	85
అలంకృత	78	ఉద్గతి	67

	పుట.		పుట.
ఉపగీతి	67	క్రియాపదములు	110
ఉపశాంతియనువృత్తము	85	క్రియావిషయములు	112
ఉపవర్గము	20	క్రందపదమునువృత్తము	56
ఉపేంద్రవజ్రమునువృత్తము	85	ఖ.	
ఉభయప్రాసము	12	ఖదర్భకమునువృత్తము	51
ఋ.		గ.	
ఋశాంత్యహారము	19	గణపములు	6
ఋప్రాసము	10	గణగక్రియాంకముగద్యము	86
ఎ.		గణాధిపైవకములు	6
ఎక్కటియతి	25	గణాద్వైతలక్షణము	8
ఎత్తుగీతి	68	గద్యపద్యలక్షణము	2
క.		గద్యలక్షణము	28
కందములు	65	గీతాంబుజమునువృత్తము	36
కమలవిలసితమునువృత్తము	44	గీతి	67
కర్తృధారము	107	గురులభువిర్ణయము	3
కవిరాజురాజితమునువృత్తము	54	సూర్యురయతి	19
కళానిరోధము	96	చ.	
కాకుదోషము	94	చంద్రకళయనువృత్తము	50
కాకుస్యరయతి	21	చంద్రక్రియనువృత్తము	46
కారకకర్తృములు	108	చంద్రమునువృత్తము	51
కలుదకాకు	94	చతుష్పాదము	16
కుసంధి	93	చమరాగ్య	66
కుసుమితలకావల్లికమునువృత్తము	49	చాటుప్రబంధలక్షణము	88
కృత్యాదివర్ణనీయకములు		చిత్రపదమునువృత్తము	32
నక్షరములు	6	చుట్టుప్రాస	93

కావ్యము	పుట. 79	శ్రీ భంగియనువృత్తము	పుట. 68
పు.		ద.	
భంజములు	29	దండకము	68
భంజక ప్రాశస్త్యము	2	దశదోషములు	89
భంజోభంగము	89	దుష్కర ప్రాసము	15
భంజోపృత్తంబులు	87	దుష్ప్రయోగము	94
భంజోపృత్తసంఖ్య	30	దుస్సంధి	98
జ.		దేశవిరోధము	96
జానకచరితార్థ	67	ద్రుతవిలంబితమనువృత్తము	39
జయభద్రరగడ	81	త్వంద్వప్రాసము	16
జలదమనువృత్తము	41	చాన్దకవిధప్రాసములు	8
జలభరమాలయనువృత్తము	89	ద్విరద	79
జలాధర్థిగతియనువృత్తము	40	ద్విరదగతియనురగడ	81
త.		ద్విరదగతిరగడ	24
తత్పురుషము	106	న.	
తనుమధ్యయనువృత్తము	32	నదీత్ర ఘోషయనువృత్తము	60
తరళమనువృత్తము	49	నర్మకటమనువృత్తము	47
తరువోజ	76	నష్టలబ్ధి	85
తంకంధి	97	నారీష్టుతమనువృత్తము	59
తురగవల్లనమనురగడ	80	నిత్యసమానయతి	21
తేటగీతి	69	ప.	
తోటకమనువృత్తము	38	పంక్తియనువృత్తము	82
తోదకమనువృత్తము	35	పంచచాతురము	46
తోపకమనువృత్తము	88	పంచపాదీయనువృత్తము	61
త్రిరద	78	పంచాశద్వర్ణంబులు	112
త్రిప్రాసము	11	కథార్థ	66
త్రిప్రాసము	16	పద్యకమనువృత్తము	46

	పుట.		పుట.
వద్ద నాథమనువు త్రము	54	భక్తి కయనువు త్రము	37
వవదగిరి	68	భాస్కరవిలసితమనువు త్రము	57
పాపాశదళమనువు త్రము	43	భుజంగ ప్రయాశమనువు త్రము	88
పురదు క్రిము	90	భుజంగవిజృంభితమనువు త్రము	57
పృథ్వీయనువు త్రము	48	భూతిలకమనువు త్రము	50
పొలికవడి	28	భూనాథమనువు త్రము	44
ప్రణవమనువు త్రము	34	మ.	
ప్రభాతమనువు త్రము	42	మంగళమహా క్రియనువు త్రము	58
ప్రమాణీయనువు త్రము	83	మంజుశ్రీగద	79
ప్రమితాక్షరమనువు త్రము	40	మంజుభాషిణి మనువు త్రము	41
ప్రహరణకలితమనువు త్రము	43	మందాక్రాంతమనువు త్రము	47
ప్రహర్షిణీయనువు త్రము	41	మకారయతి	25
ప్రాది ప్రాసము	11	మణిగణనికరమనువు త్రము	44
ప్రాస ప్రకరణము	7	మణిభూషణమనువు త్రము	45
ప్రాస మైత్రి	10	మణిమాలయనువు త్రము	52
ప్రాస సీసము	7	మణిరంగమనువు త్రము	34
ప్రియంబదంబమనువు త్రము	40	మత్తకోకిలయనువు త్రము	48
ప్రియకాంతాయనువు త్రము	45	మత్తమయూరమనువు త్రము	41
ఫ.		మత్తయనువు త్రము	38
ఫలవదనమనువు త్రము	46	మత్తేభవిక్రీడితమనువు త్రము	50
బ.		మదలేఖయనువు త్రము	82
బంధురమనువు త్రము	56	మధుమతియనువు త్రము	32
బహు ద్రిహి	06	మధురగతియనువు త్రము	81
బిందు ప్రాసము	12	మధురాక్కర	77
బింబమనువు త్రము	31	మధ్యాహ్న రము	77
భ.		మనోజ్ఞయనువు త్రము	45
భద్రకమనువు త్రము	53		

	పుట.		పుట.
మనోహరమనువుత్తము	59	లయగ్రాహి	61
మయూరసారీయనువుత్తము	34	లయవిభాతి	62
మహాకర్కర	77	లయ హరియనువుత్తము	"
మహాస్థగరయనువుత్తము	53	రాజీవిటమనువుత్తము	52
మానినియనువుత్తము	53	వ.	
మాలినియనువుత్తము	44	వంశస్థమనువుత్తము	39
మంజువలార్య	66	వడిసీసము	78
మేఘవిష్ణుర్వికమనువుత్తము	49	వనమంజరియనువుత్తము	52
మేదినియనువుత్తము	47	వనమయూరమనువుత్తము	42
మేలవగిరి	68	వరాంగియనువుత్తము	60
యో		వర్ణయతి	22
యతిచంచకభేదములు	17	వనంకలిలమనువుత్తము	42
యతిచంచకము	"	వాల్మీకియనువుత్తము	37
యతిప్రకరణము	"	వికల్పప్రాసము	12
యతిభంగము	90	వికల్పయతి	26
యతినంజలు	17	విజయమంగళమనురంగద	80
యొక్కవికల్పయతి	26	విశాళమనుచౌదము	79
ర.		విద్యుత్ప్రాలయనువుత్తము	32
రంగమనన మనోహరమనువుత్తము	60	విదయంబనువుత్తము	31
రథోద్ధతమనువుత్తము	36	విభులార్య	66
రుగ్గ వలియనువుత్తము	33	విశేషనంధి	105
రుచిరమనువుత్తము	42	విశేషవిశేషణంబులు	112
శేషయంతయతి	24	విశ్వజేవియనువుత్తము	40
అగ్నియ	86	విదంధికము	90
అగ్నియోచకము		వివర్ణనంధి	102
అధ్యక్షయ	87	విజారథమనువుత్తము	60
		వృత్తప్రాససీసము	71

	పుట.		పుట.
వృత్తసంఖ్య	85	నమ్రానము	9
వృత్తభగవదునురగద	82	నమయవిరోధము	95
తైరివర్ణము	93	నమలఘుపానము	11
వర్ణానుసంధి	100	నమవృత్తంబుల సంఖ్య	87
వర్ణము	92	నమవృత్తలక్షణము	81
శ.		నమనీసము	70
కాద్యాలవిక్రిడితమనువృత్తము	49	నరసయలి	28
కాలినీయనువృత్తము	87	నరసింహనువృత్తము	56
శిఖిణీయనువృత్తము	47	నర్వతాపాననీసము	72
శుద్ధవిరాటియనువృత్తము	34	నర్వలఘునీసము	76
శ్లోనియనువృత్తము	37	నర్వపమవృత్తభేదసంఖ్య	84
శ్రీరమణమనువృత్తము	60	నీసము	69
మ.		మందరవృత్తము	48
మట్టుద	78	మకాంతియనువృత్తము	32
మట్టుత్వయంబులు	85	మశేపరమనువృత్తము	45
మద్వర్ణంబులు	114	మగ్ధరయనువృత్తము	51
మ.		మస్తిషీవృత్తము	32
మద్విధిపానములు	15	మర్దయతులు	18
మంజూప్రకరణము	2	మర్దనసంధి	97
మంధికతపానము	18	మార్గాతమనువృత్తము	86
మంయుక్తయలి	23	మా	
మంయుక్తవర్ణలంబులు	6	మాయప్రచారగద	80
మంయుక్తపానము	13	మారితియనురగద	82
మంశయము	91	మారిణితియనురగద	82
మగలంగ	86	మారిణీయనువృత్తము	48
		మాలముఖియనువృత్తము	38

